

แนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนโดยชุมชนบริเวณลุ่มน้ำมูล ประเทศไทย

Guideline for sustainable water resources management by
communities in the Mun River basin, Thailand

ฉบับเต็ม

มีนาคม พ.ศ. 2567 (2024)

โดย

อ.ดร. พรศิริ ชีวาพัฒนานวงศ์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

This report was under the project named “Information dissemination and advocacy on the establishment of community-based sustainable water resource management in the Mun River Basin in Thailand (Mekong Watch)” that was funded by the grant program of Japan Fund for Global Environment.

หมายเหตุ: งานวิจัยฉบับนี้ยังไม่สมบูรณ์ยังไม่สามารถนำไปอ้างอิงได้

กิตติกรรมประกาศ

รายงานฉบับนี้เกิดขึ้นจากความตั้งใจของกัลยาณมิตรหลายท่าน และ แม่โขงวอช ที่ประสงค์ให้มีการศึกษา การรวบรวมข้อมูลในท้องถิ่นเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม พื้นที่บึงทาม และแม่น้ำมูลที่มีความสัมพันธ์กับผู้ที่อยู่อาศัยตลอดริมฝั่งแม่น้ำ รวมถึงข้อมูลความต้องการของชุมชนด้านผลกระทบจากเขื่อนราศีไศล และ แนวทางการจัดการน้ำโดยชุมชน ซึ่งผู้เขียนมีความยินดีที่จะรับหน้าที่รวบรวมข้อมูลที่มีอยู่ และนำเสนอเรื่องราวต่าง ๆ ผ่านงานศึกษาวิจัยชิ้นนี้

ผู้เขียนขอขอบพระคุณ คุณ ยุกะ คิกุชิ ผู้อำนวยการแม่โขงวอช คุณปัญญา คำลาภ ที่ปรึกษาสมาคมชุมชนประมงพื้นบ้านภาคอีสาน (ศรีสะเกษ) นางผา กองธรรม นายกสมาคมคนทาม ชาวบ้านทั้ง 3 หมู่บ้านใน 3 ตำบลที่สละเวลามาให้ข้อมูลและร่วมวงเสวนากับผู้เขียน ขอขอบคุณ อาจารย์ นิรันดร คำนุ สาขาการพัฒนารัฐบาลและสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่ให้คำแนะนำ รวมถึงนิสิต ที่มาช่วยเก็บข้อมูลและถอดคลิปเสียงทุกคน

ประโยชน์และความดีที่ได้จากงานชิ้นนี้ ขอมอบให้แก่พี่น้องริมฝั่งแม่น้ำมูลทุกท่าน หากมีสิ่งใดบกพร่องผู้เขียนยินดีน้อมรับคำแนะนำ เพื่อปรับปรุงให้เกิดการทำงานด้านการพัฒนารัฐบาลและสังคมต่อไปในอนาคต

พรศิริ ชีวาพัฒนานุวงศ์

มีนาคม 2567

บทคัดย่อ

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาเรื่อง แนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนโดยชุมชนบริเวณลุ่มน้ำมูล ประเทศไทย มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาการใช้พื้นที่และประโยชน์ของป่าบุงป่าทาม 2) ศึกษาการขับเคลื่อนและแนวทางการจัดการน้ำในชุมชนที่เชื่อมโยงกับพื้นที่ป่าบุงป่าทามในลุ่มน้ำมูลตอนกลาง ใน 3 พื้นที่คือ ตำบลกุดชาศิม ตำบลดอนแรด จ.สุรินทร์ และ ตำบลยางคำ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบทั้งทางบวกและลบ จากการก่อสร้างเขื่อนราษีไศล

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งใช้ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม 7 เดือน ตั้งแต่เดือน กันยายน 2566 ถึง มีนาคม 2567 โดยการศึกษาเอกสาร คติภาพและเสียงที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่การใช้ประโยชน์จากป่าบุงป่าทาม การสังเกต และสัมภาษณ์ กับกลุ่มเป้าหมายจำนวน 34 คน และทำการวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารเชิงนโยบาย ผ่านเทคนิคของ Bacchi วิเคราะห์พื้นที่ผ่าน SWOT และ TOWS Matrix รวมถึงการวิเคราะห์เชิงแก่นสารจากข้อมูลที่ได้รับ ผ่านแนวคิดประชาสังคม ทั้งนี้มีการจัดเวทีเพื่อคืนข้อมูลชุมชนและรวบรวมข้อมูลเพื่อนำเสนอรายงานให้กับเครือข่ายในท้องถิ่น

จากการศึกษาพบว่า แผนงานและนโยบายที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำ ยังคงถูกรวมศูนย์การตัดสินใจไว้ที่รัฐบาล การมีส่วนร่วมในเชิงโครงสร้างการบริหารจัดการนั้น ชุมชนแทบไม่สามารถเข้ามีส่วนร่วมได้ หรือเข้าร่วมก็จะเป็นเพียงเสียงส่วนน้อยของคณะกรรมการที่รัฐบาลจัดตั้งขึ้น

จากการวิเคราะห์ SWOT และ TOWS Metric แสดงให้เห็นจุดแข็งของพื้นที่ ในเรื่องผู้นำและการสร้างเครือข่าย ข้อจำกัดโดยมากจะเกี่ยวข้องกับคนวัยทำงานในพื้นที่มีจำนวนน้อย ชาวบ้านกลุ่มเปราะบางที่ไม่สามารถเข้าถึงแหล่งอาหารอย่างพื้นที่บุงป่าทามได้เหมือนก่อน อย่างไรก็ตาม พื้นที่ที่ได้รับผลกระทบด้านลบจากการสร้างเขื่อน ต่างก็มีโอกาสจากการได้รับการจัดสรรงบประมาณเรื่องการทำพื้นที่ชุ่มน้ำทั้งนี้พื้นที่ทั้ง 3 ต่างก็มีความเสี่ยงจากผลกระทบจากสัมปทานบ่อทรายและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่เกิดขึ้นในพื้นที่ท้องถิ่น

ด้านภาคประชาสังคมในพื้นที่ทั้ง 3 ถือว่ามีความเข้มแข็ง เนื่องจากมีผู้นำที่สร้างเครือข่าย และสามารถนำความรู้และโครงการต่าง ๆ จากหน่วยงานทั้งจากภาครัฐและเอกชนมาร่วมกับชุมชนได้ โดยเฉพาะภาคประชาสังคมในนามสมาคมคนทาม ที่สามารถเชื่อมร้อยกับสมาชิกกว่าพันคนผ่านความเอื้ออาทร การจัดสวัสดิการ และการเล็งเห็นการถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ จากรุ่นสู่รุ่น ทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างอำนาจต่อรองและเคลื่อนไหวด้านนโยบายกับรัฐบาลเกี่ยวกับการจัดการน้ำเพื่อชุมชนได้อย่างต่อเนื่องและยาวนานกว่าสามทศวรรษ

Abstract

This research is a study of Guidelines for sustainable water resource management by communities in the Mun River basin in Thailand. It has two objectives: 1) To study the use of areas and benefits in the Bung Taam areas (Inland Wetland). 2) To study the movement and guidelines for water management in communities, linked to the Bung Taam areas. The target areas are in the central Mun River Basin in 3 areas: Kut Kha Khim Subdistrict and Don Raet Subdistrict in Surin Province, including Yang Kham Subdistrict in Roi Et Province. These are the impact areas, where there have been both positive and negative sides, after the construction of Rasi Salai Dam.

This study was conducted through qualitative research. It took seven months to collect data from September 2023 to March 2024. Studying documents, video or audio clips which related to the Bung Taam areas are applied. Also, the observation and interviews were used with 34 participants. The policy data was analyzed through Bacchi's techniques. The areas information were analyzed through SWOT and TOWS Metrix, including Thematic Analysis was applied through the concept of civil society. A forum was organized to return information to the communities. Then, it was reported to local networks.

The results show that water management plans and policies were centralized by the state government. The management structure was less participation with the local people. The local participation will be only a minority of the committees which was established by the state government.

Regarding the SWOT and TOWS Metrix analysis, leadership, and networking are the strengths. Most of the weaknesses are related to the small numbers of working-age, and vulnerable villagers who do not have access to food sources in the Bung Tam areas. However, the area is negatively affected by the construction of the dam. Each has opportunities to receive some budget allocation for area rehabilitation. All three areas are at risk from impacts by sand production and climate change.

The civil society was considered to be strong. It is because there are leaders who create networks, knowledge, and various projects from both government and many agencies to communities. Especially the civil society namely *Taam and People Association*. This organization connects thousands of members through generosity, social-welfare, passing various stories from generation to generation. This process has allowed villagers to have negotiation power for moving policies with the government regarding water management for the communities continuously more than three decades.

คำนำ

วิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น มีความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์จากพื้นที่บึงทาม ทั้งนี้หลังมีการสร้างเขื่อนราศีไศล ทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไป การบริหารจัดการน้ำที่เกิดโดยธรรมชาติตามฤดูกาล ถูกบริหารจัดการโดยหน่วยงานของรัฐ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาในชุมชน และความขัดแย้ง ในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งทำให้ผู้เขียนมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่องดังกล่าวผ่านแผนนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการน้ำ การวิเคราะห์พื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับบึงทาม การบริหารจัดการน้ำ และใช้ประโยชน์ในพื้นที่บึงทาม การขับเคลื่อนของภาคประชาสังคมในท้องถิ่น เพื่อหาแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนโดยชุมชนบริเวณลุ่มน้ำมูล

ผู้เขียนหวังว่า รายงานการวิจัยฉบับนี้จะเป็นประโยชน์และสามารถนำผลศึกษาไปเป็นแนวทางในการสร้างความเข้าใจ ปรับปรุงแผนนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการน้ำ เพื่อลดปัญหาความขัดแย้ง และทุกฝ่ายมีน้ำใช้ที่เหมาะสมเพียงพออย่างยั่งยืน หากพบข้อผิดพลาดประการใด ผู้เขียนขออภัยมา ณ โอกาสนี้

พรศิริ ชีวาพัฒนานวงค์

มีนาคม 2567

สารบัญ

บทที่ 1	12
หลักการและเหตุผล	12
คำถามหลักในการวิจัย	13
วัตถุประสงค์ในการวิจัย	13
ระเบียบวิธีวิจัย	13
ขอบเขตของการวิจัย	13
ขอบเขตเชิงเนื้อหา	13
ขอบเขตเชิงพื้นที่	13
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	14
กระบวนการผลิตต้นผลงานวิจัยดังกล่าวออกสู่การนำไปใช้ประโยชน์	14
การบูรณาการโครงการวิจัยเพื่อเผยแพร่สู่สาธารณะ	15
เค้าโครงการนำเสนองานวิจัย	16
บทที่ 2	17
แนวคิดและทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง	17
กรอบแนวคิด	17
แนวคิดประชาสังคม	17
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	22
การจัดการน้ำในประเทศไทย	22
การจัดการน้ำในท้องถิ่น	23
การใช้พื้นที่และประโยชน์ในพื้นที่ บุ่ง ทาม	25
การใช้พื้นที่บุ่งทาม	25
ประโยชน์ของพื้นที่บุ่งทามในระบบนิเวศน์	28
พื้นที่ป่าบุงป่าทามกับการศึกษาและการอนุรักษ์	29

บทที่ 3	32
ขอบเขตของการวิจัย.....	32
ขอบเขตเชิงเนื้อหา.....	32
ขอบเขตเชิงพื้นที่.....	32
กลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ.....	33
วิธีการดำเนินการวิจัย	33
การศึกษาเอกสาร.....	33
การชี้แจงวัตถุประสงค์ในการศึกษา	33
การสำรวจข้อมูลพื้นที่	34
การจัดเก็บข้อมูล	34
การวิเคราะห์ข้อมูล	35
การวิเคราะห์แผนหรือนโยบาย	35
การวิเคราะห์ข้อมูลแบบ SWOT.....	36
การวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์แบบ TOWS Metrix.....	37
การวิเคราะห์แก่นสาร (Thematic Analysis)	38
จริยธรรมงานวิจัย.....	39
ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่	40
หมู่บ้านกุดขาคิม หมู่ 5 ต.กุดขาคิม อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์	41
หมู่บ้านยางคำ หมู่ 1 ต.ยางคำ อ.โพนทราย จ.ร้อยเอ็ด	43
หมู่บ้านหาญฮี หมู่ 3 ต.ดอนแรด อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์	44
บทที่ 4	46
ผลการศึกษา วิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำมูล	47
1) ปัญหาอะไรที่ถูกนำเสนอในแผนหรือนโยบายที่กำลังวิเคราะห์.....	47
2) อะไรคือความคิดภายใต้แผนหรือนโยบายนั้น ๆ	48
3) ปัญหาในแผนนั้นถูกนำเสนออย่างไร	50

4) อะไรถูกซ่อนไว้อยู่ในแผน และ สิ่งนั้นยังคงเป็นปัญหา	51
5) อะไรคือผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นเมื่อปัญหาได้ถูกนำเสนอออกมา	57
6) ปัญหาที่ถูกนำเสนอ นั้นเกิดขึ้นที่ไหนอย่างไร	59
สรุปท้ายบท	60
บทที่ 5	62
ภาพรวมพื้นที่บุงทาม หรือ พื้นที่ชุ่มน้ำในภาคอีสาน	62
สภาพการณ์ของการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ ลุ่มน้ำมูนตอนกลางบริเวณเขื่อนราษีไศล	65
การวิเคราะห์ SWOT	66
จุดแข็ง (Strengths).....	66
จุดอ่อน (Weaknesses).....	67
โอกาส (Opportunities).....	68
ความเสี่ยง ปัญหา อุปสรรค (Threats)	68
การวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์ โดยใช้วิธี TOWS Matrix	75
การวิเคราะห์กลยุทธ์แบบ TOWS Matrix พื้นที่ตำบลกุดขาคิม.....	78
การวิเคราะห์กลยุทธ์แบบ TOWS Matrix พื้นที่ตำบลยางคำ	79
การวิเคราะห์กลยุทธ์แบบ TOWS Matrix พื้นที่ตำบลดอนแรด	80
สรุปท้ายบท	81
บทที่ 6	82
ภาคประชาสังคมในท้องถิ่น	82
การมีเป้าหมายเดียวกันทำให้มารวมกัน	82
คนหลากหลายมารวมตัวกัน.....	83
เข้าใจสิทธิของตนเอง	85
ต้องการแก้ไขปัญหาก็สร้างเครือข่าย	87
ความไว้วางใจ เอื้ออาทร	89
สร้างอำนาจต่อรอง.....	91

สรุปท้ายบท.....	93
บทที่ 7	94
สรุปผลการศึกษา	94
อภิปรายผล	94
ข้อเสนอแนะต่อการบริหารจัดการน้ำในท้องถิ่น	98
บรรณานุกรม.....	100

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1 แผนการดำเนินงาน.....	14
ตารางที่ 2 งบประมาณ ได้รับการสนับสนุนจาก Mekong Watch.....	15
ตารางที่ 3 ค่าโครงการนำเสนองานวิจัย.....	16
ตารางที่ 4 แสดงภาพรวมของ SWOT พื้นที่ทั้งสามแห่ง.....	66
ตารางที่ 5 แสดงผลสรุป SWOT พื้นที่ศึกษาแต่ละแห่งดังนี้.....	70
ตารางที่ 6 สรุป การวิเคราะห์ TOWS Metrix ในพื้นที่ทั้ง 3 แห่ง.....	75
ตารางที่ 7 สรุปการวิเคราะห์กลยุทธ์แบบ TOWS Metrix พื้นที่ตำบลกุดขาคีม.....	78
ตารางที่ 8 การวิเคราะห์กลยุทธ์แบบ TOWS Metrix พื้นที่ตำบลยางคำ.....	79
ตารางที่ 9 สรุป กลยุทธ์แบบ TOWS Metrix พื้นที่ตำบลดอนแรด.....	80

สารบัญภาพ	หน้า
ภาพที่ 1 ภาพรวมพื้นที่ศึกษา 3 แห่ง กับลุ่มน้ำมูล.....	40
ภาพที่ 2 แสดงแผนที่ตั้ง บ้านกุดชาคิม.....	41
ภาพที่ 3 แสดงแผนที่ตั้ง บ้านยางคำ.....	43
ภาพที่ 4 แสดงแผนที่ตั้ง บ้านหาญฮี.....	44
ภาพที่ 5 แสดงลำดับเหตุการณ์เขื่อนราศีไศล.....	56
ภาพที่ 6 ต้นไม้ยราบ ริมตลิ่งลุ่มน้ำมูลและปลาซีกเกอริที่เป็นสิ่งมีชีวิตพันธุ์ต่างถิ่นที่รุกราน.....	65

บทที่ 1

บทนำ

แนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนโดยชุมชนบริเวณลุ่มน้ำมูล ประเทศไทย.

หลักการและเหตุผล

เมื่อมีการสร้างเขื่อนราศีไศล ทำให้พื้นที่ชุ่มน้ำป่าบุงป่าทามมีการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำ ซึ่งส่งผลกระทบต่อทั้งทางบวกและลบ อย่างไรก็ตามการสร้างเขื่อนที่เกิดขึ้นทำให้ระบบนิเวศน์มีการเปลี่ยนแปลง ส่งผลให้การบริหารจัดการน้ำที่มีอยู่เดิม มีการเปลี่ยนแปลงไป วิถีชีวิตของผู้คนริมน้ำมีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเชื่อมโยงกับการดำรงชีวิตและเศรษฐกิจในครัวเรือน

แนวทางการบริหารจัดการน้ำในภาคอีสาน มีความเชื่อมโยงกับปัญหาการขาดแคลนน้ำในอดีต กล่าวคือภาคอีสานประสบปัญหาขาดแคลนน้ำในการเพาะปลูก คุบโภาค บริโภาค แม้ว่าในฤดูฝนจะมีปริมาณน้ำสูงมาก แต่ไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้งได้ โครงการ โขง ชี มูล ในปี 2530 จึงเกิดขึ้น ภายใต้ กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในขณะนั้น (กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน, 2538) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสูบน้ำจากโขงมาเสริมหนุนในลุ่มน้ำชี และ ลุ่มน้ำมูล เพื่อที่จะขยายพื้นที่ชลประทานได้ไม่ต้องรอการพัฒนาโครงการในลำน้ำโขงในขณะนั้น อีกทั้งแนวคิดเรื่องการสร้างเขื่อนเพื่อกักเก็บน้ำและบรรเทาปัญหาอุทกภัยมีมานานว่าพันปี เช่นกรณีเขื่อน Sayamaike ในเมืองโอซาก้า ประเทศญี่ปุ่น ซึ่งปัจจุบันเขื่อนดังกล่าวถูกพัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์และการท่องเที่ยวอีกด้วย (สาโรช พระวงศ์, 2562)

หลังจากเขื่อนราศีไศล สร้างเสร็จตั้งแต่ ตุลาคม 2536 และได้ทำการกักเก็บน้ำ ส่งผลให้พื้นที่ บุง-ทาม น้ำท่วม และมีกลุ่มชาวบ้านในนามสมัชชาคนจน ออกมาเรียกร้องถึงผลกระทบที่เกิดขึ้น ทำให้รัฐบาลได้มีการชดเชยการสูญเสียที่ดินทำกินจากน้ำท่วมและค่าชดเชยต่าง ๆ ตามมติคณะรัฐมนตรี ปี 2540 – 2562 รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 1,938,747,672.00 บาท แม้จะมีการชดเชยตามมติคณะรัฐมนตรีในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลหลายแห่งแล้ว ชาวบ้านบางส่วนยังคงมองว่าการชดเชยดังกล่าวเป็นการแก้ไขปัญหามาจากการสูญเสียบางส่วน และเป็นการแก้ไขเฉพาะหน้าเท่านั้น ซึ่งทำให้ยังคงมีการเคลื่อนไหวทางสังคมจากภาคประชาชนในประเด็นดังกล่าวอยู่ นอกจากนี้พื้นที่นาทามเดิม หลังจากที่มีการสร้างเขื่อน พื้นที่ดังกล่าวลาดเอียงไปทางฝั่งน้ำมูลที่คดโค้งก็กลายเป็นนาเสี่ยงน้ำท่วม ทำให้ผลผลิตไม่แน่นอน และ หรือลดลงกว่าตอนยังไม่มี การสร้างเขื่อน (สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2564) และการสร้างเขื่อนต่าง ๆ บริเวณลุ่มน้ำ ได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านทำให้เกิดการเรียกร้องค่าชดเชยที่ไม่เป็นธรรม และการสูญเสียวิถีชีวิตและการหาทางฟื้นฟูระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำ (สำนักข่าวชายขอบ, 2565)ด้วยเหตุนี้ การจัดการน้ำในท้องถิ่นจึงมีความจำเป็น เนื่องจากน้ำเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการดำรงชีวิต และเชื่อมโยงกับฐานทรัพยากรอื่น ๆ เช่น ป่าบุงป่าทาม อันเป็นแหล่งอาหารและรายได้ของชาวบ้านในบริเวณลุ่มน้ำมูล ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจในเรื่องของ

การใช้พื้นที่และประโยชน์จากป่าบุงป่าทาม และแนวทางการจัดการน้ำในชุมชน ในขณะที่การเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศทวีความรุนแรงมากขึ้นและถี่ขึ้นในปัจจุบัน จึงเป็นที่มาของคำถามวิจัย “แนวทางการจัดการน้ำที่สามารถปฏิบัติได้ในท้องถิ่นเป็นอย่างไร”

คำถามหลักในการวิจัย

คำถามหลักคือ “แนวทางการจัดการน้ำที่สามารถปฏิบัติได้ในท้องถิ่นเป็นอย่างไร”
เพื่อให้การค้นหาคำตอบวิจัยเป็นไปอย่างเป็นระบบจึงได้มีวัตถุประสงค์ดังนี้

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. ศึกษาการใช้พื้นที่และประโยชน์ของป่าบุงป่าทามในแถบลุ่มน้ำมูลตอนกลางในปัจจุบัน
2. ศึกษาการขับเคลื่อนและแนวทางการจัดการน้ำในชุมชนที่เชื่อมโยงกับพื้นที่ป่าบุงป่าทามในลุ่มน้ำมูล เพื่อเผยแพร่และสนับสนุนการจัดการน้ำอย่างยั่งยืนโดยชุมชน

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยทำการศึกษาผ่าน เอกสาร คลิปภาพและเสียง หรือ สารคดีที่เกี่ยวข้องกับประเด็นดังกล่าว สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 3 ฝ่าย ได้แก่ ชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ของรัฐ และเจ้าหน้าที่องค์กรอิสระที่เคยร่วมงานหรือเกี่ยวข้องกับประเด็นดังกล่าว รายงานผลการวิจัยและสรุปเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายให้กับผู้นำชุมชน

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตเชิงเนื้อหา

ศึกษาเกี่ยวกับด้านการจัดการน้ำในท้องถิ่นภาคอีสานของไทยผ่านแนวคิดประชาสังคม โดยทำการศึกษาเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ป่าบุงป่าทาม และการจัดการน้ำในท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำมูล และการขับเคลื่อนการทำงานร่วมกันของคนในชุมชนเกี่ยวกับการจัดการน้ำ เพื่อวางแนวทางการจัดการน้ำในท้องถิ่นในทางปฏิบัติ เพื่อให้เกิดอนุรักษ์และการแบ่งปันทรัพยากรภายในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน อีกทั้งนำเสนอถึงข้อดี ข้อจำกัดต่าง ๆ ในแต่ละพื้นที่ผ่านการใช้ SWOT เป็นเครื่องมือการวิเคราะห์พื้นที่ เพื่อค้นหาแนวทางที่เหมาะสมในการบริหารจัดการในท้องถิ่นและสามารถนำไปใช้ได้

ขอบเขตเชิงพื้นที่

1. หมู่บ้านกุดชาคิม ต.กุดชาคิม อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์
2. หมู่บ้านยางคำ ต.ยางคำ อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด
3. หมู่บ้านหาญฮี ต.ดอนแสด อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์

ตารางที่ 1 แผนการดำเนินงาน

กิจกรรม	2567			2566								
	ม. ค.	ก. พ.	มี. ค.	เ. ม. ษ	พ. .ค.	มิ. ย.	ก. ค.	ส. ค.	ก. ย.	ต. ค.	พ. ย.	ธ. ค.
วางแผนโครงการวิจัย												
เริ่มโครงการวิจัย												
ศึกษาเอกสารและลงพื้นที่วิจัยเก็บข้อมูล												
ส่งรายงานความก้าวหน้าวิจัยครั้งที่ 1												
เผยแพร่และตรวจสอบข้อมูลงานวิจัยกับ ชาวบ้าน												
รวบรวมข้อมูลหลังทำการตรวจสอบ												
ส่งรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์												
ส่งรายงานข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ผู้นำชุมชน หรือ อบต.หรือกรมชลประทาน												

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

รายงานแนวทางการทำแผนการจัดการน้ำท้องถิ่นโดยชุมชน เพื่อเป็นข้อมูล และ เผยแพร่ เพื่อ
จัดตั้ง การบริหารจัดการน้ำอย่างยั่งยืน ที่มีชุมชนเป็นฐาน

กระบวนการผลักดันผลงานวิจัยดังกล่าวออกสู่การนำไปใช้ประโยชน์

- 1 นำข้อมูลที่ได้เสนอในเวทีชุมชนในพื้นที่เป้าหมาย
- 2 นำข้อมูลที่ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชั้นเรียนกับนิสิตสาขาการพัฒนารัฐบาลท้องถิ่น ปีที่ 3
- 3 นำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลและกรม
ชลประทาน

การบูรณาการโครงการวิจัยเพื่อเผยแพร่สู่สาธารณะ

โครงการนี้มีการบูรณาการโครงการวิจัยกับการจัดการเรียนการสอนกับรายวิชาภายใต้หลักสูตร
การพัฒนาชุมชนและสังคม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ระบุ

- 1) รายวิชา 0109319 ขบวนการประชาสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนและสังคม
- 2) รายวิชา 0109361 ความมั่นคงของมนุษย์

ตารางที่ 2 งบประมาณ ได้รับการสนับสนุนจาก Mekong Watch

รายการ	จำนวนเงิน
1.หมวดค่าตอบแทน	
1.1 ค่าตอบแทนนักวิจัย	20,000
2.ค่าจ้างชั่วคราว	35,000
2.1 ผู้ช่วยนักวิจัย จำนวน....2...คน (1 เป็นคนในพื้นที่เพื่อพาลงสนาม และ อีก 1 เป็นผู้ช่วยจัดทำเอกสารรายงานต่าง ๆ)	
2.2 ค่าถอดเทป จำนวนประมาณ ....20....คลิปภาพและเสียง รวมคลิปเสียงสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	
3. หมวดค่าใช้สอย (ให้ตั้งงบประมาณตามรายละเอียดของแผนการดำเนินงาน)	25,000
3.1 ค่าไปปฏิบัติงานในพื้นที่เป้าหมาย เช่นที่พักและอาหาร	
3.2 ค่ายานพาหนะ	20,000
3.2.1 ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง	
รวม (...หนึ่งแสนบาทถ้วน.....)	100,000

หมายเหตุ ทั้งนี้ขอตัวเฉลี่ยทุกรายการ

เค้าโครงการนำเสนองานวิจัย

ตารางที่ 3 เค้าโครงการนำเสนองานวิจัย

บทที่	เนื้อหา
บทที่ 1 ภาพรวมงานวิจัย	หลักการและเหตุผลของงานวิจัย คำถามวิจัย และผลที่คาดว่าจะได้รับ และการนำเสนองานวิจัยแต่ละบท
บทที่ 2 บทความ แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	แนวคิดประชาสังคม และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำ
บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย	วิธีวิทยา วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล เครื่องมือในการวิเคราะห์ข้อมูล SWOT, TOWS และ จริยธรรมการวิจัย
บทที่ 4 แผนการจัดการทรัพยากรน้ำกับลุ่มน้ำมูล	วิเคราะห์แผนการจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี และพระราชบัญญัติน้ำ พ.ศ. 2561
บทที่ 5 บริบทพื้นที่วิจัยที่เกี่ยวข้อง และผลการวิเคราะห์ SWOT	ผลการศึกษาเกี่ยวกับการวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ โดยใช้เทคนิค SWOT, TOWS ในพื้นที่เป้าหมาย 3 แห่ง
บทที่ 6 ประชาสังคมในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนกลาง	ประชาสังคมและการขับเคลื่อนด้านการจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนกลาง
บทที่ 7 สรุป	สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะงานวิจัย

บทที่ 2

ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้และแสดงให้เห็นการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดประชาสังคม การใช้ประโยชน์พื้นที่ป่า-ทาม และการจัดการน้ำ ซึ่งจะช่วยให้เกิดการวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยขึ้นได้อย่างเป็นระบบและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจนมากขึ้นในทางวิชาการ

แนวคิดและทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง

กรอบแนวคิด

การวิจัยขึ้นในแนวคิด ประชาสังคม (Civil Society) เป็นแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้เกี่ยวกับการขับเคลื่อนงานในชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำมูล

แนวคิดประชาสังคม

ประชาสังคมมีความเชื่อมโยงกับความหลากหลายของบุคคลหรือองค์ที่ไม่ใช่ของรัฐ บุคคลและองค์กรนั้นๆ ร่วมกันจัดกิจกรรมสังคมเพื่อส่วนรวม โดยไม่ได้แสวงหาผลกำไร มีการเคลื่อนไหวทางสังคมเกี่ยวข้องกับงานอาสาสมัคร ชุมชน เช่นกลุ่มผู้สนับสนุนนโยบาย, ด้านสตรี, สมาคมการสื่อสาร, กลุ่มคนชนเผ่าในท้องถิ่นต่าง ๆ (UNDP, 2012) อีกทั้งประชาสังคมนั้น มีความเป็นชุมชน มีการรวมกลุ่มกัน มีความเสียสละ คนที่มาอยู่ในกลุ่มประชาสังคม มักอาสาสมัครร่วม ต่างคนมีเป้าหมาย หรือมีอุดมการณ์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อกระทำบางสิ่งบางอย่าง โดยมุ่งหวังให้สังคมสงบสุขและน่าอยู่ (ประเวศ วสี และคณะ, 2541)

ขณะที่ ชัยอนันต์ สมุทวณิช (อ้างในประเวศ วสี, 2541) กล่าวถึงประชาสังคมว่า ทุก ๆ ส่วนของสังคม ไม่ว่าจะเป็น ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน ทุก ๆ ฝ่ายต่างเป็นหุ้นส่วนกัน ไม่เน้นว่าต้องเป็นภาคส่วนที่ไม่เกี่ยวกับรัฐ แต่มองว่าทุกภาคส่วนในสังคมมีส่วนร่วมทำให้สังคมเข้มแข็ง มีแนวคิดของ partnership หรือ ความเป็นหุ้นส่วนกัน ร่วมกันทำ จะพูดไม่ได้ว่า เรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นของฝ่ายรัฐ หรือ ฝ่ายสังคม แต่ควรต้องทำงานร่วมกัน ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับการเคลื่อนไหวทางสังคม เนื่องจากกลุ่มคนสังคมนั้นบางกลุ่มไม่ได้รับความเป็นธรรม นอกจากนี้ ชาติชาย ณ เชียงใหม่ ที่มองประชาสังคมว่าเป็น “กลุ่มองค์กรที่เป็นพลังนอกระบบรัฐ เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันขึ้นมา โดยจะไม่หวังกำไรหรือหวังกำไรก็ตาม ที่ต้องการมีบทบาทร่วมกับรัฐในการที่จะจัดระเบียบการปกครอง การพัฒนาจัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน (น.93)” ซึ่งเชื่อมโยงกับคำว่า พลเมือง อันหมายถึงคนที่มีความรับผิดชอบ มีความตระหนักถึงบทบาท มีความตกลงว่า จะต้องร่วมกับรัฐในการดูแลทุกข์สุขของตนเอง (ประเวศ วสี และคณะ, 2541) ซึ่งคล้ายคลึงกับ อเนก เหล่าธรรมทัศน์ (ประเวศ วสี และคณะ, 2541) และ นิธิ เอื้องจันทร์ (2561) ที่มองว่าประชาสังคมว่า ประชาสังคมนั้น คนที่มาด้วยกัน มีความเป็นคนแปลกหน้า ไม่จำเป็นต้องผูกพันกันทาง

ความรู้สึก หรือ รู้จักกันมาก่อน การสร้าง ประชาสังคมต้องอาศัยการสร้างวัฒนธรรม หลักเกณฑ์ หลักการ ในการร่วมมือ ความไว้วางใจระหว่างกัน และหาทางออกเมื่อมีความขัดแย้ง คนที่มาพร้อมมักมีความ ตระหนักในความเป็นพลเมือง รู้สึกมีความเกี่ยวข้องไม่ทางใดก็ทางหนึ่งต่อปัญหา หรือ ประเด็นทางสังคม จึงเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ซึ่งต้องขับเคลื่อนไปพร้อม ๆ กับ การศึกษาภาคประชาชน และ ความเป็น พลเมือง อีกทั้งประชาสังคมมีความเชื่อมโยงกับ ประชาธิปไตย และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม การ ติดต่อสื่อสาร การระดมทรัพยากรมีส่วนร่วมสัมพันธ์กับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของภาคประชาชน เช่น การระดมความคิดผ่านนักวิชาการ การใช้เทคโนโลยีในการสื่อสาร มีส่วนในการสร้างประชาสังคมใน ปัจจุบัน (นิธิ เนื่องจำนงค์, 2561; ประเวศ วสี และคณะ, 2541) อย่างไรก็ตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ (อ้างใน ประเวศ วสี และคณะ, 2541) ได้มองแนวคิดประชาสังคมไว้ว่าต้องมีคุณสมบัติอย่างน้อย 2 ประการ คือ

- 1) กลุ่มคนที่มาพร้อมมีความรู้สึกร่วมกันว่าเป็นพวกเดียวกัน หรือมีอะไรบางอย่างที่ถูกระบุว่า เป็น พวกเดียวกัน
- 2) มีความสัมพันธ์โดยไม่รู้จักรัน แต่มารวมกันได้ โดยอาศัยฐานของสิทธิ ต้องมีสิทธิบางอย่าง ต้อง ยอมรับสิทธิของกันและกัน ต้องมีอย่างน้อยสองประการนี้ นอกจากนี้อาจมีความเป็นชุมชน และ มีความ เอื้ออาทรระหว่างกันร่วมด้วยก็ได้

นอกจากนี้ ธีรยุทธ บุญมี (2547) เห็นว่าแนวคิดประชาสังคม เกิดขึ้นเพื่อสร้างพื้นที่ถกเถียง แก้ไข ปัญหาและสร้างอำนาจต่อรอง ผ่านกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ประชาสังคมเกิดขึ้นเพื่อท้าทาย อำนาจรัฐซึ่งมีอำนาจสูงสุด ขณะที่ผู้ถูกเอาเปรียบและไม่ได้รับความเป็นธรรม ประชาสังคมจึงเกิดขึ้นเพื่อ ปกป้องสังคมจากอำนาจรัฐ การใช้อำนาจ และความรุนแรงจากรัฐ เพื่อผลประโยชน์ของคนในสังคม โดยใช้ พื้นที่สาธารณะขับเคลื่อน ต่อมาภาคธุรกิจเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องด้วย (ธีรยุทธ บุญมี, 2547)

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา คำว่าพลเมืองได้ถูกกล่าวถึงร่วมกับแนวคิดประชาสังคม ดังที่ ณรงค์ บุญ สวยขวัญ (2550)¹ ศึกษาการปฏิบัติการของกลุ่ม และองค์กร ด้านประชาสังคมในชนบทไทย กรณีประชา สังคมในลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช และพบว่า ลักษณะของการดำเนินงานเชิงปฏิบัติจะเป็น การประสานงานระหว่างกัน มีการเปิดพื้นที่ของพลเมืองด้านการเมือง ให้คนได้เข้ามาแสดงบทบาทผ่าน ภาคประชาสังคม โดยมีการปรับเปลี่ยนบทบาทมาประเด็นการดูแลคุณภาพชีวิต สวัสดิการ ให้มีความสำคัญ เรื่องสิทธิพลเมือง และสามารถสร้างอำนาจต่อรองกับภาครัฐได้ เพื่อให้ประชาชนสามารถแสดงออกด้าน สิทธิทางการเมือง และร่วมกันทำกิจกรรมสาธารณประโยชน์ (ณรงค์ บุญสวยขวัญ, 2550) คล้ายคลึงกับ

บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา (2558)² ได้มองว่าสำนักพลเมือง เป็นฐานของประชาสังคมไทย ผ่านการสร้างเครือข่ายการปฏิสัมพันธ์กัน มีการสร้างพื้นที่ให้เกิดความเชื่อมโยงกัน ซึ่งที่กล่าวมานี้มีฐานมาจากทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาของผู้คนในพื้นที่นั้นๆ (บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา, 2553) ในขณะที่รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข (2560)³ ศึกษาความเป็นพลเมืองของผู้นำองค์กรประชาสังคมพบว่า คณะทำงานด้านประชาสังคม โดยเฉพาะผู้นำ จะตระหนักและเข้าใจ รวมถึงให้ความสำคัญด้านสิทธิและเสรีภาพ ความเป็นพลเมืองในระบบประชาธิปไตย และให้องค์กรภาคประชาสังคมเป็นพื้นที่สาธารณะ เป็นพื้นที่กลางในการที่จะให้โอกาสทุก ๆ ภาคส่วนเข้ามาแสดงความคิดเห็น แม้ว่าเครือข่ายจะไม่ได้สร้างอย่างต่อเนื่องหลังจากมีคำสั่งคสช. แต่ผู้นำองค์กรและคณะทำงานก็ยังพูดคุยและขับเคลื่อนงานในรูปแบบสภาพลเมือง (รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข, 2560) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นพลเมืองของคณะทำงาน นอกจากนี้ จากการศึกษาขบวนการต่อต้านโครงการรัฐในภาคใต้พบว่า ภาคประชาสังคม เชื่อมโยงกับความเป็นพลเมือง และมีอำนาจในตัวเอง สามารถจัดการตนเองได้ สามารถปกป้องทรัพยากรและตอบโต้อำนาจที่คุกคามของโครงการพัฒนาขนาดใหญ่เช่น โรงไฟฟ้า ทำเรื่อน้ำลึกได้ (เบญจวรรณ อุบัติฉาย, 2563)

แนวคิดประชาสังคมยังมีความเชื่อมโยงกับการกำหนดนโยบาย สิทธิและการแก้ปัญหา อาทิจานวิจัยของธนวัฒน์ เฉลิมรัตน์ (2563) มองว่าภาคประชาสังคมมีบทบาทสำคัญในการใช้สิทธิเรียกร้องให้รัฐบาลกำหนดแผนนโยบายในการพัฒนาประเทศ และหลังจากการรวมกลุ่มมีผลในเรื่องการต่อรองหรือเรียกร้องสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของกลุ่มตนเอง และเป็นฐานสำคัญในการก่อตัวของขบวนการประชาสังคม(ธนวัฒน์ เฉลิมรัตน์, 2563) นอกจากนี้จากการศึกษาเรื่องการเมืองภาคประชาชนของเครือข่ายประชาชนภาคตะวันออก พบว่าภาคประชาสังคมเชื่อมโยงกับการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมือง โดยเฉพาะในช่วงที่มีการพัฒนาพื้นที่อุตสาหกรรมมาบตาพุด ภาคประชาสังคมมีส่วนในการสร้างพลังในการเข้าร่วมและมีการสร้างเครือข่าย มีการกระตุ้นให้สมาชิกรู้จักสิทธิและเสรีภาพในการกำหนดชีวิตตนเอง ให้โอกาสสมาชิกหรือผู้เข้าร่วมได้มีโอกาสในการมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น แต่ต่อมาในช่วงทศวรรษที่มีการแบ่งแยกทางสังคมในเรื่อง สิ่เสื่อทางการเมือง ทำให้ประชาชนที่เคยเคลื่อนไหวร่วมกันลดความไว้วางใจต่อขบวนการประชาสังคม ทำให้เครือข่ายประชาชนภาคตะวันออกเกิดการคลายตัวลงไม่เหมือนแต่ก่อน (ศรัณยู หมั่นทรัพย์, 2558) แต่อย่างไรก็ตาม อับดุลรอนิง สือแต (2556) ที่ศึกษาเรื่องบทบาทประชาสังคมและอนาคตประชาสังคมในสังคมอิสลาในการแก้ปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้แสดงให้เห็นว่าบทบาทของประชาสังคมก็มีส่วนทำให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เป็นส่วนช่วยให้ความเข้าใจเรื่อง

สิทธิ ส่งเสริมให้เกิดสันติภาพ ผ่านการสร้างเครือข่าย และสร้างความไว้วางใจกัน โดยมีศาสนาเป็นฐานในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ (อัปดุลรอนิง สื่อแต, 2556) ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องภาคประชาสังคมกับรัฐในความขัดแย้งและกระบวนการสันติภาพบราซิล พบว่า ภาคประชาสังคมมีส่วนผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมทางการเมือง เชื่อมสัมพันธ์เพื่อสร้างสันติภาพและลดความขัดแย้ง อีกทั้งสร้างสัมพันธ์อันดีระหว่างรัฐกับชุมชนคู่ขัดแย้ง (ฟารีดา บันจอร์, 2560)

ด้วยภาคประชาสังคมเป็นฐานของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ซึ่งมีส่วนในการขับเคลื่อนเพื่อสิทธิ เสรีภาพ รวมถึงการต่อต้านอำนาจนิยม (มนตรี เจนวิทย์การ, 2555) ภาคประชาสังคมยังมีบทบาทเป็นฐานของการขับเคลื่อนเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหลายๆกรณี อาทิ การเรียกร้องทวนคืนผืนป่าดอยสุเทพ ซึ่งเครือข่ายสังคมดิจิทัลได้เข้ามามีบทบาทในการเคลื่อนไหวทางสังคมด้วย (เสกสรร ไชยชาติ พระประภาส ดอกไม้ และ ณรงค์ ต้าวกำ, 2565) อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่า หากภาคประชาสังคมทำการเคลื่อนไหวเพื่อสังคมที่เป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรอย่างต่อเนื่องก็มีผลเชิงนโยบาย เช่น การผลักดันขบวนการทวนคืนผืนป่าและการแก้ไขปัญหาป่าไม้ที่ดินของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย มีการต่อรองกันเกิดขึ้น ภาคประชาสังคมมีการใช้กลยุทธ์ในการขับเคลื่อนที่หลากหลาย เช่น การต่อต้าน การลือขบถ การใช้ข้อมูลเพื่อให้รัฐตอบสนองข้อเรียกร้อง เป็นต้น (นิภาวรรณ แก้วแสนทิพย์ & สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล, 2566)

ทั้งนี้ สุภากร สรวงสิริ และ มณีนมัย ทองอยู่ (2553) ศึกษาการเคลื่อนไหวคัดค้านเหมืองแร่โพแทช จังหวัดอุดรธานี พบว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของภาคประชาชนมีเงื่อนไข 4 ประเด็นคือ

- 1) บทบาทนักพัฒนาที่สนับสนุนกระบวนการประชาชน
- 2) การสร้างเครือข่ายผ่านความสัมพันธ์ของชุมชนและเครือข่าย
- 3) แกนนำของชุมชนมีบทบาทในการส่งเสริมการเคลื่อนไหวทางสังคม
- 4) ความอิสระขององค์กรและระบอบประชาธิปไตยภายในองค์กรที่ทำการขับเคลื่อน ซึ่งภาคประชาสังคมเป็นหลักสำคัญในการเติบโตของการทำงานด้านขบวนการประชาสังคม ทั้งนี้ โครงสร้างโอกาสทางสังคม ก็มีผลสนับสนุนให้การขับเคลื่อนบรรลุผลด้วยเช่นกัน (สุภากร สรวงสิริ & มณีนมัย ทองอยู่, 2553)

นอกจากนี้ กิตติชัยกุลย์ อินทร์แก้วและคณะ (2563) ที่แสดงให้เห็นถึงพลังของขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมในการเมืองภาคประชาชน โดยระบุว่าภาคประชาสังคม ช่วยให้เกิดการแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ผ่านการเคลื่อนไหวทางสังคม มีการเปิดโอกาสให้คนได้เข้ามามีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น มีการสร้างเครือข่ายและความเชื่อมั่นในการเคลื่อนไหวเป้าหมายเดียวกัน (กิตติชัยกุลย์ อินทร์แก้ว และคณะ, 2563) คล้ายคลึงกับงานวิจัยของ ศิวาพร เจียสกุล (2566) ที่ศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่มการเมืองสีเขียว พบว่า ภาคประชาสังคม เชื่อมกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม มีการสร้างเครือข่ายอย่างกว้างขวาง ผ่านกิจกรรมทางการเมือง และมีอิทธิพลทางการเมือง สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงได้ผ่านความสัมพันธ์พื้นฐาน (ศิวาพร เจียสกุล, 2566) คือ

- 1) ความจริงใจ
- 2) ความตั้งใจ
- 3) ความมุ่งหวังประโยชน์สาธารณะ

ทั้งนี้การเคลื่อนไหวจะเป็นไปได้อย่างรวดเร็วเมื่อสมาชิกหรือคนที่เข้าร่วมและระหว่างเครือข่ายมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีการสร้างการยอมรับและมิตรภาพระหว่างกัน

การศึกษาเกี่ยวกับภาคประชาสังคมยังถูกกล่าวถึงในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมกรณีเขื่อนปากมูลว่า ภาคประชาสังคมมีส่วนทำให้เกิดพลังในการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองสิทธิต่าง ๆ สามารถต่อสู้กับอำนาจรัฐเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับภาคประชาชนให้มีอำนาจในการเรียกร้องสิทธิของตนเอง สร้างการขับเคลื่อนด้านสิทธิชุมชน (กุลชนธิษฐ์ อติรุจโชติศิริ และคณะ, 2562; อภิญญา ดิระมาณ, 2555) ซึ่งที่ผ่านมาภาคประชาสังคมที่ทำการเคลื่อนไหวทางสังคมมีพัฒนาการที่น่าสนใจ ดังที่ ธีรพงศ์ โพธิ์มัน (2564) ได้ทำการศึกษาประเด็นพัฒนาการของการเคลื่อนไหวภาคประชาสังคมไทยต่อปัญหาเขื่อนแม่น้ำโขง พบว่า ภาคประชาสังคมเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ทางอำนาจ มีการสร้างพื้นที่ของตน มีพลวัตยืดหยุ่นผ่านการใช้แนวคิดและการปฏิบัติการหลายระดับที่มีการปฏิสัมพันธ์กัน มีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง ทั้งในหลายระดับเช่น

- 1) มีการบูรณาการการใช้ความรู้พื้นบ้านในระดับครัวเรือนให้เข้ากับความรู้ภาครัฐที่มีอำนาจเหนือกว่า เพื่อให้เกิดผลเชิงนโยบาย
- 2) มีการเชื่อมโยงสถาบันในท้องถิ่นและระดับภูมิภาคในรูปประชาสังคมข้ามชาติ
- 3) ใช้กลไกด้านสิทธิเพื่อขับเคลื่อนเป้าหมาย
- 4) มีการแก้ไขผลกระทบต่างๆ ผ่านความร่วมมือจากหลายๆศาสตร์ (ธีรพงศ์ โพธิ์มัน, 2564)

จากการทบทวนแนวคิดประชาสังคม ผู้วิจัยได้สรุปแนวคิดประชาสังคมว่า มีความเชื่อมโยงใน 6 ประเด็นนี้กล่าวคือ

- 1) ภาคประชาสังคม เกิดจากกลุ่มคนที่ไม่ใช่กลุ่มเดียวกับกลุ่มของรัฐ หรือรัฐอาจมีส่วนในการตั้งขึ้น ทั้งนี้หน่วยงานของรัฐสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ แต่รัฐไม่ใช่แกนหลัก
- 2) คนที่มาร่วมในกลุ่มประชาสังคมไม่จำเป็นต้องรู้จักกันมาก่อน แต่มาร่วมกันเพราะอุดมการณ์หรือ ความมุ่งหวังเดียวกัน
- 3) ผู้คนที่มาร่วมกับภาคประชาสังคม จะมีความเป็นพลเมือง รับผิดชอบต่อสังคม และพยายามผลักดันสังคมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี
- 4) ภาคประชาสังคม มีความต้องการการพัฒนา คุณภาพชีวิตที่ดี หรือแก้ไขปัญหา โดยสร้างพื้นที่ให้มีการพูดคุยกัน ขับเคลื่อนประเด็นงานสาธารณะ

- 5) การสร้างประชาสังคม ต้องมีการสร้างความไว้วางใจ มีความเอื้ออาทรกัน สร้างวัฒนธรรม และมีความเสียสละเข้าใจความหลากหลายของคนที่มาพร้อม ต้องรู้จักการเคารพสิทธิของกันและกัน
- 6) มีความเชื่อมโยงและมีความสัมพันธ์กับอำนาจ ซึ่งสามารถสร้างอำนาจการต่อรองได้ เชื่อมโยงกับการเคลื่อนไหวทางสังคม

ทั้งนี้ประเด็นทั้ง 6 ด้านจะนำมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาจากปรากฏการณ์ด้านประชาสังคมกับการจัดการน้ำในพื้นที่เป้าหมาย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เมื่อสังคมมีการพัฒนา แนวคิดการจัดการน้ำมีการเปลี่ยนแปลงโดยใช้แนวคิดการบริหารจัดการ โดยเขื่อนจะช่วยในการบริหารจัดการน้ำ เป็นส่วนสนับสนุนน้ำใช้ในครัวเรือน การใช้น้ำทางการเกษตร พลังงานและอุตสาหกรรม (International Commission on Large Dams, 2000) อย่างไรก็ตามการบริหารจัดการน้ำโดยเขื่อนขนาดใหญ่ผ่านโครงการของรัฐมักประสบปัญหาต่อระบบนิเวศน์ท้องถิ่น และวิถีชีวิตผู้คน เช่น การสร้างเขื่อน Kedung Ombo Dam ในประเทศอินโดนีเซีย ที่ส่งผลให้เกิดปัญหาความขัดแย้งทางสังคมที่หลากหลาย เช่นปัญหาการจัดการน้ำ ปัญหาที่ดินและปัญหาการกระจายน้ำจากเขื่อน (Environmental Justice Atlas, 2019) ซึ่งในประเทศไทยก็มีปัญหาที่คล้ายคลึงกัน

การจัดการน้ำในประเทศไทย

จากการศึกษาพระราชบัญญัติน้ำ พ.ศ. 2561 หรือ พรบ.น้ำ 2561 พบว่า มาตราที่ 3 ระบุถึงเรื่องการจัดสรร การใช้ การบริหารจัดการ การบำรุงรักษา การฟื้นฟู การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ และสิทธิในน้ำให้เป็นไปตามพรบ.น้ำ อีกทั้งในมาตราที่ 5 นายกรัฐมนตรี มีอำนาจแต่งตั้ง พนักงานเพื่อปฏิบัติการเรื่องภาวะน้ำท่วม น้ำแล้งและออกกฎระเบียบต่าง ๆ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ที่ผ่านมากการบริหารจัดการเรื่องดังกล่าวยังคงเป็นปัญหา นอกจากนี้ในมาตราที่ 9 แสดงให้เห็นถึง องค์การบริหารจัดการน้ำ มีคณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (กนช.) และมีอำนาจหน้าที่ ตามมาตราที่ 17 กล่าวคือ กนช.มีหน้าที่เกี่ยวกับการบริหารทรัพยากรน้ำเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการบริการเกี่ยวกับการใช้ การพัฒนา การบริหารจัดการ การบำรุงรักษา การฟื้นฟู และการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำให้เกิดความเป็นเอกภาพ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ที่ผ่านมากการบริหารจัดการเรื่องดังกล่าวยังคงเป็นปัญหาการบูรณาการการบริหารจัดการน้ำที่ผ่านมายังไม่มีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้พระราชบัญญัติน้ำ พ.ศ. 2561 ทำขึ้นเพื่อเป็นหลักเกณฑ์ในการในการจัดสรร การใช้ในการบริหารจัดการ การบำรุงรักษา การฟื้นฟู การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ และสิทธิในน้ำ (มาตรา 3 พรบ.น้ำ 2561) และสำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติได้จัดแบ่งลุ่มน้ำใหม่ประกาศเป็นพระราชกฤษฎีกากำหนดลุ่มน้ำ พ.ศ. 2564 โดยลุ่มน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะถูกแบ่งเป็น 3 โซนคือ ลุ่มน้ำโขงตะวันออกเฉียงเหนือ (รหัสลุ่มน้ำ 03) ลุ่มน้ำชี (รหัสลุ่มน้ำ 04) และลุ่มน้ำมูล (รหัสลุ่มน้ำ 05) ดังจะเห็นได้ว่า มีความสอดคล้องกับโครงการ โขง-ชี-มูลเดิม และปัจจุบัน (พ.ศ.2565) โครงการโขง-ชี-มูล ก็ยังคงถูกกล่าวถึงมาโดยตลอด เมื่อมีเหตุการณ์เกี่ยวกับทรัพยากรน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังจะเห็นได้ว่า นายกรัฐมนตรีได้ลงพื้นที่ เพื่อหารือเรื่องการบริหารจัดการน้ำท่วม จ.อุบลราชธานี ร่วมกับกรมชลประทานเรื่องแผนบริหารจัดการน้ำชี-มูล-น้ำโขง เพื่อหาแนวทางลดผลกระทบน้ำท่วมในเดือนตุลาคม 2564 (กรมชลประทาน, 2564)

ต่อมาได้มีการจัดทำแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580) โดยระบุปัญหาเรื่องน้ำไว้ชัดเจนว่า รัฐบาลได้จัดสรรงบประมาณเป็นจำนวนมากในการแก้ไขปัญหา แต่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืนได้ เนื่องจากไม่มีหน่วยงานกลางในการประสานงานและกำกับดูแลเพื่อให้เกิดการบูรณาการระหว่างหน่วยงานอย่างแท้จริง ทำให้การจัดการน้ำที่ผ่านมาไม่บรรลุเป้าหมาย จึงได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (กนช) เพื่อทำหน้าที่ในการจัดตั้งสำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ ทำหน้าที่ในการบูรณาการการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำโดยคำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ 46/2560 ลงวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2560 และนำมาซึ่ง การจัดทำแผนยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ระยะเวลา 12 ปี (พ.ศ. 2558-2569) แต่ด้วยสถานการณ์เปลี่ยนแปลงทางการเมือง จึงมีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20ปีจึงถูกพัฒนาขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2561a) ด้วยเหตุนี้สามารถกล่าวได้ว่า ที่ผ่านมามีปัญหาเรื่องน้ำในประเทศไทยยังคงเป็นปัญหาด้านการบูรณาการ และการบริหารจัดการน้ำที่ผ่านมายังไม่มีประสิทธิภาพ ซึ่งสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ภาคอีสาน) ของประเทศไทย กรณีเขื่อนราษีไศล เป็นต้น

เมื่อทำการศึกษาหลักการและแผนการจัดการน้ำในระดับประเทศแล้ว การศึกษาการจัดการน้ำในระดับท้องถิ่นก็มีความสำคัญด้วยเช่นกัน

การจัดการน้ำในท้องถิ่น

การจัดการน้ำในท้องถิ่นมีความสำคัญต่อทุกคน เนื่องจากน้ำเป็นปัจจัยที่จะทำให้ทุกคนมีการ

ดำเนินชีวิตอย่างมีสุขภาวะที่ดี และการจัดการน้ำมีความเชื่อมโยงกับหลายส่วน ทั้งสังคมเมืองและชนบท มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องภัยแล้ง การรับมือของประเทศต่าง ๆ ความร่วมมือ การบังคับใช้กฎระเบียบ การสูญเสียรายได้และวิถีชีวิต อีกทั้งส่งผลต่อความมั่นคงทางการเมืองและความแตกต่างของชุมชน สิ่งเหล่านี้เป็นปัญหาในเรื่องการจัดการน้ำทั้งสิ้น ดังนั้นการจัดการน้ำที่เริ่มจากท้องถิ่นจึงมีความสำคัญ เนื่องจากแต่ละท้องถิ่นจะมีการจัดการที่สะท้อนถึงวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และภูมิประเทศ ภูมิสังคม เศรษฐกิจและสภาพภูมิอากาศที่แตกต่างหลากหลาย อีกทั้งท้องถิ่นและระดับประเทศควรจะมีการพูดคุยเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างรวดเร็ว เพราะการจัดการน้ำเชื่อมโยงกับเรื่องของอาหารและพลังงาน (Carlson, 2012 ; พรศิริ ชีวาพัฒนานวงศ์, 2557) แนวทางการจัดการน้ำในชุมชนเช่น ที่ประเทศ Sierra Leone และ Ghana มีความพยายามบริหารจัดการน้ำโดยชุมชน ที่แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงกับนโยบาย การใช้อำนาจตามบทบาทหน้าที่ในหลายระดับ ข้อตกลงร่วมกัน การเฝ้าระวัง การแจ้งเหตุ ฤดูกาลและการปฏิบัติการในท้องถิ่นที่เชื่อมสัมพันธ์กัน การตัดสินใจและสถาบันที่เป็นผู้นำและตัวแทนในการจัดการปัญหา (Institution of Civil Engineers, 2011) หรือในกรณีการสร้างความร่วมมือระหว่างประชาชนที่มีการสร้างระบบไฟฟ้าพลังงานน้ำขนาดเล็ก ที่ช่วยในการกระจายน้ำเพื่อการเกษตรและผลิตไฟฟ้าให้กับชุมชน ณ เมืองซุบัง จังหวัดชวตวันตกในประเทศอินโดนีเซีย (พรศิริ ชีวาพัฒนานวงศ์, 2557) เนื่องจากน้ำเป็นทรัพยากรสำคัญในการดำเนินชีวิตของผู้คน การจัดการน้ำในท้องถิ่นมีความเชื่อมโยงในหลายภาคส่วน ทั้งมิติเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และสังคม รวมถึงอำนาจของผู้ที่เกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ

Thirasirikul (2017) ศึกษาการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำใน ชุมชนแพรทนมแดง จังหวัดสมุทรปราการ พบเงื่อนไขสำคัญดังนี้

- 1) ความสำเร็จเกิดจากความเข้าใจที่หลากหลายในปัญหาที่มีเอาคนใช้น้ำมาคุยกัน เปิดใจและถามตรงไปตรงมา เพื่อให้เข้าใจ ข้อจำกัดและความต้องการ เรียนรู้พฤติกรรมของกันและกัน และทำความเข้าใจปัญหา ใช้ข้อมูลความจริงจากทุกฝ่าย เพื่อหาทางออกร่วมกัน
- 2) การใช้ความรู้ และข้อเท็จจริงพูดคุย และหาทางออกร่วมกัน จนพบวิธีการจัดการร่วมกัน เป็นภูมิปัญญาในท้องถิ่น นำมาประยุกต์ให้เข้ากับปัจจุบัน ช่วยกันหาทางออก เพื่อเอาน้ำ และขยะที่ตกค้างออก (พัฒนาทางออกของปัญหาจากภูมิปัญญา)
- 3) ข้อกำหนดเชิงนโยบายจากชุมชน เกิดการสร้างคณะทำงานเชิงนโยบายที่มีส่วนร่วมจากประชาชน มีคนคอยช่วยดู มีส่วนกับกรมชลประทาน ตั้งแต่ท้องถิ่น ถึง กรมชลประทาน ทำให้มีการให้ข้อมูลและแลกเปลี่ยนข้อมูลกันตลอด (Thirasirikul, 2017)

ปัจจัยแห่งความสำเร็จ คือ 1) ชุมชนเข้มแข็ง 2) วัฒนธรรมชุมชน ค่านิยมที่ให้คุณค่ากับน้ำ และทรัพยากรธรรมชาติว่าเป็นทุนร่วมกัน ความรับผิดชอบต่อสังคมร่วมกัน ในการที่จะปกป้องทรัพยากรโดยมีส่วนปกครองท้องถิ่นช่วยกำกับดูแล 3) ผู้นำชุมชนแบบไม่เป็นทางการ มีส่วนช่วยผลักดันทำงานร่วมกัน ช่วยสื่อสารทำความเข้าใจ แก้ปัญหาและต่อรองกับหน่วยงานต่าง ๆ 4) นโยบายร่วมกันแก้ไขปัญหาและ

แบ่งปันผลประโยชน์ โดยการหาทางออกร่วมกัน เพื่อแก้ไขปัญหาภายในชุมชน บวกกับตั้งใจ แก้ไขปัญหา ความขัดแย้งภายในชุมชนอย่างสันติ

ด้วยเหตุนี้ การจัดการน้ำในท้องถิ่นจึงมีส่วนสำคัญกับชุมชน เนื่องจากเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายทั้งในระดับชุมชนท้องถิ่นและ ระดับประเทศ (เกษม จันทร์แก้ว, 2547; วิจิตร วิชัยสาร และคณะ, 2564) อีกทั้งการประกอบอาชีพที่ หลากหลาย ทำให้เวลาในการเข้ามีส่วนร่วมของประชาชนไม่ทั่วถึง (วิจิตร วิชัยสาร และคณะ, 2564) ทั้งนี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่นมีส่วนสำคัญในการสร้างการมีส่วนร่วม ดังนั้นแนวทางการจัดการน้ำที่ สามารถปฏิบัติได้ในท้องถิ่น โดยความคิดเห็นที่มาจากประชาชนในท้องถิ่นที่มีส่วนเกี่ยวข้องจึงมี ความสำคัญ ซึ่งจะช่วยผลักดันให้หน่วยงานในท้องถิ่นได้มีแนวทางหรือแผนงานที่สอดคล้องกับ ความต้องการของประชาชนและสร้างเสริมการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนต่อไป

การใช้พื้นที่และประโยชน์ในพื้นที่ บุ่ง ทาม

พื้นที่ชุ่มน้ำในภาคอีสานหรือที่เรียกว่า ทาม หรือ ป่าบุงป่าทาม หรือพื้นที่บุงทาม พบมากบริเวณริม แม่น้ำสายหลักเช่น แม่น้ำมูลและแม่น้ำชี ที่มีลำห้วยสาขาต่าง ๆ ยาวจรดไหลลงสู่แม่น้ำโขง จากการศึกษา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบประเด็นสำคัญแบ่งเป็น 3 ประเด็นหลัก 1) พื้นที่ชุ่มน้ำบุงทามกับการใช้ ประโยชน์ เชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรม 2) ประโยชน์ของบุงทามในระบบนิเวศน์ 3) บุงทามกับ การศึกษาและการอนุรักษ์ นอกจากนี้ปรากฏการณ์ของพื้นที่ชุ่มน้ำบางแห่งเกี่ยวกับกฎหมาย ซึ่งมีส่วน สำคัญกับพื้นที่ป่าบุงป่าทามเช่นกัน โดยผู้เขียนได้ขอนำเสนอ ดังนี้

การใช้พื้นที่บุงทาม

ชมภู เหนือศรีและ นุกุล กุดแกลง (2559) ศึกษาการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ บุง ชีหลง อ.โกสุมพิสัย จ. มหาสารคาม พบว่า การใช้ประโยชน์จากพื้นที่บุงทาม มีความหลากหลาย อีกทั้งยังเป็นแหล่งอาหาร แหล่ง สมุนไพรรักษาโรค เป็นแหล่งอาหารต่างๆทั้งของคนและของสัตว์เลี้ยง และเป็นพื้นที่เรียนรู้อิงของชุมชนผ่าน วัฒนธรรมท้องถิ่น นอกจากนี้ยังมีการใช้งานและมีการจัดการร่วมกันในชุมชนด้วย (ชมภู เหนือศรี & นุกุล กุดแกลง, 2559) อย่างไรก็ตาม มีข้อเสนอแนะต่อรัฐบาลคือ อยากให้รัฐสนับสนุนงบประมาณในการดูแล รักษาป่าผ่าน คล้ายคลึงกับที่ป่าชุมชนทรายมูล อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ดที่แสดงให้เห็นว่า ป่าบุงป่าทาม เป็น แหล่งสมุนไพรและมีพิธีกรรมสร้างความตระหนักในการอนุรักษ์ภายในชุมชน แต่ขาดการมีส่วนร่วมในการ สร้างฐานข้อมูลและการจัดการถ่ายทอดความรู้ในการอนุรักษ์อย่างเป็นระบบ (วันเพ็ญจ วัชรเลิศตระกูล และคณะ, 2565)

พื้นที่ป่าบุงป่าทามเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง ซึ่งเหมาะแก่ การเกษตรของผู้คนริมน้ำ และมีการสืบทอดภูมิปัญญาทางด้านการเกษตรในรูปแบบต่างๆซึ่งแต่ละแห่ง

จากมีลักษณะเฉพาะเนื่องจากระบบนิเวศน์ของพื้นที่ป่าบุงป่าทามของแต่ละบริเวณก็มีความแตกต่างกัน (พื้นที่ชุ่มน้ำอีสาน, 2566; ลิสา ศรีไพไล และคณะ, 2550; วงศ์ นัยวินิจ & ผ่องศรี จันทรเทศ, 2557; สมัย หงษ์คำและคณะ, 2547; สุภณฑา ก่อแก้ว, 2551) ซึ่งในอดีตการทำเกษตรจะเป็นแบบยังชีพ ทำให้เกิด ภูมิปัญญาต่าง ๆ มากมายในการใช้พื้นที่ป่าบุงป่าทามที่หลากหลายตามระบบนิเวศน์นั้น อย่างไรก็ตามถ้าให้ มีการทำการเกษตรเชิงพาณิชย์โดยขาดความรู้ความเข้าใจในระบบนิเวศป่าบุงป่าทาม ป่าทาม ความอุดม สมบูรณ์ของระบบนิเวศและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความหลากหลายก็จะหายไปในที่สุด (พื้นที่ชุ่มน้ำอีสาน, 2566; วงศ์ นัยวินิจ & ผ่องศรี จันทรเทศ, 2557; สมัย หงษ์คำและคณะ, 2547) เนื่องจากป่าบุงป่าทามเป็น พื้นที่สร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งเชิงปริมาณและการเข้าถึงอาหารให้กับประชาชนในท้องถิ่น เช่น การ เก็บเห็ด การหาปลา การเก็บหน่อไม้ ซึ่งปัจจุบันกำลังมีความเสี่ยงจากภัยคุกคามต่างๆ เช่น อุทกภัย การ เปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ของบุง-ทามจากการพัฒนารูปแบบต่างๆ เช่น การพัฒนาเป็นพื้นที่อุตสาหกรรม หรือ การสร้างฝาย หรือ เขื่อนกั้นน้ำ เป็นต้น (พื้นที่ชุ่มน้ำอีสาน, 2566; วงศ์ นัยวินิจ & ผ่องศรี จันทรเทศ, 2557)

จากการพัฒนาของรัฐทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของผู้คนและระเนนเวศในรอบหลาย ทศวรรษสะท้อนได้ว่า โครงการชลประทานเขื่อนและฝาย ส่งผลให้เกิดปัญหาตามมามากมาย (ครรรชิต พิระ ภาค, 2549; ยศ สันตสมบัติ, 2540) เช่น เขื่อนราษีไศลทำให้เกิดผลกระทบและปัญหาหลายประการ (ครรรชิต พิระภาค, 2549; ปรีชา บุตรรัตน์, 2562) เช่น การสูญเสียที่ดิน พื้นที่แหล่งน้ำและเลี้ยงสัตว์วัว-ควาย แหล่งหาปลาเปลี่ยนแปลงไป การใช้ประโยชน์ที่ดินอยู่บนฐานกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนที่มีความ ซับซ้อนซึ่งเป็นแนวคิดในระบบกรรมสิทธิในการจัดการทรัพยากร การใช้พื้นที่ เกี่ยวโยงกับสิทธิการใช้ สิทธิ การถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ สิทธิและการกีดกันต่างๆ นำไปสู่ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่บุง ทาม 5 ประการ ได้แก่

- 1) ความขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชน
- 2) ความขัดแย้งระหว่างผู้มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและชุมชน
- 3) ความขัดแย้งภายในครอบครัว
- 4) ความขัดแย้งภายในชุมชนเอง
- 5) ความขัดแย้งระหว่างชุมชนใกล้เคียง

ซึ่งคนในชุมชนที่ได้รับผลกระทบก็มีการปรับใช้ความรู้ในหลายระดับ เช่น ด้านทรัพยากรและการ จัดการ ด้านการจัดระบบการผลิต ด้านพิธีกรรมความเชื่อ ด้านวิถีคิด ความรู้ ซึ่งความรู้เหล่านี้มีการนำไป

ปรับใช้ตามสถานการณ์เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้ภายใต้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น(ครุฑิต พิศภาค, 2549)

ศิริพร ศรีสิทธิอุไร (2542) แสดงให้เห็นถึง การให้ความหมายเพื่ออนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้านภาคอีสาน การต่อสู้ การโต้แย้งวาทกรรมในพื้นที่ป่าทามกุดเป่ง อำเภอโพธิ์ทราย จังหวัดร้อยเอ็ดที่ปรากฏในขบวนการเคลื่อนไหวของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล โดยแสดงให้เห็นการตอบโต้วาทกรรมของรัฐว่า เป็นการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่ให้ความสำคัญกับความรู้ของท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ อีกทั้งการพัฒนาที่รวมศูนย์อำนาจอยู่ที่ส่วนกลางเป็นผู้ตัดสินใจไม่ได้คำนึงถึงสิทธิมนุษยชนและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดแนวทางการพัฒนาที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น (ศิริพร ศรีสิทธิอุไร, 2542)

นอกจากนี้ประเด็นการให้ความหมายของพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงความหมายพื้นที่จาก “กุด” เป็น “พื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ” บริเวณกุดเติง จังหวัดบึงกาฬ ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจาก พื้นที่ชุ่มน้ำบริเวณป่าบุงป่าทาม กุดเติง ที่ถูกให้ความหมายว่า “เป็นที่อยู่อาศัยกิน” นั้นเปลี่ยนไปตามความหมายของพื้นที่ชุ่มน้ำระดับนานาชาติ ซึ่งทำให้การจัดการต่างๆทางกายภาพปรับเปลี่ยนไปตามที่ระบุไว้ในอนุสัญญาแรมซาร์ ส่งผลให้ชาวบ้านและชุมชนรอบๆบริเวณกุดเติงถูกจำกัดสิทธิในการเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่นั้น (สุทธวรรณ อินทรพาณิชย์ & แก้วตา จันทรานุสรณ์, 2557)

สมหมาย ชินนาค และ กาญจนา ชินนาค (2021) แสดงให้เห็นความหมายของพื้นที่ป่าทาม ว่ามีความสำคัญต่อวิถีชีวิตผู้คนในพื้นที่ชุ่มน้ำ และ พบว่า พื้นที่ชุ่มน้ำ มีมายาคติจากคนภายนอกว่าเป็นพื้นที่น้ำท่วม และคนในพื้นที่ชุ่มน้ำถูกทำให้กลายเป็นคนชายขอบ เพราะขาดประโยชน์ ส่งผลให้มีการต่อรองกับรัฐและสร้างพื้นที่ให้มีตัวตนเพื่อนิยามความหมายของพื้นที่ป่าบุงป่าทาม นอกจากนี้ เนื่องจากพื้นที่ป่าบุงป่าทาม เป็นฐานทรัพยากรในการดำรงชีวิต (สมหมาย ชินนาค & กาญจนา ชินนาค, 2560) นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในพื้นที่ป่าบุงป่าทาม ส่งผลกระทบต่อชุมชนด้วย เนื่องจากการใช้ประโยชน์เปลี่ยนแปลง ภูมิปัญญาดั้งเดิมหายไป มีปัญหาความขัดแย้งของชาวบ้านกับการจัดการน้ำที่ต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ ทำให้เกิดการโยกย้ายถิ่นฐานและการอพยพแรงงานไปในเมือง เช่นกรณีบริเวณแม่น้ำมูล จ. อุบลราชธานี (ชมภู เหนือศรี & นกุล กุดแกลง, 2559)

นอกจากนี้ป่าบุงป่าทามยังเผยให้เห็นบทบาทของสตรีในแง่มุมต่าง ๆ เช่น บทบาทในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในการอนุรักษ์ป่าบุงป่าทาม เมื่อกลุ่มชาวบ้านได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล กลุ่มสตรีในหมู่บ้านแม่มูลมันยืน 2 และ 3 ได้แสดงให้เห็นถึงบทบาทสตรี ในฐานะแกนนำ ในฐานะความเป็นตัวแทนของครอบครัว ในฐานะเจ้าของที่ดิน และความต้องการพิสูจน์ข้อเท็จจริงจากข้อกล่าวหาว่าทุจริตค่าชดเชย (ศิริพร โคตะวินนท์, 2543) นอกจากนี้ กนกวรรณ มโนรมย์ ผู้ที่ศึกษาผลกระทบโครงการพัฒนาการจัดการน้ำขนาดใหญ่

แสดงให้เห็นว่าป่าบุ่งป่าทามมีลักษณะเฉพาะตัวในแต่ละพื้นที่ เป็นที่พื้นที่ทำให้กลุ่มคนเปราะบาง เช่น สตรี คนชรา คนพิการ ได้มีส่วนในการใช้ประโยชน์เข้าถึงแหล่งอาหารโดยไม่ต้องพึ่งพิงฝ่ายชายมากนัก (พื้นที่ชุ่มน้ำ อีสาน, 2566) และเมื่อมีการสร้างเขื่อนกลุ่มคนเปราะบางเหล่านี้ก็ได้รับผลกระทบทั้งทางสภาพเศรษฐกิจ การต้องพึ่งพิงผู้อื่นในครอบครัวมากขึ้น อีกทั้งผู้ชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัวก็ได้รับความเครียด ความกดดันมากขึ้นเพราะต้องรับภาระดูแลกลุ่มเปราะบางเหล่านี้ (สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2564)

ประโยชน์ของพื้นที่บุ่งทามในระบบนิเวศน์

พื้นที่ป่าบุ่งป่าทามมีความสำคัญกับระบบนิเวศน์เป็นแหล่งอาหารและเป็นที่อยู่ของสัตว์ต่าง ๆ นานาชนิด ซึ่งปัจจุบันกำลังถูกคุกคามจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการใช้พื้นที่ รวมถึงการจัดการน้ำทำให้เกิดการศึกษาค้นคว้าความรู้ในการจัดการป่าทามชุมชน ในปี 2550 ได้มีศึกษาการฟื้นตัวระบบนิเวศป่าบุ่งป่าทามเพื่อการฟื้นฟู ต.ยางคำ อ.โพธาราย จ.ร้อยเอ็ดพบว่า มีพันธุ์พืชในป่าทามจำนวน 193 ชนิด มีสัตว์ในพื้นที่ทามจำนวน 214 ชนิด ซึ่งเห็นถึงความผูกพันของวิถีชีวิตผู้คนที่ยึดโยงกันระหว่างธรรมชาติกับสัตว์ต่าง ๆ มีการพึ่งพาอาศัยกัน เป็นแหล่งอาหารและมีพืชผลออกตามฤดูกาล ด้วยเหตุนี้ระบบนิเวศป่าบุ่งป่าทามจึงเป็นประโยชน์ต่อคนและสัตว์น้อยใหญ่ จากการศึกษาในระบบนิเวศทามมีลักษณะสูงต่ำ ประกอบกับทิศทางน้ำจะเป็นตัวกำหนดชนิดพันธุ์พืชและนิเวศน์ โดยแบ่งได้เป็น 3 ระบบ ดังนี้

- 1) นิเวศ บุ่ง/กุด/หนอง ซึ่งเป็นพื้นที่น้ำท่วมขัง เป็นแหล่งพันธุ์พืช เช่น แหน สาหร่าย กก ฝ้ายน้ำ ซึ่งพืชเหล่านี้จะขยายตัวในระยะ 1 ปี และเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำต่าง ๆ ในฤดูแล้ง
- 2) นิเวศเลิงทาม เป็นพื้นที่น้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลาก 1-4 เดือน แล้วแต่ความสูงของระดับพื้นที่ เป็นที่วางไข่ของสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ ซึ่งประกอบไปด้วยที่โล่ง ที่เลิง ทุงหญ้าสลับป่าร่องน้ำไหล/โนนเตี้ย มีไม้กอ ไม้พุ่ม เช่นต้นเหมือดแอ่ ต้นहुลิง ต้นเสียว ต้นไผ่ ซึ่งมักทนน้ำท่วมขังได้นาน สามารถฟื้นตัวได้ภายใน 1 ปี
- 3) นิเวศโนนทาม เป็นที่ป่าโคกอยู่ในบริเวณทาม เป็นพื้นที่สูงมีไม้หลักเป็นไม้ยืนต้นในป่าโปร่ง ไม่มีความหลากหลายเท่า สองแห่งแรก แต่เป็นที่อยู่อาศัยและที่หลบภัยของสัตว์บก สัตว์เลื้อยคลาน และสัตว์ปีกบางชนิดในฤดูน้ำหลาก เป็นแหล่งอาหารของสัตว์นานาชนิด มีการฟื้นตัว 3-5 ปี (พุดม บุญเต็ม และคณะ, 2553)

นอกจากนี้โครงสร้างสังคมพืชป่าบุ่งป่าทามในลุ่มน้ำมูลมีรายละเอียดดังนี้ “ต้นไม้ทั้งหมดจำนวน 6,009 ต้น (2,473 ต้นต่อเฮกแตร์) มีพรรณไม้ทั้งหมด 85 วงศ์ 272 สกุล 398 ชนิด วงศ์ที่มีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุด 3 อันดับแรก เรียงจากมากไปหาน้อย ได้แก่ วงศ์ถั่ว (Fabaceae) วงศ์แพปน้ำ (Phyllanthaceae) และวงศ์เหียง (Dipterocarpaceae) ตามลำดับ สามารถจัดกลุ่ม ได้เป็น 4 สังคมย่อย คือ สังคมตะแบกนา (*Lagerstroemia floribunda* type, LAGF) สังคมเหียง (*Dipterocarpus obtusifolius* type, DIPO) สังคมฝ้ายน้ำ (*Mallotus thorelii* type, MALT) และสังคมช่อย (*Streblus*

asper type, STRA) พบว่าสังคมช่อย มักพบบริเวณตอนบนของกลุ่มน้ำมูล ดินมีค่า pH สูง ช่วงระยะเวลาของน้ำท่วมขังน้อย (7-15 วัน) ส่วนสังคมตะแบกนา สังคมฝ้ายน้ำ และสังคมเหียง พบบริเวณตอนกลางและตอนล่างของกลุ่มน้ำมูล ดินเป็นตะกอนดินเหนียว ดินในสังคมฝ้ายน้ำมีปริมาณอินทรีย์วัตถุสูงเนื่องจากเป็นที่ลุ่มมีน้ำขังและมีการท่วมขังของน้ำยาวนาน (45-60วัน) ลักษณะโครงสร้างทางด้านตั้งของสังคมพืชป่าบุงป่าทาม สามารถแบ่งออกได้ 3 ชั้นเรือนยอด ได้แก่ เรือนยอดชั้นบน เรือนยอดชั้นรอง และชั้นไม้พื้นล่าง สำหรับค่าดัชนีความหลากหลายชนิด (Shannon-Wiener's index) พบว่าสังคมตะแบกนา มีค่า 4.07 และสังคมฝ้ายน้ำมีค่า 2.16 ส่วนสังคมตะแบกนาและสังคมเหียงมีความคล้ายคลึงกันมากที่สุดเท่ากับร้อยละ 32.75 โดยที่สังคมเหียงและสังคมช่อยมีความคล้ายคลึงกันน้อยที่สุดเท่ากับร้อยละ 12.33” (หน้าบทคัดย่อ) ซึ่งแสดงให้เห็นถึง ความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์พืชต่าง ๆ ในกลุ่มน้ำมูล(ขวัญใจ คำมงคลและคณะ, 2556)

ปิยภรณ์ วุฒิสเสลา, ภูวดล โกมณเชียร และ ปิยนุช คณะณมา (2558) ศึกษาเรื่องประโยชน์ของพื้นที่บุงทามในบริเวณ ป่าบุงทามหนองตีนบ้าน เกาะแก่ง และ ม่วงใหญ่ อ.โกสุมพิสัย จ.มหาสารคาม พบว่าระบบนิเวศพบว่า พื้นที่นี้มีศักยภาพในการดูดซับตะกั่ว ได้ และเป็นแหล่งที่จะช่วยบำบัดน้ำในบริเวณดังกล่าว (ปิยภรณ์ วุฒิสเสลา และคณะ, 2558)นอกจากนี้ยังมีผลการวิจัยของ ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่บุงทามนั้น ทำให้เป็นแหล่งผลิตสมุนไพร และยาของชุมชนในป่าทราบบมูล อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด (วันเผด็จ วีระธรเลิศตระกูลและคณะ, 2565) ในขณะที่พื้นที่ปากแม่น้ำมูล จ.อุบลราชธานีพบว่า ระบบนิเวศของป่าบุงป่าทามมีการเปลี่ยนแปลง เช่นคุณภาพน้ำที่มีระดับค่าออกซิเจนต่ำ ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของสัตว์น้ำ แมคทีเรียที่ผลต่อการผลิตน้ำประปา ไนโตรเจนและฟอสฟอรัสมีผลต่อการเติบโตของสาหร่ายอย่างรวดเร็วและคุณภาพน้ำ และมีผลให้ประชาชนได้รับผลกระทบต่อการหาสัตว์น้ำต่าง ๆ เช่น กุ้ง หอย ปลาในบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำ ป่าบุงป่าทามด้วย และในช่วงหน้าแล้งทำให้การประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตในสภาพแวดล้อมที่แย่ง ภูมิปัญญาบางอย่างหายไป (ชมภู เหนือศรี & นุกูล กุดแสง, 2559) (นอกจากนี้ป่าบุงป่าทามยังมีความสามารถในการกักเก็บคาร์บอนในดิน เช่นในที่ราบน้ำท่วมถึงบริเวณแม่น้ำชี จังหวัดมหาสารคาม ป่าบุงป่าทามของภาคอีสานไทยมีศักยภาพในการสะสมคาร์บอนได้เป็นอย่างดี ซึ่งถือได้ว่าเป็นคุณค่าและความสำคัญที่ได้จากระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีลักษณะนี้ (ภูวดล โกมณเชียร, 2555)

พื้นที่ป่าบุงป่าทามกับการศึกษาและการอนุรักษ์

ในพื้นที่อีสานใต้มีผลงานวิจัยระบุว่า ความเชื่อทางศาสนาพุทธ มีผลต่อการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำและระบบนิเวศผ่านพิธีกรรม ความเชื่อและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นสิ่งความมีการเตรียมตัว เพื่อเกื้อหนุนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนในการเตรียมตัวเข้าสู่ ASEAN (พระวีระพงษ์ อธิตจิตโตและคณะ, 2560) คล้ายคลึงกับการใช้ความเชื่อทางศาสนาช่วยอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำในภาคใต้ (สมชาย เลี้ยงพรพรรณ, 2559)

นอกจากความเชื่อและศาสนาที่ได้รับการสนับสนุนว่าเป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำแล้ว การจัดการศึกษาในหลักสูตรของสถานศึกษาที่อยู่ไม่ไกลจากพื้นที่ชุ่มน้ำ อย่างป่าบุงป่าทาม มีผลให้ผู้ที่ได้รับความรู้เรื่องดังกล่าวมีแนวโน้มที่จะอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำ เช่นกรณีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำสำหรับโรงเรียนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำ อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี พบว่า การเตรียมการจัดการศึกษาข้อมูลพื้นฐานเพื่อพัฒนาหลักสูตร การศึกษาดูงานในพื้นที่ชุ่มน้ำเพื่อการเรียนการสอน การให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการนั้นมีประโยชน์มากสำหรับการพัฒนาหลักสูตรที่สอดคล้องกับบริบทในท้องถิ่น และมีคุณภาพเหมาะสมที่จะนำไปสอนกับนักเรียนประถมในโรงเรียนบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำนั้น ๆ ได้ อีกทั้งสามารถนำไปเป็นต้นแบบให้กับพื้นที่อื่น ๆ ได้อีกด้วย สอดคล้องกับงานวิจัยของ พงศธร ฎการุณย์ (2560) ศึกษาการเปรียบเทียบความรู้เกี่ยวกับบุง ทาม ก่อนและหลังให้กับนักศึกษาชั้นปีที่ 2 สาขาสิ่งแวดล้อมศึกษา คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ผลปรากฏว่า ก่อนการให้ความรู้ชนิดมีความรู้เกี่ยวกับบุงทามต่ำ และเมื่อหลังได้รับความรู้และทำการส่งเสริมเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแล้ว พบว่า นักศึกษามีความรู้ทัศนคติต่อพื้นที่บุงทามมากขึ้น และเห็นด้วยกับการอนุรักษ์ (พงศธร ฎการุณย์, 2560)

ลิสสา ศรีไพลและคณะ (2550) ศึกษาเรื่องการจัดกระบวนการเรียนรู้การทำมาหากินของชุมชนในพื้นที่ป่าบุง ป่าทาม ในโรงเรียนบ้านเพี้ยมาต อ.ราชสีห์ จ.ศรีสะเกษ พบว่าพื้นที่ป่าบุงป่าทามในบริเวณดังกล่าวมีชนิดพันธุ์พืชกว่า 234 ชนิดพันธุ์ นอกจากนี้เป็นแหล่งอาหารแล้วยังมีการนำพืชต่าง ๆ มาใช้ประโยชน์เช่น การทำเสื่อกก การแปรรูปอาหารในท้องถิ่น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมส่งผลให้ความรู้เรื่องต่าง ๆ ในพื้นที่ป่าบุงป่าทามจางหายไปตามกาลเวลาและไม่เข้าใจคุณค่าของพื้นที่ชุ่มน้ำนี้ ดังนั้นการจัดกระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียนร่วมกับชุมชนให้กับนักเรียนในโรงเรียนจึงมีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในป่าบุงป่าทาม ซึ่งพบว่ากระบวนการจัดการเรียนทั้ง 3 ด้านคือ 1) อบรมกลุ่มน้ำ บริบทพื้นที่ป่าทาม 2) บริบทพื้นที่ชุมชน 3) การทำมาหากินในพื้นที่ป่าบุง ป่าทาม เช่น การทำนา ต้มเกลือ หาปลา เลี้ยงวัว-ควาย เก็บหาของป่า และหัตถกรรมพื้นบ้าน แต่อย่างไรก็ตามกระบวนการดังกล่าวยังไม่สามารถนำไปสู่การบูรณาการชุมชนความรู้จนเป็นหลักสูตรท้องถิ่นได้เพราะปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนทำได้เพียงระดับการสร้างการเรียนรู้ให้กับนักเรียนและการส่งต่อข้อมูลเท่านั้น (ลิสสา ศรีไพล และคณะ, 2550)

การอนุรักษ์นกระเรียงในพื้นที่ชุ่มน้ำ เขตห้ามล่าสัตว์ป่า อ่างเก็บน้ำห้วยจรเข้มาก อ.เมือง จ.บุรีรัมย์พบว่า ประชาชนให้ความตระหนักในการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำเพื่ออนุรักษ์พันธุ์นกกระเรียงไทยและเห็นถึงความสำคัญว่าการอนุรักษ์เป็นส่วนหนึ่งเพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ อย่างไรก็ตามก็ยังมี ความท้าทายในการอนุรักษ์ในเรื่องการบูรณาการแผนงานและนโยบายด้านการอนุรักษ์และการท่องเที่ยว ในทุกระดับ และการส่งเสริมให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์นกและการท่องเที่ยวในพื้นที่ชุ่มน้ำ

ดังนั้นการสร้างกลไกการทำงานร่วมกันระหว่างคณะกรรมการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อผลักดันข้อเสนอและพัฒนานโยบายจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อการอนุรักษ์และการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (ปิยะกาญจน์ เทียธิทรัพย์ & อนาวิน สุวรรณะ, 2558)

บทที่ 3

วิธีและขั้นตอนในการดำเนินงานวิจัย และ บริบททั่วไปของพื้นที่

ในบทนี้จะแบ่งการนำเสนอเป็นส่วน ส่วนแรกเป็นภาพรวมงานวิจัยและขอบเขตการวิจัย ส่วนที่ 2 คือวิธีและขั้นตอนการวิจัย การอธิบายเครื่องมือหรือวิธีการที่ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูล ส่วนที่สามคือ จริยธรรมงานวิจัยและ ส่วนที่สี่คือบริบททั่วไปของพื้นที่เป้าหมาย เพื่อให้เกิดความเข้าใจสภาพทั่วไปทาง กายภาพของพื้นที่ศึกษา

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ทำการศึกษาผ่าน เครื่องมือในการเก็บข้อมูลต่าง ๆ โดยมี วิธีการหลักการดำเนินงานดังนี้

- 1) เอกสาร เช่น บทความวิจัย บทความวิชาการ บทความการวิเคราะห์ ที่เกี่ยวกับพื้นที่การใช้ ประโยชน์ และการจัดการน้ำในป่าบุงป่าทาม เอกสารบันทึกข้อมูลการเสวนาประชาคมในพื้นที่เป้าหมายที่ เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำในชุมชน
- 2) คลิปภาพและเสียง หรือ สาระคดีที่เกี่ยวข้องกับประเด็นดังกล่าว
- 3) การลงพื้นที่สัมภาษณ์กับผู้ที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ป่าบุงป่าทาม กลุ่มน้ำมูลตอนกลาง โดยศึกษาผ่าน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เช่น แกนนำกลุ่มชาวประมง ผู้ใหญ่บ้าน โดยใช้เทคนิค Snowball รวมถึงข้าราชการและ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น เจ้าหน้าที่ประมง หรือ เจ้าหน้าที่กรมชลประทาน เป็นต้น
- 4) รายงานผลการวิจัย สรุปเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายให้กับผู้นำชุมชน

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตเชิงเนื้อหา

ศึกษาเกี่ยวกับด้านการจัดการน้ำในท้องถิ่นภาคอีสานของไทยผ่านแนวคิดประชาสังคม โดย ทำการศึกษาเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ป่าบุงป่าทาม และการจัดการน้ำในท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำมูล และการ ขับเคลื่อนการทำงานร่วมกันของคนในชุมชนเกี่ยวกับการจัดการน้ำ เพื่อวางแนวทางการจัดการน้ำใน ท้องถิ่นในทางปฏิบัติ เพื่อให้เกิดอนุรักษ์และการแบ่งปันทรัพยากรภายในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

ขอบเขตเชิงพื้นที่

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง แนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนโดยชุมชนบริเวณลุ่มน้ำมูล ในพื้นที่ 3 แห่ง ได้แก่

- 1) หมู่บ้านกุดขาคีม ต.กุดขาคีม อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ เนื่องจากเป็นทางผ่านของกลุ่มน้ำมูล แต่มีลักษณะเป็นพื้นที่สูง มีวังปลา มีป่าริมน้ำและมีฝายดิน ที่ชุมชนสร้างเอง
- 2) หมู่บ้านยางคำ ต.ยางคำ อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด เนื่องจาก มีลักษณะเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ มีระบบท่อส่งน้ำใต้ดินที่รัฐจัดทำหลังการสร้างเขื่อน แต่ไม่สามารถกระจายน้ำได้อย่างทั่วถึง
- 3) หมู่บ้านหาญฮี ต.ดอนแสด อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ เนื่องจากมีระบบคลองส่งน้ำบนดินที่รัฐจัดทำให้กับพื้นที่ หลังจากมีการสร้างเขื่อนราษีไศล

ด้วยพื้นที่ทั้ง 3 แห่งนี้มีลักษณะที่แตกต่างกัน แต่มีความต้องการใช้ทรัพยากรน้ำและมีวิถีชีวิตที่อยู่ในบริเวณเดียวกันกับกลุ่มน้ำมูลเหมือนกัน ดังนั้นแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำในท้องถิ่นอย่างยั่งยืนบริเวณลุ่มน้ำมูลจึงมีความจำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงลักษณะพื้นที่ของแต่ละแห่งในกลุ่มน้ำด้วย เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์และการแบ่งปันทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

กลุ่มเป้าหมายและผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ

1. ชาวประมงและเกษตรกร หรือ ผู้ใช้พื้นที่ในป่าบุงป่าทาม ใน 3 หมู่บ้านเป้าหมาย ซึ่งมีแต่ละแห่งมีลักษณะพื้นที่เฉพาะ โดยแบ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญรวม 34 คน
2. เจ้าหน้าที่ประมง หรือ เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอ ในพื้นที่ที่ถูกสัมภาษณ์อาศัยอยู่รวม 5 คน
3. ผู้ให้ข้อมูลที่ทำงานภาคเอกชนและนักวิชาการ รวม 4 คน

วิธีการดำเนินการวิจัย

การศึกษาเอกสาร

การศึกษาผ่านเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น บทความวิชาการ บทความวิจัย แผนนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม การจัดการน้ำในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ชุ่มน้ำ หรือพื้นที่ที่ป่าบุงป่าทาม รวมถึงเอกสารบันทึกข้อมูลการประชุมเสวนาต่าง ๆ ในพื้นที่เป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำในชุมชน

การชี้แจงวัตถุประสงค์ในการศึกษา

เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์การใช้ประโยชน์พื้นที่ชุ่มน้ำ และการจัดการน้ำในท้องถิ่น รวมถึงการขับเคลื่อนแนวทางการจัดการน้ำโดยชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีส่วนในการเสริมหนุนให้เกิดมีความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม อีกทั้งเพื่อช่วยรักษาระบบนิเวศและเสริมขีดความสามารถในการปรับตัวของประชาชนต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ซึ่งมีแนวโน้มว่าจะมีสภาวะอากาศรุนแรงสุดขีดเพิ่มขึ้นในอนาคต ทั้งนี้ผู้วิจัยและคณะทำงาน จะลงพื้นที่ทำการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นกับกลุ่มผู้นำในพื้นที่เป้าหมาย ชี้แจงวัตถุประสงค์ในการทำวิจัยกับกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่ สอบถามความเห็นผู้นำในการดำเนินงานในท้องถิ่น

และค้นหาผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

การสำรวจข้อมูลพื้นที่

ผู้วิจัยระบุพื้นที่เป้าหมายแบบเฉพาะเจาะจง กล่าวคือจะทำการศึกษาในพื้นที่ 3 หมู่บ้าน กล่าวคือ 1) หมู่บ้านกุดชาคิม ต.กุดชาคิม อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ เนื่องจากเป็นทางผ่านของแม่น้ำน้ำมูล แต่มีลักษณะเป็นพื้นที่สูง มีวังปลา มีป่าริมน้ำและมีผายดิน ที่ชุมชนสร้างเอง 2) หมู่บ้านยางคำ ต.ยางคำ อ.โพนทราย จ.ร้อยเอ็ด เนื่องจากมีลักษณะเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ มีลักษณะเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ มีระบบท่อส่งน้ำใต้ดินที่รัฐจัดทำหลังการสร้างเขื่อน แต่ไม่สามารถกระจายน้ำได้อย่างทั่วถึง และ 3) หมู่บ้านหาญฮี ต.ดอนแสด อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ เนื่องจากมีระบบคลองส่งน้ำบนดินที่รัฐจัดทำให้กับพื้นที่ หลังจากมีการสร้างเขื่อนราศีไศล

การจัดเก็บข้อมูล

การเก็บข้อมูลจะใช้วิธีหลัก 4 วิธี คือ 1) เก็บจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น บทความบันทึกการประชุม แผนนโยบายต่าง ๆ 2) คลิปภาพและเสียงที่เกี่ยวข้องที่ได้เคยเผยแพร่ในสื่อต่าง ๆ 3) การสัมภาษณ์ 4) การสังเกต

การศึกษาจากเอกสาร คลิปภาพและเสียงที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่การใช้ประโยชน์จากป่าบุงป่าทาม ซึ่งเอกสาร คลิปภาพและเสียงต่าง ๆ เช่น ข้อมูลจากเกษตรกรและชาวประมงที่เข้าใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าบุงป่าทามและการจัดการน้ำในพื้นที่เป้าหมาย เนื่องจากพื้นที่ป่าบุงป่าทามเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจที่สำคัญในพื้นที่เป้าหมายและมีส่วนสำคัญต่อรายได้ของคนในชุมชน ดังนั้นการจัดการน้ำภายในชุมชนจึงเชื่อมโยงกับวิถีชีวิต เชื่อมโยงกับการใช้พื้นที่ป่าบุงป่าทาม และมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจระดับครัวเรือน

การสัมภาษณ์ หรือการสื่อสารส่วนบุคคล กล่าวคือ จะทำการสอบถามกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามที่ได้รับคำแนะนำจากผู้นำชุมชน และ ผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้เพื่อให้ข้อมูลมีความลำเอียงของข้อมูล ผู้วิจัยจึงแบ่งการเก็บข้อมูลทั้งทางฝั่งภาคประชาชน ภาครัฐบาล เช่น เจ้าหน้าที่ประมง หรือ เกษตรตำบลและเกษตรอำเภอ รวมถึง ภาคเอกชนและนักวิชาการ ซึ่งเป็นบุคคลภายนอกชุมชน แต่มีส่วนเกี่ยวข้องที่ต้องทำงานหรือประสานงานในพื้นที่ศึกษาเป็นต้น รวมทั้งสิ้น 43 คน เพื่อเป็นการลดอคติจากข้อมูลด้านเดียว

งานวิจัยชิ้นนี้จะไม่เปิดเผยชื่อและนามสกุลจริงของผู้ให้ข้อมูล เนื่องจากข้อมูลบางประเด็นมีความอ่อนไหว ต่อประเด็นปัญหาความขัดแย้งกับหน่วยงานของรัฐและคนในพื้นที่ตามหลักจริยธรรมงานวิจัยในมนุษย์ ทั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดอักษรย่อให้กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลดังนี้

A หมายถึง ผู้ให้ข้อมูลที่เป็นคนในชุมชน

B หมายถึง ผู้ให้ข้อมูลที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ

C หมายถึง ผู้ให้ข้อมูลที่เป็นภาคเอกชนและนักวิชาการ

การทำการสังเกต เช่นพื้นที่ชุ่มน้ำบริเวณลุ่มน้ำมูล และพื้นที่โดยรอบ อุทยานแห่งชาติ หรือ
ประมงที่ใช้ สภาพแวดล้อมในการประกอบอาชีพ รวมถึงการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับ
การจัดการน้ำด้วย

เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ การสัมภาษณ์ การสังเกต จะทำการสรุปข้อมูลและจัด
เวทีสรุปข้อมูลและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอีกครั้งเพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้ และคืนข้อมูลที่ได้
ให้กับชาวบ้าน

ทำการรวบรวมข้อมูล โดยการถอดคลิปเสียงสัมภาษณ์และคลิปเสียงการเสวนาสรุปข้อมูลมา
เป็นตัวอักษรเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้โปรแกรม NVIVO เป็นเครื่องมือในการช่วยวิเคราะห์เชิง
เนื้อหา อีกทั้งทำการเก็บข้อมูลเสียงสัมภาษณ์และตัวอักษรทั้งหมดในไฟล์บัญชีของผู้วิจัย ซึ่งในบัญชีนั้นมี
รหัสผ่านป้องกันการเข้าถึงเพื่อเป็นการรักษาความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลทุกคน

การวิเคราะห์ข้อมูล

เพื่อให้การวิจัยมีการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ วิจัยขั้นนี้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีการ
วิเคราะห์ดังนี้

- 1) การวิเคราะห์แผนหรือนโยบายจะใช้วิธีการของ Bacchi (2009) เป็นกรอบในการวิเคราะห์
แผนการจัดการน้ำ 20 ปี และ พระราชบัญญัติน้ำ พ.ศ. 2561
- 2) การวิเคราะห์โดยใช้ SWOT หรือการหา จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และความเสี่ยง ในพื้นที่
เป้าหมาย และใช้วิธี TOWS Matrix เพื่อค้นหาหากกลยุทธ์และแนวทางปฏิบัติเพื่อพัฒนา
พื้นที่เป้าหมาย
- 3) นอกจากนี้ยังได้ทำการวิเคราะห์แก่นสาร (Thematic Analysis) โดยใช้โปรแกรม NVIVO เป็นเครื่องมือ
ในการช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ในเนื้อหาเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับประชาสังคม หลังจากที่มีการถอดเสียง
สัมภาษณ์เป็นตัวอักษร

การวิเคราะห์แผนหรือนโยบาย

การวิเคราะห์แผนงานหรือนโยบายตามกรอบคิดของ Bacchi (2009) นี้จะเป็นการตั้งคำถาม 6
คำถาม ต่อแผนการจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี และ พระราชบัญญัติน้ำ พ.ศ. 2561 โดยใช้คำถามหลักดังนี้

- 1) ปัญหาอะไรที่ถูกนำเสนอในแผนหรือนโยบายที่กำลังวิเคราะห์
- 2) อะไรคือแนวคิดภายใต้แผนหรือนโยบายนั้น
- 3) ปัญหาในแผนหรือนโยบายนั้นถูกนำเสนออย่างไร
- 4) อะไรที่ถูกซ่อนไว้ในแผนหรือนโยบายนั้น ๆ และสิ่งที่ถูกซ่อนยังคงเป็นปัญหาหรือไม่อย่างไร ทั้งนี้ สิ่งที่ถูกซ่อนไว้นี้ผู้วิเคราะห์คิดเห็นแตกต่างได้ไหม อย่างไร
- 5) อะไรคือผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นเมื่อปัญหาได้ถูกนำเสนอออกมา แผนที่น่าไปใช้จะมีผลอย่างไร ผู้วิเคราะห์จะสามารถตั้งคำถามกับผลกระทบหรือปัญหาเหล่านั้นอย่างไร
- 6) ปัญหาที่ถูกนำเสนอขึ้นนั้นเกิดขึ้นที่ไหนอย่างไร มีการกระจายหรือมีการป้องกันปัญหาเหล่านั้นที่ ไหนอย่างไร ควรมีการตั้งคำถามต่อปัญหานั้น ๆ อย่างไร หรือ พิจารณาถึงความท้าทายที่มีตั้งแต่ อดีตถึงปัจจุบันว่า ปัญหานั้นอาจเกิดขึ้นอีกหรือไม่ อย่างไร (Bacchi, 2009)

เมื่อทำการวิเคราะห์ภาพรวมเชิงนโยบายและแผนแล้ว การวิเคราะห์เนื้อหาจากบริบทในชุมชนจึงมี ส่วนสำคัญ การวิเคราะห์ภาพรวมพื้นที่ในแง่มุมต่างๆ ก็มีความสำคัญในประเด็นการนำการวิจัยไป ประยุกต์ใช้ ผู้วิจัยจึงใช้การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นที่แบบ SWOT เข้ามาช่วยอธิบายปรากฏการณ์ด้วย

การวิเคราะห์ข้อมูลแบบ SWOT

SWOT เป็นเครื่องมือการวิเคราะห์ข้อมูลที่มีพื้นฐานมาจากการวิเคราะห์กลยุทธ์ทางธุรกิจของ Albert Humphrey ในช่วงปีทศวรรษที่ 1960 ซึ่งถูกพัฒนาขึ้นมาตามลำดับและใช้อย่างแพร่หลายใน ปัจจุบัน หลักการวิเคราะห์ SWOT ถูกใช้กันอย่างแพร่หลายในหลายๆวงการ ทั้งวงการทางการแพทย์ และ การพัฒนาต่าง ๆ เพื่อเป็นการประเมินสถานการณ์ ถึงปัจจัยภายในและภายนอกที่เกี่ยวข้องกับตนเอง หรือ สถานการณ์ขององค์กร หรือ กลุ่ม (Policy and Plan Department, n.d.; Teoli D et al., 2020) ซึ่งมี หลักการ การวิเคราะห์ดังนี้

S (Strength) หรือ จุดแข็ง เป็นการประเมินปัจจัยภายในที่เป็นจุดแข็งหรือข้อได้เปรียบ เมื่อมีการ เปรียบเทียบระหว่างตนเองหรือกลุ่มอื่น ๆ เช่นการตั้งคำถามว่า อะไรคือสิ่งที่ดีกว่าที่อื่น หรือ อะไรที่ เป็นสิ่งที่โดดเด่นของเรา

W (Weakness) หรือ จุดอ่อน เป็นการประเมินข้อจำกัด หรือ ข้อด้อยของตนเอง หรือ กลุ่มอื่น ๆ เช่นการตั้งคำถามเพื่อประเมินตนเองว่า อะไรหรือสิ่งที่เราต้องปรับปรุงให้ดีขึ้น อะไรที่เป็นปัจจัยทำให้เรา

สูญเสียเงินทองหรือ เสียทรัพยากรไปอย่างน่าเสียดาย โดยมาเป็นปัจจัยภายใน

O (Opportunity) หรือ โอกาส เป็นการประเมินโอกาส หรือ ช่องทางที่จะทำให้เกิดสิ่งใหม่ๆ หรือสิ่งที่เป็นเป้าหมายของตัวเราหรือกลุ่ม หรือช่องทางที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เช่น โอกาสทางการเมืองเมื่อเกิดการเลือกตั้ง หรือกฎหมายใหม่ที่มีส่วนสนับสนุนกิจกรรมการทำงานของกลุ่มหรือองค์กร ซึ่งเป็นการประเมินสถานการณ์ถึงปัจจัยภายนอก

T (Threats) หรือ อุปสรรค เป็นการประเมินปัจจัยหรือความเป็นไปได้ที่จะทำให้เป้าหมายนั้นขาดเคลื่อนหรือไม่เป็นไปตามที่กำหนดไว้ ซึ่งมักเกิดจากปัจจัยภายนอก การตั้งคำถามเพื่อค้นหาอุปสรรคเช่น อะไรคือปัญหาที่ตัวเราหรือกลุ่มกำลังเผชิญอยู่ หรือ เราจะสามารถปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่ได้ถ้าปราศจากสิ่งเหล่านี้ หรือ ความท้าทายอะไรที่มีอยู่ในปัจจุบันที่ทำให้เราไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้ คำถามเหล่านี้จะนำไปสู่การประเมินสถานการณ์ เพื่อค้นหาแนวทางปฏิบัติที่จะทำให้เกิดการบรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่วางไว้

ประโยชน์ของการวิเคราะห์แบบ SWOT จะช่วยให้คนหรือกลุ่ม หรือองค์กรหน่วยงานต่าง ๆ ได้เห็นประเด็นสำคัญในหน่วยงานหรือกลุ่มคนนั้น ๆ เพื่อการทำงานร่วมกัน ทำให้เกิดการกำหนดวิสัยทัศน์หรือทิศทางที่เหมาะสมในการลงมือปฏิบัติการเพื่อให้เป็นไปตามเป้าประสงค์ของหน่วยงาน (Policy and Plan Department, n.d.) ทั้งนี้ในงานวิจัยชิ้นนี้จะใช้แนวการวิเคราะห์ แบบ SWOT เพื่อค้นหาแนวทางปฏิบัติที่มีความเป็นไปได้ในเรื่องการจัดการน้ำในพื้นที่เป้าหมาย

นอกจากการวิเคราะห์แบบ SWOT จะช่วยให้เกิดการพัฒนานโยบายต่างๆแล้ว การวิเคราะห์กลยุทธ์ต่างๆแบบ TOWS Matrix ก็ถือเป็นการต่อยอดการวิเคราะห์แบบ SWOT และเป็นเครื่องมืออีกตัวที่ช่วยให้เกิดกระบวนการคิดวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์ที่แหลมคม และ เหมาะสมในรูปแบบที่สอดคล้องกับสิ่งที่ชุมชนมีการวิเคราะห์แบบ TOWS Matrix มีจุดเริ่มมาจากการวิเคราะห์สภาพธุรกิจเชิงกลยุทธ์ ซึ่งเป็นการช่วยยกระดับการหากลยุทธ์และการผลักดันให้หน่วยงานหรือองค์กรแข็งแกร่งขึ้น (คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยรังสิต, มปป.) ซึ่งในงานวิจัยชิ้นนี้ TOWS Matrix ถูกนำมาประยุกต์ใช้กับงานพัฒนาชุมชนเพื่อสะท้อนให้เห็นกลยุทธ์ในรูปแบบต่างๆ ที่จะมีส่วนช่วยในการยกระดับการทำงานพัฒนาชุมชนให้เกิดกลยุทธ์ที่สร้างความเข้มแข็งให้กับคนในท้องถิ่น

การวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์แบบ TOWS Matrix

หลักการในการจับคู่เพื่อการวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์ TOWS Matrix มีดังนี้

- 1) การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงรุก (SO) คือการใช้จุดแข็งของหน่วยงานในที่นี่คือชุมชน ร่วมกับโอกาส (Strength and Opportunity) เพื่อหาประโยชน์ให้กับชุมชนจากโอกาสที่มีอยู่ และช่วยทำให้ความสามารถในการต่อรอง และพัฒนาชุมชนให้ดีขึ้น

- 2) การวิเคราะห์ทฤษฎีเชิงรับ (ST) คือ การใช้จุดแข็งเพื่อลดอุปสรรค หรือ ป้องกันอุปสรรคต่าง ๆ (Strengths and Threats) ที่จะเกิดขึ้นกับการใช้ทรัพยากรในชุมชน หรือ หน่วยงาน เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาที่เกิดขึ้น
- 3) การวิเคราะห์ทฤษฎีเชิงป้องกัน (WT) คือ การลดจุดอ่อนหรือหลีกเลี่ยงความเสี่ยง หรือ หลีกเลี่ยงอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้นได้ (Weakness and Threats) เน้นเชิงการป้องกันปัญหาที่อาจเกิดภายในชุมชน
- 4) การวิเคราะห์ทฤษฎีเชิงแก้ไข (WO) คือ การหากกลยุทธ์ที่เน้นการแก้ไขจุดอ่อน ด้วยโอกาสที่มี (Weakness and Opportunities) เป็นการนำประโยชน์จากโอกาสในการแก้ไขปัญหาในชุมชนที่อาจเกิดขึ้นได้ เพื่อลดจุดอ่อนของชุมชน

เมื่อวิเคราะห์เกี่ยวกับพื้นที่แล้ว การวิเคราะห์เนื้อหาด้านประชาสังคมมีส่วนช่วยให้เกิดความเข้าใจปรากฏการณ์ในพื้นที่มากขึ้น ผู้วิจัยจึงได้ใช้การวิเคราะห์แก่นสาร มาช่วยในการวิเคราะห์เนื้อหาด้านประเด็นประชาสังคมเพื่อให้เกิดความเข้าใจกล่าวคือ

การวิเคราะห์แก่นสาร (Thematic Analysis)

จะทำการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดประชาสังคม ก่อนหน้านั้น ผ่านโปรแกรม NVIVO โดยจะทำการวิเคราะห์ในแก่นสารเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับประชาสังคม 6 ด้านคือ

- 7) ภาคประชาสังคม เกิดจากกลุ่มคนที่ไม่ใช่กลุ่มเดียวกับกลุ่มของรัฐ หรือรัฐอาจมีส่วนในการตั้งขึ้น ทั้งนี้หน่วยงานของรัฐสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ แต่รัฐไม่ใช่แกนหลัก
- 8) คนที่มาร่วมในกลุ่มประชาสังคมไม่จำเป็นต้องรู้จักกันมาก่อน แต่มาร่วมกันเพราะอุดมการณ์หรือ ความมุ่งหวังเดียวกัน
- 9) ผู้คนที่มาร่วมกับภาคประชาสังคม จะมีความเป็นพลเมือง รับผิดชอบต่อสังคม และพยายามผลักดันสังคมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี
- 10) ภาคประชาสังคม มีความต้องการการพัฒนา มีคุณภาพชีวิตที่ดี หรือแก้ไขปัญหา โดยสร้างพื้นที่ให้มีการพูดคุยกัน ขับเคลื่อนประเด็นงานสาธารณะ เชื่อมโยงกับการเคลื่อนไหวทางสังคม
- 11) การสร้างประชาสังคม ต้องมีการสร้างความไว้ใจ มีความเอื้ออาทรกัน สร้างวัฒนธรรม และมีความเสียสละเข้าใจความหลากหลายของคนที่มาเข้าร่วม ต้องรู้จักการเคารพสิทธิของกันและกัน
- 12) มีความเชื่อมโยงและมีความสัมพันธ์กับอำนาจ ซึ่งสามารถสร้างอำนาจการต่อรองได้

ในการวิเคราะห์ข้อมูลงานวิจัย ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือแบบต่าง ๆ มาประยุกต์ให้เกิดการพัฒนาในท้องถิ่น

และเกิดการทำงานร่วมกัน ซึ่งวิธีการวิจัยและหัวข้อวิจัยชิ้นนี้ได้ทำอยู่ภายใต้จริยธรรมงานวิจัยในมนุษย์ และผ่านการพิจารณาจริยธรรมเป็นที่เรียบร้อยแล้ว

จริยธรรมงานวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้ได้รับการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมงานวิจัยในคน มหาวิทยาลัยมหาสารคามและได้รับใบอนุญาตปฏิบัติงานวิจัย [340-324/2566 of Mahasarakham University at 4 September 2023 to 3 September 2024](#) เรื่อง Guideline for sustainable water resources management by communities in the Mun River basin, Thailand หรือ แนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนโดยชุมชนบริเวณลุ่มน้ำมูล ประเทศไทย.

โดยหัวหน้าโครงการวิจัยได้รับการอบรมจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ ของศูนย์จริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น หลักสูตรด้านสังคมศาสตร์ ณ วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2565 (ค.ศ.2022) หมดยุค 7 สิงหาคม พ.ศ. 2570 (ค.ศ. 2027)

ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่

ภาพที่ 1 ภาพรวมพื้นที่ศึกษา 3 แห่ง (บ้านกุดชาติคิม บ้านยางคำ และบ้านหาญฮี) กับลุ่มน้ำมูล
เครดิตภาพจากเว็บไซต์แผนที่ <https://map.longdo.com/main/>

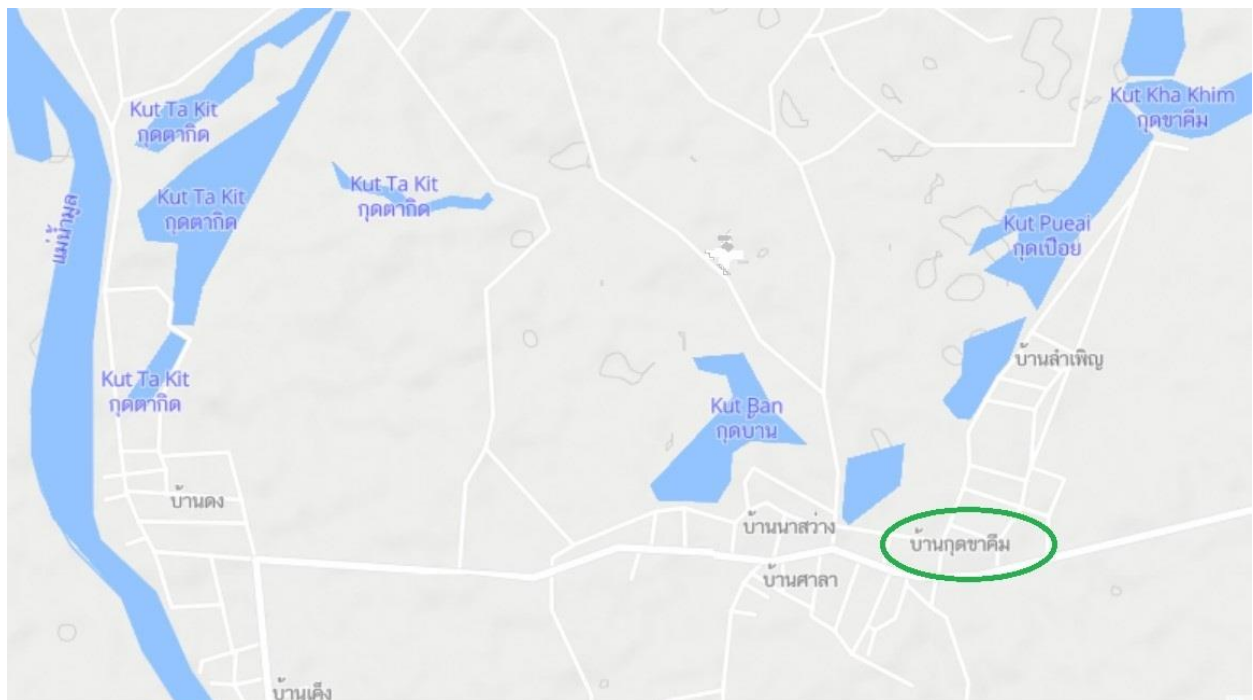
จากแผนที่พบว่า พื้นที่ 3 แห่งอยู่บริเวณ ลุ่มน้ำมูล โดย พื้นที่บ้านกุดชาติคิม อยู่ด้านเหนือเขื่อนราษีไศลทางฝั่งตะวันตก และอยู่ทางใต้ของแม่น้ำมูล ขณะที่พื้นที่บ้านยางคำ อยู่บริเวณด้านเหนือของเขื่อนราษีไศลทาง และอยู่ทางทิศเหนือของแม่น้ำมูล แต่บ้านหาญฮี อยู่ทางใต้ของแม่น้ำมูล และอยู่ฝั่งตะวันตกเฉียงใต้ของเขื่อนราษีไศล ซึ่งพื้นที่ 3 แห่งนี้มีลักษณะทางกายภาพที่เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำริมฝั่งแม่น้ำมูล มีพื้นที่บึง-ทามแตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่ตั้งของทั้งสามแห่ง อย่างไรก็ตาม การศึกษานี้ แสดงให้เห็นแนวทางการบริหารจัดการน้ำในท้องถิ่น ที่เชื่อมโยงกับการใช้พื้นที่บึง ทาม และความสัมพันธ์ของชุมชนในท้องถิ่นกับการบริหารจัดการน้ำที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเขื่อนราษีไศล ทั้งนี้ผู้วิจัยได้รวบรวมบริบทของพื้นที่ทั้งสามแห่งดังต่อไปนี้

หมู่บ้านกุดขาคิม หมู่ 5 ต.กุดขาคิม อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ ที่ตั้ง

- ทิศเหนือ ติดกับ บ้านลำเพ็ญ
- ทิศใต้ ติดกับบ้านบาก
- ทิศตะวันออก ติดกับ บ้านจานและบ้านทับใหญ่
- ทิศตะวันตก ติดกับ บ้านสว่าง บ้านศาลา

สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน หมู่บ้านกุดขาคิมเป็นส่วนหนึ่งของอำเภอรัตนบุรี และมีพื้นที่บึงตามอยู่จำนวนมาก ชุมชนมีความเข้มแข็ง ผู้นำชุมชน และประชาชนมีประสบการณ์การทำงานวิจัยร่วมกับหน่วยงาน องค์กรต่างๆทั้งของรัฐ และ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรนานาชาติ ซึ่งมีกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับการสื่อสารระหว่างกันภายในชุมชนอย่างเป็นระบบมาอย่างยาวนาน หมู่บ้านอยู่ใกล้แม่น้ำมูล มีแหล่งน้ำธรรมชาติอยู่ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ คือ หนองอ้อ และ กุดบ้าน ทิศเหนือใกล้กับกุดใหญ่ กุดเปือ

ภาพที่ 2 แสดงแผนที่ที่ตั้ง บ้านกุดขาคิม

เครดิตภาพจากเว็บไซต์แผนที่ <https://map.longdo.com/main/>

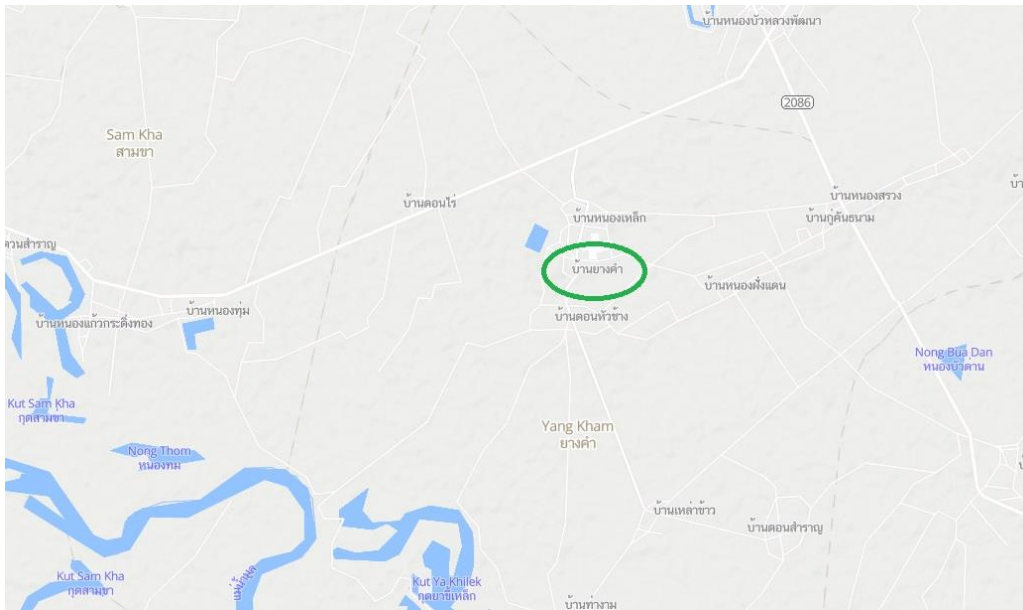
จากข้อมูลพื้นฐานในวิจัยฉบับไทยบ้าน เรื่องการจัดการน้ำมูล (2547) ได้ระบุ ถึง “กุดขาคิม” เป็นแหล่งน้ำที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของตำบลกุดขาคิม ตำบลทับใหญ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งอยู่ในเขตปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลกุดขาคิม มีหมู่บ้านที่ใช้ประโยชน์จากกุดขาคิม 9 หมู่บ้าน 669

ครัวเรือน ประชากร 2,003 คน

กุดชาคิมเป็นลุ่มน้ำที่มีลักษณะพิเศษ คือ มีน้ำตลอดปี อยู่ในใกล้ชุมชนและใกล้พื้นที่ทำการเกษตร เดิมเป็นลำน้ำที่เชื่อมต่อกับลำน้ำมูล แต่ปัจจุบันถูกตัดขาดจากลำน้ำมูลมาหลายร้อยปี ลักษณะกุดชาคิมมีลักษณะเป็น “บ่างาม” ที่มีลำน้ำ 2 สาย มาบรรจบกันเป็นสายเดียว ขนาดความยาวของกุดชาคิม ตั้งแต่ ห่างกุดปลาข้าวมันที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำมูลมาถึงบ่างามหน้าวัดป่าบ้านลำเพ็ญ ยาวประมาณ 6 กิโลเมตร และจากบ่างามหน้าวัดป่าบ้านลำเพ็ญไปถึงพังกันน้ำบ้านจาน ยาวประมาณ 4 กิโลเมตร ความกว้างของกุดประมาณ 150-200 เมตร ตามสภาพตลิ่งของลำน้ำ ลึกประมาณ 7-8 เมตร มีน้ำตลอดปี ลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่งของกุดชาคิม คือ ริมกุดจะมีป่าดอนขาดอยู่ทางทิศตะวันออก และป่าดงเชิง อยู่ทางทิศใต้ พื้นที่รอบ ๆ กุดชาคิมชาวบ้านจะใช้ประโยชน์ที่สำคัญ คือ ทำนาทาม เป็นพื้นที่ประมาณ 5,600 ไร่บริเวณป่าดอนขาดและป่าดงเชิงจะอาศัยเก็บพื้น เก็บเห็ด และเป็นที่เลี้ยงสัตว์ (พรทวี ยอดมงคล, 2547)

การใช้ประโยชน์จากกุดชาคิมมีมานานนับร้อยปี ในฤดูแล้งชาวบ้านจะช่วยกันปั้นคูดินกั้นน้ำเพื่อเก็บไว้ใช้สำหรับทำนา ปลูกผัก ซึ่งสามารถเก็บน้ำไว้ใช้ได้ประมาณ 2 เดือน คือ ช่วงเดือนมีนาคมและเมษายนเท่านั้น เมื่อถึงฤดูน้ำหลากคันคูดินที่ชาวบ้านช่วยกันปั้นก็จะขาดทุกปี ประมาณปี 2524 พื้นที่ทำนาทามเพิ่มมากขึ้น ไม้ที่อยู่บริเวณริมกุดถูกตัดแทบไม่เหลือ เกิดตะกอนทับถมเนื่องจากการพังทลายของดินริมฝั่ง ปี 2533 เจ้าอาวาสวัดบ้านลำเพ็ญและชาวบ้านได้เสนอโครงการกับหน่วยงานพัฒนาชุมชนเพื่อขอโครงการปิดกั้นน้ำไว้ใช้อย่างถาวร จึงมีการก่อสร้างพังกันน้ำขึ้นที่บริเวณบ้านจาน เพราะมีพื้นที่ริมกุดแคบ และสามารถเก็บน้ำไว้ใช้ได้ทั้งบ้านจานและบ้านลำเพ็ญ การมีพังกันน้ำ ทำให้เกิดปัญหาตามมา คือ มีวัชพืชและสนมสะสมอยู่ กระแสน้ำตามธรรมชาติไม่สามารถพัดพาวัชพืชเหล่านั้นให้ไหลไปได้ ปี 2543 เกิดน้ำท่วมระดับน้ำขึ้นสูงชาวบ้าน จึงได้ช่วยกันกำจัดวัชพืช สนม โดยวิธีการระดมกำลังคนช่วยกันตัดแล้วปล่อยให้กระแสน้ำพัดไหลไป (พรทวี ยอดมงคล, 2547)

หมู่บ้านยางคำ หมู่ 1 ต.ยางคำ อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด

ภาพที่ 3 แสดงแผนที่ตั้ง บ้านยางคำ

เครดิตภาพจากเว็บไซต์แผนที่ <https://map.longdo.com/main/>

ที่ตั้ง

- ทิศเหนือ ติดกับ บ้านหนองฮีเหล็ก
- ทิศตะวันออก ติดกับบ้านหนองฝิ่งแดน
- ทิศตะวันตก ติดกับ บ้านหนองทุ่ม บ้านดอนไร่
- ทิศใต้ ติดกับ บ้านดอนหัวช้าง

จากการสัมภาษณ์และข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลยางคำ อำเภอโพธิ์ทราย จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า ในหมู่บ้านยางคำมี 218 ครัวเรือน ชาวบ้านมีอาชีพทำนาเป็นหลัก มีวัดธาตุสุนทร และโรงเรียนยางคำวิทยาตั้งในพื้นที่หมู่บ้าน มีศูนย์การเรียนรู้ชุมชน 1 แห่ง มีกุดฮีเหล็กเป็นแหล่งน้ำที่ใกล้กับชุมชนมากที่สุด ในส่วนของตำบลยางคำ ลักษณะทางกายภาพมีทั้งพื้นที่สูง-ต่ำ ตามลักษณะของพื้นที่ทามริมฝั่งอำเภอโพธิ์ทรายและอำเภอราศีไศล บริเวณนี้ได้รับผลกระทบอย่างมากในช่วงน้ำท่วมใหญ่ปีพ.ศ. 2565 มีระดับน้ำสูงเกือบ 2 เมตร ปัจจุบันเป็นพื้นที่ที่มีบริษัทเอกชนเกี่ยวกับบ่อทรายขนส่งทรายผ่าน มีการพบสัตว์น้ำสายพันธุ์ต่างถิ่นในแถบพื้นที่บึงทามที่ชาวบ้านเข้าไปหาอาหารและของป่า ในพื้นที่ตำบลยางคำมีโบราณสถานชื่อ กู่ท้าวคันธนาตั้งอยู่ ซึ่งถือเป็นโบราณวัตถุเก่าแก่สมัยพุทธศตวรรษที่ 18 และมีความพยายามสร้างเป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำตำบล อีกทั้งมีพื้นที่ป่าดงดิบ แต่ยังไม่ได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟูเท่าใดนัก

หมู่บ้านหาญฮี หมู่ 3 ต.ดอนแรด อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์

ภาพที่ 4 แสดงแผนที่ตั้ง บ้านหาญฮี

เครดิตภาพจากเว็บไซต์แผนที่ <https://map.longdo.com/main/>

ที่ตั้ง

- ทิศเหนือ ติดกับกุดหาญฮี
- ทิศตะวันออก ติดกับบ้านหนองต่อ
- ทิศตะวันตก ติดกับบ้านบึงน้อย
- ทิศใต้ ติดกับ บ้านดอนแรด

จากการสัมภาษณ์และศึกษาข้อมูลพื้นที่ฐานในหมู่บ้านและองค์การบริหารส่วนตำบลดอนแรด พบว่า สภาพทั่วไปของหมู่บ้านหาญฮีนั้น มีสภาพพื้นที่เป็นลูกคลื่นสูงต่ำ เกษตรกรมีโอกาสในการทำนาปี ละ 2 ครั้ง เนื่องจากใกล้แหล่งน้ำ อาทิ กุดหาญฮี ซึ่งเป็นแหล่งน้ำหลักที่ชาวบ้านใช้และเป็นแหล่งอาหารให้กับ คนในท้องถิ่น ชาวบ้านมีอาชีพที่นอกเหนือจากการทำนาคือ การเลี้ยงปลาสลิด เพราะมีหญ้าในคันนา หลัง ฤดูการเก็บเกี่ยว ฟางของข้าวนาปรังจะมีความนุ่มกว่าฟางข้าวนาปี เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จแล้วก็เก็บ ฟางข้าวไว้เพื่อเลี้ยงสัตว์ได้ มีร้านค้าจำหน่ายปุ๋ยและพันธุ์ข้าว หรือผู้ที่ประกอบการ เกี่ยวกับเครื่องจักรเช่น รถไถหรือรถเกี่ยวข้าว ทำให้ได้มีอาชีพได้หลากหลาย มีการทำ นาแปลงใหญ่ ในพื้นที่หมู่บ้านมีสมาชิกใน องค์กรผู้ใช้น้ำเกษตรกรตำบลดอนแรด RSP 22 ซึ่งองค์กรนี้มีกลุ่มย่อย อยู่ 23 กลุ่ม ประกอบไปด้วยกลุ่ม หลักๆดังนี้ 1)กลุ่มนาแปลงใหญ่ 2)กลุ่มปลูกพืชเชิงเดี่ยว 3)โคกหนองนา 4)ปลูกพืชสวนครัว 5)ปลูกพืช ผสมผสาน เป็นต้น แกนนำมีความพยายามสร้างคนให้มีโอกาสเข้าถึงแหล่งความรู้อื่น ๆ ที่รัฐนำเสนอ และ

มีการต่อยอดกิจกรรมอื่น ๆ หลายด้าน อาทิ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมศักยภาพเยาวชน และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

บทที่ 4

แผนการจัดการน้ำในประเทศไทย กับ ลุ่มน้ำมูล

ประเทศไทยได้มีแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580) โดยมุ่งเน้นการพัฒนา นวัตกรรมและเทคโนโลยี ภายใต้แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนตามหลักธรรมาภิบาล เพื่อนำพาประเทศเข้าสู่เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่รวดเร็วและมีความท้าทายในหลายมิติทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยรัฐบาลได้มีการตราเป็นพระราชบัญญัติยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560 เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560)

ขณะที่การดำเนินการด้านบูรณาการการบริหารจัดการน้ำภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปีที่เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี 2561 พบว่าการบริหารจัดการน้ำยังคงมีความท้าทายมาโดยตลอด และในปี 2565 เกิดสถานการณ์น้ำท่วมอย่างกว้างขวางในหลายพื้นที่ทั่วประเทศ จากข้อมูลของกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย ณ วันที่ 28 กันยายน ถึง 16 ตุลาคม 2565 พบว่า พื้นที่ประเทศไทย มีน้ำสภาพน้ำท่วมฉับพลัน น้ำป่าไหลหลาก น้ำล้นตลิ่ง น้ำท่วมขัง รวม 59 จังหวัด 318 อำเภอ ซึ่งถือได้กว่า 77 % ของจำนวนจังหวัดทั้งหมดในประเทศไทย ที่เผชิญภาวะน้ำท่วมในปี 2565 มีผู้ได้รับผลกระทบ 443,510 ครัวเรือน เฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบถึง 11 จังหวัด 54 อำเภอ 2098 หมู่บ้าน 63,812 ครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบ (สำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย, 2565) จึงเป็นที่มาของการศึกษาแผนแม่บทการจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี พ.ศ.2561-2580 หรือ แผนการจัดการน้ำ 20ปี (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2561a) และ พระราชบัญญัติน้ำ พ.ศ. 2561 หรือ พรบ.น้ำ 2561 (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2561b) และสาเหตุที่ศึกษาลุ่มน้ำมูลเนื่องจากลุ่มน้ำมูลเป็นลุ่มน้ำที่ใหญ่ที่สุดในภาคอีสานครอบคลุมพื้นที่กว่า 71,072 ตร.กม.หรือ 44,412,479 ไร่ ใน 13 จังหวัด ตามรายงานข้อมูลพื้นฐาน 25 ลุ่มน้ำ (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2563) โดยจะทำการศึกษากลุ่มน้ำมูลส่วนที่ 2 เนื่องจากเป็นลุ่มน้ำสาขาที่ใหญ่ที่สุดรองจากลำชี (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2564) และมีพื้นที่ของป่าปลูกป่าตามซึ่งมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง (ขวัญใจ คำมงคลและคณะ, 2556)

บทความวิชาการนี้เป็นการศึกษาผ่านแผนงานและข้อมูลจากเอกสารต่างๆ โดยใช้แนวคิดของ Bacchi (2009) เป็นกรอบในการวิเคราะห์ เนื่องจากมีกระบวนการตั้งคำถามต่อแผนงานหรือนโยบายของ Bacchi ออกแบบให้มีการคิดวิเคราะห์เรื่อง ธรรมชาติของอำนาจ มีระบบการมองอำนาจในแผนงานนั้นๆผ่านการตั้งคำถามต่อแผนงานนั้นๆ (Bacchi, 2009) และวิธีของ Bacchi สามารถเป็นเครื่องมือที่จะอธิบายที่ตั้ง

เกิดขึ้นภายใต้ความรู้และอนุญาตให้เกิดการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ได้ (McIlwain et al., 2022) ในบทความนี้ทำการวิเคราะห์แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2581) หรือเรียกชื่อย่อว่า แผนการจัดการน้ำ 20 ปีเป็นหลัก และ พระราชบัญญัติน้ำ พุทธศักราช 2561 (พรบ.น้ำ 2561) ซึ่งถือเป็นนโยบายหลักที่บังคับใช้ในการบริหารจัดการน้ำในประเทศไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพิจารณาแผนการบริหารจัดการน้ำที่จัดทำเกิดขึ้นว่ามีแนวทางในการดำเนินการอย่างไร ทั้งนี้การวิเคราะห์แผนงานหรือนโยบายของ Bacchi จะเป็นการตั้งคำถาม 6 คำถาม กล่าวคือ

- 1) ปัญหาอะไรที่ถูกนำเสนอในแผนหรือนโยบายที่กำลังวิเคราะห์
- 2) อะไรคือแนวคิดภายใต้แผนหรือนโยบายนั้น
- 3) ปัญหาในแผนหรือนโยบายนั้นถูกนำเสนออย่างไร
- 4) อะไรที่ถูกซ่อนไว้ในแผนหรือนโยบายนั้นๆ และสิ่งที่ถูกซ่อนยังคงเป็นปัญหาหรือไม่อย่างไร ทั้งนี้สิ่งที่ถูกซ่อนไว้นี้ผู้วิเคราะห์คิดเห็นแตกต่างได้ไหม อย่างไร
- 5) อะไรคือผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นเมื่อปัญหาได้ถูกนำเสนอออกมา แผนที่น่าไปใช้จะมีผลอย่างไร ผู้วิเคราะห์จะสามารถตั้งคำถามกับผลกระทบหรือปัญหาเหล่านั้นอย่างไร
- 6) ปัญหาที่ถูกนำเสนอขึ้นนั้นเกิดขึ้นที่ไหนอย่างไร มีการกระจายหรือมีการป้องกันปัญหาเหล่านั้นที่ไหนอย่างไร ควรมีการตั้งคำถามต่อปัญหานั้นๆอย่างไร หรือ พิจารณาถึงความท้าทายที่มีตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันว่า ปัญหานั้นอาจเกิดขึ้นอีกหรือไม่ อย่างไร

ผลการศึกษา วิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำมูล

1) ปัญหาอะไรที่ถูกนำเสนอในแผนหรือนโยบายที่กำลังวิเคราะห์

จากการศึกษาในพรบ.น้ำ 2561 และแผนการจัดการน้ำ 20 ปี พบว่า ปัญหาที่ถูกระบุในแผนคือที่ผ่านมารัฐบาลไม่สามารถแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ ซึ่งปัญหาดังกล่าวได้ถูกนำเสนอโดยแทรกอยู่ในพรบ.น้ำ 2561 มาตราที่ 3 ที่ระบุถึงเรื่องการจัดสรร การใช้ การบริหารจัดการ การบำรุงรักษา การฟื้นฟู การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ และสิทธิในน้ำให้เป็นไปตามพรบ.นี้ เชื่อมโยงกับการใช้อำนาจในมาตราที่ 5 ของนายกรัฐมนตรีที่มีอำนาจแต่งตั้ง พนักงานเพื่อปฏิบัติภารกิจเรื่องภาวะน้ำท่วม น้ำแล้งและออกกฎระเบียบ

ต่างๆ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ที่ผ่านมามีการบริหารจัดการเรื่องดังกล่าวยังคงเป็นปัญหา นอกจากนี้ในมาตราที่ 9 แสดงให้เห็นถึงความต้องการในการแก้ไขปัญหาโดยมีการจัดตั้ง องค์การบริหารจัดการน้ำ มีคณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (กนช.) และให้อำนาจหน้าที่ กนช. ตามมาตราที่ 17 กล่าวคือ กนช.มีหน้าที่เกี่ยวกับการบริหารทรัพยากรน้ำเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการบริการเกี่ยวกับการใช้ การพัฒนา การบริหารจัดการ การบำรุงรักษา การฟื้นฟู และการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำให้เกิดความเป็นเอกภาพ

นอกจากนี้ในแผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580) ปัญหาเรื่องน้ำได้ถูกระบุไว้ชัดเจนว่า รัฐบาลได้จัดสรรงบประมาณเป็นจำนวนมากในการแก้ไขปัญหา แต่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืนได้ เนื่องจากไม่มีหน่วยงานกลางในการประสานงานและกำกับดูแลเพื่อให้เกิดการบูรณาการระหว่างหน่วยงานอย่างแท้จริง ทำให้การจัดการน้ำที่ผ่านมาไม่บรรลุเป้าหมาย จึงได้มีการแต่งตั้ง คณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (กนช) เพื่อทำหน้าที่ในการจัดตั้งสำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ ทำหน้าที่ในการบูรณาการการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำโดยคำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ 46/2560 ลงวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ.2560 และนำมาซึ่ง การจัดทำแผนยุทธศาสตร์การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ ระยะเวลา 12 ปี (พ.ศ. 2558-2569) แต่ด้วยสถานการณ์เปลี่ยนแปลงจึงมีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20ปีจึงถูกพัฒนาขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2561a) ด้วยเหตุนี้สามารถกล่าวได้ว่า ที่ผ่านมามีปัญหาเรื่องน้ำในประเทศไทยยังคงเป็นปัญหาด้านการบูรณาการ และการบริหารจัดการน้ำที่ผ่านมายังไม่มีประสิทธิภาพ ซึ่งสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ภาคอีสาน) ของประเทศไทย

2) อะไรคือความคิดภายใต้แผนหรือนโยบายนั้น ๆ

ในกลุ่มน้ำมูล แนวทางการบริหารจัดการน้ำอย่างเป็นระบบทั่วประเทศเกิดขึ้นภายใต้แผนการจัดการน้ำ 20ปี (พ.ศ. 2561-2580) มีความเชื่อมโยงกับแผนจัดการน้ำในโครงการ โขง ซี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ภาคอีสาน) ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่ปี 2530 เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำในการเพาะปลูก อุปโภค บริโภค แม้ว่าในฤดูฝนจะมีปริมาณน้ำสูงมาก แต่ไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ในฤดูแล้งได้ โดยโครงการ โขง ซี มูลอยู่ภายใต้กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในขณะนั้น (กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน, 2538) โครงการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสูบน้ำจากแม่น้ำโขงมาเสริมหนุนในกลุ่มน้ำชี และ กลุ่มน้ำมูล เพื่อที่จะขยายพื้นที่ชลประทานได้ไม่ต้องรอการพัฒนาโครงการในลำน้ำโขงในขณะนั้น ทั้งนี้ระยะเวลาของโครงการ โขง ซี มูล นั้นใช้ระยะเวลาดำเนินการทั้งสิ้น 42 ปี แบ่งเป็น 3

ระยะ ระยะพัฒนาที่ 1 คือ 9 ปี เริ่มปี 2535 ในพื้นที่ ชลประทาน โดยการสร้างฝายและผันน้ำ มีระบบกระจายน้ำแลส่งน้ำจากลำน้ำชีและมูลไปยังลำน้ำสาขา 8 สาย รวมพื้นที่ 2,323,000 ไร่ ระยะที่ 2 เริ่มปี 2544 ใช้เวลา 16 ปี เพื่อก่อสร้างคลองผันน้ำสายสำคัญ 3 สาย รวมพื้นที่ 1693530 ไร่ และระยะพัฒนาที่ 3 เริ่มปี 2560 ซึ่งเป็นปีที่ 25 ของโครงการ แต่จะดำเนินการในระยะพัฒนาที่ 3 นี้เป็นเวลา 17 ปี (กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน, 2538) การสร้างเขื่อนและฝายในภาคอีสานจึงมีมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่โครงการ โขงชี มูลเริ่ม และ ปี พ.ศ. 2545 ครั้งเมื่อมีการปฏิรูประบบราชการ มีการปรับเปลี่ยนหน่วยงานรับผิดชอบเรื่องฝายและเขื่อนในโครงการ โขงชี มูล ภายใต้กรมพัฒนาส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์ขณะนั้น ไปสังกัดหน่วยงานต่าง ๆ เช่น กรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และบางส่วนร่วมกับ กรมพลังงานทดแทนและอนุรักษ์พลังงาน กระทรวงพลังงาน เพื่อดูแลเรื่อง การบริหารจัดการน้ำ และการผลิตไฟฟ้า (สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2545)

จากนั้นมีการตราพระราชบัญญัติน้ำ พ.ศ. 2561 เพื่อเป็นหลักเกณฑ์ในการในการจัดสรร การใช้ การบริหารจัดการ การบำรุงรักษา การฟื้นฟู การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ และสิทธิในน้ำ (มาตรา 3 พรบ.น้ำ 2561) และสำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติได้จัดแบ่งลุ่มน้ำใหม่ประกาศเป็นพระราชกฤษฎีกากำหนดลุ่มน้ำ พ.ศ. 2564 โดยลุ่มน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะถูกแบ่งเป็น 3 โซนคือ ลุ่มน้ำโขงตะวันออกเฉียงเหนือ (รหัสลุ่มน้ำ 03) ลุ่มน้ำชี (รหัสลุ่มน้ำ 04) และลุ่มน้ำมูล (รหัสลุ่มน้ำ 05) ดังจะเห็นได้ว่า มีความสอดคล้องกับโครงการ โขง-ชี-มูลเดิม และปัจจุบัน (พ.ศ.2565) โครงการโขง-ชี-มูล ก็ยังคงถูกกล่าวถึงมาโดยตลอดเมื่อมีเหตุการณ์เกี่ยวกับทรัพยากรน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังจะเห็นได้ว่า นายกรัฐมนตรีได้ลงพื้นที่ เพื่อหารือเรื่องการบริหารจัดการน้ำท่วม จ.อุบลราชธานี ร่วมกับกรมชลประทานเรื่องแผนบริหารจัดการน้ำชี-มูล-น้ำโขง เพื่อลดผลกระทบน้ำท่วมในเดือนตุลาคม 2564 (กรมชลประทาน, 2564)

ขณะที่เขื่อนในลำน้ำมูล เช่น เขื่อนห้วยนา เขื่อนราษีไศล เขื่อนปากมูล ที่สร้างมาแล้ว ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์ชุมชน จำนวนพันธุ์ปลา พันธุ์พืชลดลง และการหาเลี้ยงชีพของประชาชนเปลี่ยนแปลง ส่งผลกระทบต่อรายได้และเศรษฐกิจในครัวเรือนของคนในท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก (Kiguchi, 2020; กนกวรรณ มะโนรมย์, 2548) และผู้ได้รับผลกระทบก็พยายามต่อรองกับรัฐ โดยการเรียกร้องค่าชดเชยโดยสร้างความร่วมมือกับนักวิชาการ (สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2564) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า กลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบก็พยายามสร้างอำนาจทางวิชาการผ่านงานวิจัยต่างๆเพื่อสร้างความชอบธรรมในการต่อรองกับรัฐเช่นเดียวกัน

3) ปัญหาในแผนนั้นถูกนำเสนออย่างไร

จากการศึกษาในพรบ.น้ำ 2561 อาจกล่าวได้ว่าปัญหาที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำ มีความเชื่อมโยงกับการบริหารจัดการน้ำอย่างบูรณาการ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้านการใช้ การพัฒนา การบริหารจัดการ การบำรุงรักษา การฟื้นฟู และการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำให้เกิดความเป็นเอกภาพ (มาตรา 17) ส่งผลให้เกิดการจัดทำแผนแม่บทเกี่ยวกับการบริหารทรัพยากรน้ำ ซึ่งมาตราที่ 17 เกี่ยวข้องกับอำนาจหน้าที่ของ คณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (กนช.) ตามมาตราที่ 9 ทั้งนี้ ตามมาตราที่ 17 และ 18 กนช.มีอำนาจจัดทำนโยบายให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติเพื่อเสนอคณะรัฐมนตรีเห็นชอบนั้น เพื่อให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 โดยแผนการจัดการน้ำนี้ได้นำมาบูรณาการรวมอยู่ในยุทธศาสตร์ชาติ ประเด็นที่ 19 แสดงให้เห็นว่า ปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำตามพรบ.น้ำ 2561 ได้สะท้อนปัญหาออกมาเป็นแผนแม่บทการบริหารจัดการน้ำ 20 ปี (2561-2580)

ในแผนการจัดการน้ำ 20 ปีได้ระบุถึง แนวทางการปรับปรุงยุทธศาสตร์การบริหารจัดการน้ำ การสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ซึ่งอยู่ในแผนแม่บทการบริหารจัดการน้ำทั้งระบบในประเด็นที่ 19 แผนระดับภูมิภาคได้ยุทธศาสตร์ที่ 5 ว่าด้วยเรื่องการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืนในยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี กล่าวคือ จะมีการพัฒนาการจัดการเชิงลุ่มน้ำทั้งระบบเพื่อความมั่นคงด้านน้ำของประเทศ มีการเพิ่มผลิตภาพของน้ำทั้งระบบในการใช้อย่างประหยัด คุ้มค่าและสร้างมูลค่าให้ทัดเทียมสากล มีการอนุรักษ์และฟื้นฟูแม่น้ำลำคลองและแหล่งน้ำธรรมชาติทั่วประเทศ ซึ่งลุ่มน้ำมูลก็เป็นหนึ่งในลุ่มน้ำที่ได้รับการดำเนินการด้วยเช่นกัน มีการจัดทำรายงานแผนงานตามแนวทางพัฒนาลุ่มน้ำแบบบูรณาการระดับยุทธศาสตร์พื้นที่ลุ่มน้ำมูล เพื่อประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (Strategic Environment Assessment: SEA) ศึกษาแนวทางการพัฒนาลุ่มน้ำแบบบูรณาการระดับยุทธศาสตร์ (Strategic and Integrated Development Program of River Basin: SIDP) และเพื่อการจัดทำระบบฐานข้อมูลสารสนเทศของลุ่มน้ำมูล สำหรับสำนักทรัพยากรน้ำแห่งชาติและคณะกรรมการลุ่มน้ำ ในการบริหาร ทำแผนการตัดสินใจ รวมถึงการให้ข้อมูลกับผู้ใช้น้ำและประชาชน (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2564)

นอกจากนี้แผนการจัดการน้ำ 20 ปีนี้ถูกนำเสนอเป็นส่วนหนึ่งของการเข้าถึงเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) เป้าหมายที่ 6 การเข้าถึงน้ำสะอาดและสุขาภิบาลที่ดี ปัญหาการขาดแคลนน้ำสะอาด เป้าหมายที่ 12 มีการบริโภคและการผลิตที่ยั่งยืนเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เชื่อมโยงกับเป้าหมายที่ 13 ด้านการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ อย่างไรก็ตาม แผน

ดังกล่าวยังมีปัญหาที่ถูกซ่อนไว้กับปัญหาอื่นๆอีกหลายประการดังที่จะกล่าวต่อไป

4) อะไรถูกซ่อนไว้อยู่ในแผน และ สิ่งนั้นยังคงเป็นปัญหา

ทั้งนี้สิ่งที่ถูกซ่อนไว้ผู้วิเคราะห์ คิดเห็นแตกต่างได้ไหม / อย่างไร

ปัญหาที่ถูกซ่อนไว้ในแผนการจัดการน้ำ 20 ปีนั้น หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเชื่อมโยงกับปัญหาเรื้อรังจากโครงการโขง ชี มูล ในอดีตเช่น ค่าชดเชยที่จากผลกระทบของการสร้างเขื่อนกั้นลำน้ำมูล การตรวจสอบการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม และการจัดทำแผนงานการชดเชยการสูญเสียรายได้ ใช้เวลานาน

เนื่องจากชาวบ้านในท้องถิ่นลุ่มน้ำมูลตอนกลางดำรงชีพโดยพึ่งพิงทรัพยากร วิถีชีวิตเค้าเหล่านี้ได้รับผลกระทบ สูญเสียรายได้ ประสบปัญหาเศรษฐกิจ เมื่อมีการสร้างเขื่อนเพื่อบริหารจัดการน้ำตามแผนงานในอดีต ด้วยเหตุนี้ทำให้มีการเรียกร้องการเปิดเขื่อนเรื่อยมา อย่างไรก็ตามเมื่อมีการปรับเปลี่ยนรัฐบาลทำให้ข้อเรียกร้องของผู้ที่ได้รับผลกระทบไม่ได้รับการใส่ใจจากรัฐบาลมากนัก ผนวกกับ ตั้งแต่มีการสร้างเขื่อนในลำน้ำมูล มีรัฐประหาร 2 ครั้ง (พ.ศ 2549 และ 2557) ทำให้ข้อเรียกร้องมีความยืดเยื้อ ในการเยียวยา และฟื้นฟูระบบนิเวศที่สูญเสียไป อาทิ กรณีเขื่อนราษีไศล

หลังจากเขื่อนราษีไศล สร้างเสร็จตั้งแต่ ตุลาคม 2536 และได้ทำการกักเก็บน้ำ ส่งผลให้พื้นที่ บุ่ง-ทาม น้ำท่วม และมีกลุ่มชาวบ้านในนามสมัชชาคนจน ออกมาเรียกร้องถึงผลกระทบที่เกิดขึ้น ทำให้รัฐบาลได้มีการชดเชยการสูญเสียที่ดินทำกินจากน้ำท่วมและค่าชดเชยต่างๆตามมติคณะรัฐมนตรี ปี 2540 – 2562 รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 1,938,747,672.00บาท แม้ว่ามีการชดเชยตามมติคณะรัฐมนตรีในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลหลายแห่งแล้ว ชาวบ้านบางส่วนยังคงมองว่าการชดเชยดังกล่าวเป็นการแก้ไขปัญหาจากการสูญเสียบางส่วน และเป็นการแก้ไขเฉพาะหน้าเท่านั้น ซึ่งทำให้ยังคงมีการเคลื่อนไหวทางสังคมจากภาคประชาสังคมในประเด็นดังกล่าวอยู่ (สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2564) ในประเด็นนี้ผู้เขียนมองว่าการที่ชาวบ้านออกมาเรียกร้องเป็นเพราะพื้นที่ บุ่ง-ทาม เป็นระบบนิเวศที่สำคัญต่อวิถีชีวิตของประชาชน อันนำมาซึ่งรายได้ต่าง ๆ นานา เป็นแหล่งอาหาร การที่มีโครงการขนาดใหญ่ในลำน้ำมูลส่งผลกระทบต่อ การขยายพันธุ์ของปลา (Kiguchi, 2020) และแหล่งทรัพยากรสำคัญในการดำรงชีวิตระยะยาว เพราะพื้นที่ บุ่ง-ทาม มีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและประเพณีของคนที่อยู่โดยรอบพื้นที่เหล่านั้น และยังเป็นส่วนหนึ่งของการเพิ่มโอกาสการสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนที่ยากจนที่พึ่งพาอาศัยทรัพยากรพื้นที่ชุ่มน้ำนี้มาเป็นเวลานาน (Kiguchi, 2020; สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2564) ดังนั้นหากมีความต้องการในการพัฒนาเพื่อความยั่งยืน ควรให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์รักษา พื้นที่ บุ่ง – ทามตลอดลำน้ำมูลด้วย นอกจากนี้พื้นที่นาทามเดิม หลังจากที่มีการสร้างเขื่อน พื้นที่ดังกล่าวลาดเอียงไปทางฝั่งน้ำมนที่คด

โค้งก็กลายเป็นนาเสียน้ำท่วม ทำให้ผลผลิตไม่แน่นอน และ หรือลดลงกว่าตอนยังไม่มีการสร้างเขื่อน (สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2564) และการสร้างเขื่อนต่างๆบริเวณลุ่มน้ำ ก็ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านทำให้เกิดการเรียกร้องค่าชดเชยที่ไม่เป็นธรรม และการสูญเสียวิถีชีวิตและการหาทางฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำ (สำนักข่าวชายขอบ, 2565)

จากที่กล่าวมาผู้เขียนเห็นว่าการใช้พื้นที่ บึง-ทาม ของชาวบ้าน ควรถูกหยิบยกเข้ามาถ่วงถ่วงถึงความ เป็นธรรมในการใช้ทรัพยากร เนื่องจาก ในยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปีก็ได้ระบุประเด็นการสร้างโอกาสและ ความเสมอภาคทางสังคมเข้าถึงทรัพยากรว่า เพื่อแก้ไขปัญหาความขัดแย้งควรมีการกำหนดมาตรการ เพื่อให้เกิดการใช้ที่ดินอย่างเป็นธรรม ควรมีการปรับระบบการถือครองที่ดิน การปรับปรุงกฎระเบียบที่ เกี่ยวข้องในการใช้ประโยชน์ที่ดินสาธารณะเพื่อการประกอบอาชีพสำหรับประชาชน เพื่อประชาชนที่มี รายได้น้อยสามารถเข้าถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินได้อย่างเป็นธรรม (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ, 2560) ดังนั้นรัฐไม่ควรละเลยประเด็นด้านความเป็นธรรมในการใช้ทรัพยากรในพื้นที่บึง- ทามของผู้คนริมแม่น้ำมูล

นอกจากนี้การบริหารทรัพยากรน้ำมีความเชื่อมโยงกับการเมือง นักการเมือง การเลือกตั้ง และการ วางแผนการพัฒนา (Kirchherr, 2017; วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์, 2554; สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2564) เช่น การบริหารจัดการน้ำในเขื่อนและการผันน้ำไปตามที่ต่างๆมีความเกี่ยวข้องกับ ฐานเสียงของนักการเมืองเมื่อครั้งเกิดอุทกภัยปี 2554 (วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์, 2554) รวมถึง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายค้าน คุณหญิงสุดารัตน์ เกตุราพันธุ์ หัวหน้าพรรคไทยสร้างไทย (พรรคก่อตั้ง ใหม่ ปี 2564) ได้แถลงช่วยกนโยบายพรรคเดิหน้าโครงการ โขง ชี มูล เพื่อแก้ไขปัญหา น้ำท่วม น้ำแล้งใน ภาคอีสาน (ประชาไท, 2565) ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ความท้าทายของแผนการจัดการน้ำในรอบ 20 ปีนี้ ก็ จะมีความเชื่อมโยงกับประเด็นธรรมาภิบาลเรื่องประโยชน์ทางการเมืองของนักการเมืองที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ รวมถึงการเลือกตั้งที่กำลังจะเกิดขึ้น ในช่วงปี 2566 สังเกตจากข่าวในท้องถิ่นพบว่า รองนายกรัฐมนตรืลง พื้นที่ อุบลราชธานี และ ศรีสะเกษ ลงพื้นที่ช่วงน้ำท่วมเมื่อเดือน ตุลาคม ที่ผ่านมา(เว็กร์พอยท์ทูเดย์, 2565) และรองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และข้าราชการพบปะกับกลุ่มแกนนำสมัชชาเกษตรกรภาคอีสาน เพื่อปรึกษาหารือในการแก้ไขปัญหาการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลเมื่อเดือนกันยายน 2565 (ไทยรัฐออนไลน์, 2565)

สอดคล้องกับผลงานวิจัยของสถาบันวิจัยทางสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยว่า “การพัฒนา ทรัพยากรน้ำโดยรวมและการพัฒนาชลประทานเป็นการเฉพาะนั้น นับว่าเป็นประเด็นการพัฒนาที่สำคัญ

สูงสุดทั้งสำหรับนักการเมืองและนักวางแผนการพัฒนา นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา”
(สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2564)

ผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมหลังมีการสร้างเขื่อน กรณีผลกระทบด้านสังคม เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญ เช่นความเหลื่อมล้ำมิติทางสังคมต่อกลุ่มคนเปราะบางเช่น เด็ก สตรี คนชรา ที่ไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรท้องถิ่น ได้ตั้งแต่ก่อนทำให้ต้องพึ่งพาหัวหน้าครอบครัวที่เป็นชายมากขึ้น อีกทั้งฝ่ายชายเองก็ต้องแบกรับภาระทางเศรษฐกิจในการเลี้ยงดูครอบครัวเพิ่มมากขึ้นในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติลดน้อยลงเพราะระบบนิเวศน์เปลี่ยนแปลงไป อาทิ การจับปลาในฤดูแล้ง การต้มเกลือ การหาไม้แห้ง แห้งอาหารในป่า สมุนไพร การเลี้ยงสัตว์เช่น วัว - ควาย มีจำนวนน้อยลงเพราะต้นทุนการเลี้ยงมีเพิ่มมากขึ้น
(สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2564)

ข้อสังเกตจาก พรบ.น้ำ 2561 หน้าที่หนึ่งแสดงให้เห็นว่า พรบ.น้ำ 2561 มีการจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคล ซึ่งตามพรบ.น้ำ 2561 นี้ได้ระบุเหตุผลและความจำเป็นในการจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคล เพื่อให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญมาตราที่ 26 ไว้ว่า “เหตุผลและความจำเป็นในการจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลตามพระราชบัญญัตินี้ เพื่อให้การบริหารทรัพยากรน้ำ ทั้งในมิติด้านการจัดสรร การใช้ การพัฒนา การบริหารจัดการ การบำรุงรักษา การฟื้นฟู การการอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ และสิทธิในน้ำมี ประสิทธิภาพและประสิทธิผล อันเป็นประโยชน์แก่การบริหารสาธารณูปโภคและประโยชน์สาธารณะอย่างอื่น ซึ่งการตราพระราชบัญญัตินี้สอดคล้องกับเงื่อนไขที่บัญญัติไว้ในมาตรา 26 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย”

ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนอาจตีความได้ว่า สิ่งนี้เป็นปัญหาที่ถูกซ่อนไว้อยู่ในแผน และ สิ่งนั้นยังคงเป็นปัญหา เนื่องจากรัฐธรรมนูญไทยเองก็มีช่องว่างให้พระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่ออกตามมานั้นสามารถจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคล คล้ายคลึงกับ พระราชบัญญัติ เขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 ซึ่งระบุไว้ในลักษณะเดียวกันกล่าวคือ ประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากพระราชบัญญัติเขตเศรษฐกิจพิเศษนี้ที่ลุ่มน้ำบางปะกง เช่น ทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ชุ่มน้ำที่เปลี่ยนแปลงไป ส่งผลต่อความมั่นคงด้านอาหาร พื้นที่นาแบบดั้งเดิมลดลงหรือหายไปในบางพื้นที่ เช่น นาข้าววัง (ณัฐสุธา อายุวัฒน์ชัย, 2563) ขณะที่พื้นที่ชุ่มน้ำบริเวณลุ่มน้ำมูล เช่นนาทาม (ลุ่มน้ำมูล) ลดลงเมื่อมีการสร้างเขื่อนตามแผนการจัดการน้ำในทศวรรษที่ผ่านมา(สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2564) ในประเด็นนี้ผู้เขียนเห็นว่า แม้ว่าในพระราชบัญญัติน้ำ พ.ศ.2561 และ พระราชบัญญัติ เขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออก พ.ศ. 2561 จะกล่าวถึง การให้ค่าชดเชยกรณีเสียประโยชน์จากที่ดินทำกินให้กับประชาชนในบริเวณที่ได้รับผลกระทบจาก

การพัฒนาในรูปแบบต่างๆ ทั้งนี้ในพระราชบัญญัติทั้งสองฉบับก็ไม่ได้กำหนดชัดเจนเรื่องระยะเวลาในการจ่ายค่าชดเชยให้สิ้นสุดและไม่มีวิธีคิดคำนวณว่าเป็นอย่างไร สิ่งนี้มีความสำคัญด้านความเป็นธรรมต่อผู้ที่สูญเสียโอกาสจากโครงการพัฒนาต่างๆของรัฐ เนื่องจากผลกระทบระยะยาวก็ไม่ได้ถูกนำมาคำนวณในกรณีการชดเชย หรือ การเสียโอกาสจากการพัฒนาตามโครงการของรัฐ

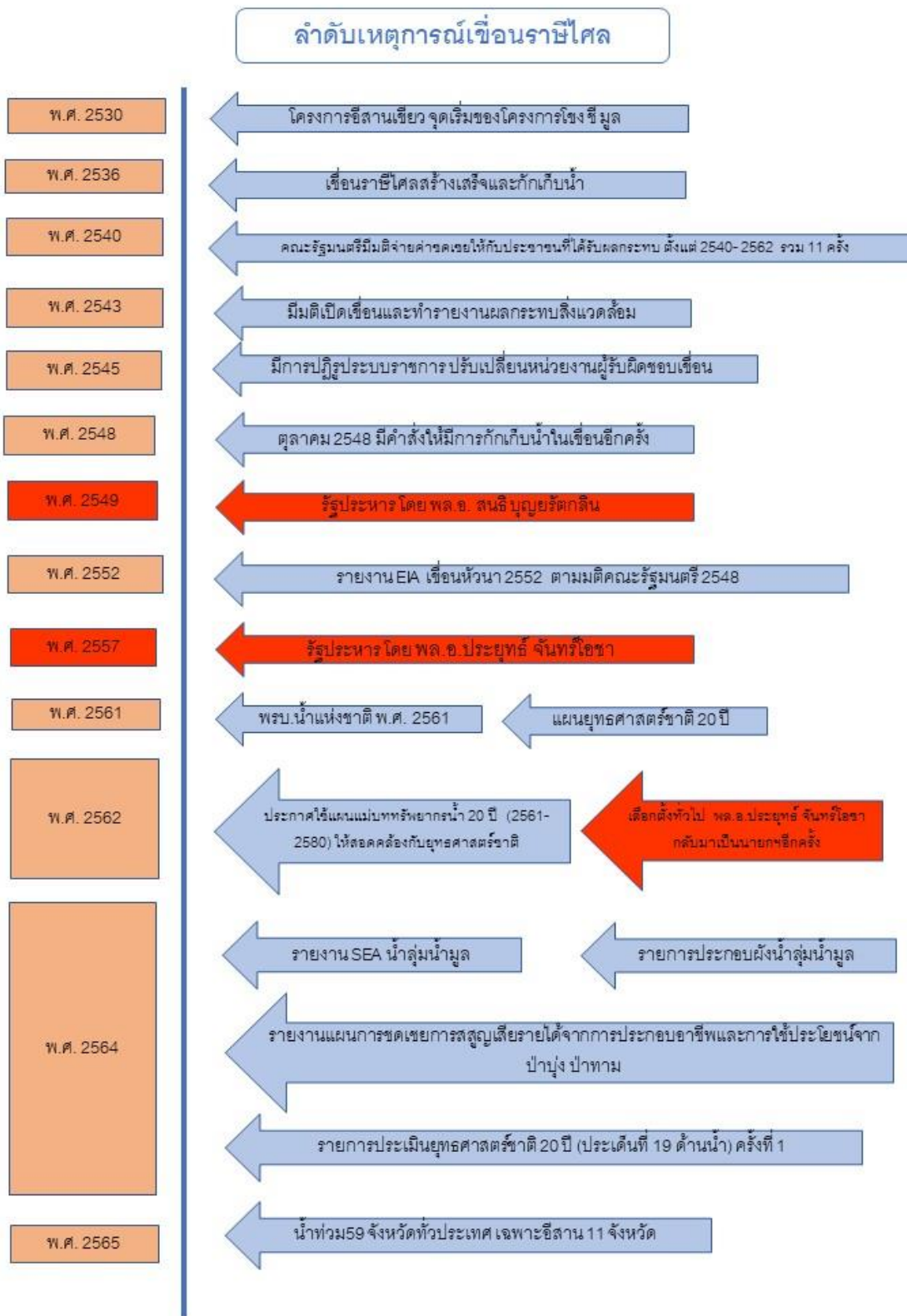
นอกจากนี้การพัฒนาตามแผนการจัดการน้ำนั้นยังไม่ได้กล่าวถึงทรัพยากรธรรมชาติและวิถีชีวิตของชุมชน ผลผลิต รายได้ที่จะเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมีผลต่อคุณภาพชีวิต และการฟื้นฟูแหล่งทรัพยากรธรรมชาติในระยะยาว เพราะการที่จะทำให้พื้นที่ที่กลับมาอุดมสมบูรณ์นั้นมีความยากลำบากกว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากพื้นที่ชุ่มน้ำริมแม่น้ำต่างๆเป็นแหล่งผลิตอาหารและรายได้ที่สำคัญของประชาชนในท้องถิ่น

แม้ว่าจะมีการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมตั้งแต่ปี 2542-2552 และ ผลการศึกษาเรื่องแผนงานการชดเชยการสูญเสียรายได้จากการประกอบอาชีพและการใช้ประโยชน์จากป่าบุงป่าทางกรณีเขื่อนราษีไศล ที่จัดทำโดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี2564 ที่ได้จัดทำขึ้นอย่างละเอียด แต่การจัดทำการศึกษาเหล่านี้ ก็เกิดขึ้นหลังจากมีการอนุมัติสร้างเขื่อนราษีไศลก่อสร้างเสร็จในช่วงปี 2536 และเกิดขึ้นจากการเรียกร้องของประชาชนผู้ที่ได้รับผลกระทบที่ต่อสู้เพื่อสิทธิที่ทำกินและระบบนิเวศน์ที่สมบูรณ์ในท้องถิ่นของตนเอง ดังภาพแสดงเหตุการณ์ในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ (ตามภาพประกอบที่ 5)

จะเห็นได้ว่าที่ผ่านมา การเปลี่ยนแปลงรัฐบาล การปรับโครงสร้างของหน่วยราชการ และรัฐประหารมีผลต่อแนวทางการบริหารจัดการน้ำ เช่นความเสียหายต่างๆที่เกิดจากการก่อสร้างเขื่อน หรือการบริหารจัดการน้ำที่ไม่มีส่วนร่วมจากภาคประชาชน ส่งผลกระทบระยะยาวต่อผู้คนในท้องถิ่น อีกทั้งการฟื้นฟูระบบนิเวศน์มีความท้าทายเป็นอย่างมาก เพราะพันธุ์พืชและพันธุ์ปลาต่างๆที่เคยมีก็ลดจำนวนลงเมื่อพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำเปลี่ยนแปลงไป

นอกจากนี้ผลการประเมินแผนแม่บทเรื่องการบริหารจัดการน้ำทั้งระบบในปี 2564 พบว่าประสิทธิภาพการใช้ในของประเทศไทยยังต่ำกว่าค่าเฉลี่ยแม้ว่าจะมีแนวโน้มที่ดีขึ้น การดำเนินงานอนุรักษ์พันธุ์ปลาน้ำสายหลักในพื้นที่ชุ่มน้ำทั่วประเทศ ยังไม่สามารถดำเนินการได้อย่างเป็นรูปธรรม ความสามารถในการรับมือกับอุทกภัยและภัยพิบัติทางน้ำทั้งในเมืองและพื้นที่เกษตร รวมถึงการเยียวยาแก้ไขทั่วประเทศยังไม่เพียงพอ การรวบรวมข้อมูล การจัดการข้อมูลที่เกี่ยวข้อง การคาดการณ์ล่วงหน้า และการเผยแพร่ข้อมูลสู่ภาคส่วนที่เกี่ยวข้องยังเป็นความท้าทายอย่างมาก โดยเฉพาะการรับมือต่ออุทกภัยยังอยู่ในระดับต่ำ

กว่าค่าเป้าหมายที่ตั้งไว้ รวมถึงระดับธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการน้ำยังอยู่ระดับต่ำกว่าเป้าหมาย
ระดับเสี่ยง และยังไม่มียางานผลความสำเร็จของการดำเนินการฟื้นฟูลุ่มน้ำสายหลักอย่างเป็นทางการ
ตั้งแต่มีแผนแม่บทการบริหารจัดการน้ำ 20 ปี (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566)

ภาพที่ 5 แสดงลำดับเหตุการณ์เขื่อนราษีไศล

ที่มาของภาพ: รวบรวมจากผู้เขียน

5) อะไรคือผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นเมื่อปัญหาได้ถูกนำเสนอออกมา แล้วผู้วิเคราะห์จะสามารถตั้งคำถามกับผลกระทบหรือปัญหาเหล่านั้นได้อย่างไร

เมื่อมีการนำเสนอแผนการจัดการน้ำ 20 ปี เกิดผลในหลายมิติ ซึ่งผู้ศึกษาแบ่งดังนี้

ปัญหาแรกคือ ปัญหาผู้แทนจากภาคประชาชนที่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการรับรู้และการกำหนดนโยบาย มีสัดส่วนน้อย ตามมาตราที่ 5 ในพรบ.น้ำ ปี 2561 ระบุให้ นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ รัฐมนตรีกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทย มีอำนาจแต่งตั้งพนักงานเจ้าหน้าที่ กับ ออกกฎกระทรวงต่างๆที่เกี่ยวข้องกับตน ในกรณีนี้หากเกิดภาวะฉุกเฉิน ใครจะเป็นผู้ออกให้ทันการ เพราะคณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (กนช.) แทบไม่มีตัวแทนของภาคประชาชนที่ใกล้ชิดปัญหา ซึ่งในมาตรา 9 ระบุเพียง 6 คนจาก ผู้แทนองค์กรผู้ใช้น้ำ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และผู้ทรงคุณวุฒิ ในฐานะคณะกรรมการลุ่มน้ำ และในคณะกรรมการนี้ แม้จะระบุว่า มีผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 1 คน (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2561a, 2561b) แต่ก็ได้ระบุว่ามาจาก องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ถูกคัดเลือกนั้น ผู้แทนจะทราบรายละเอียดอย่างไร เนื่องจากในประเทศไทยมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในประเทศไทยซึ่งมีมากกว่า 7850 แห่ง (กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น, 2563) และผู้ที่เป็นตัวแทนจากองค์กรนั้นยากที่จะทราบถึงบริบทการจัดการน้ำในที่ต่างๆ ซึ่งมีความหลากหลายมาก การเป็นตัวแทนของภาคประชาชนที่มีอยู่ในพระราชบัญญัตินี้ จึงเป็นที่สังเกตได้ว่า บุคคลที่เป็นตัวแทนนั้น จะสามารถเป็นตัวแทนที่ทำหน้าที่ได้เข้าใจปัญหาในท้องถิ่นที่เกิดทั่วประเทศได้หรือไม่

ปัญหาที่ 2 กรมชลประทานเชื่อว่าการจัดการปัญหาน้ำท่วม ตามแผนที่ประชุมปี 2562 โดยการกำหนดแนวทางในการบริหารจัดการน้ำจะมีส่วนช่วยในกาลดปัญหาน้ำท่วม (กรมชลประทาน, 2562) ซึ่งได้ดำเนินการเรื่องลดผลกระทบนั้นมีความเชื่อมโยงกับระดับน้ำในแม่น้ำโขงด้วย อย่างไรก็ตามเหตุการณ์น้ำท่วมปี 2565 สะท้อนให้เห็นว่า แผนที่อาจไม่ได้มีประสิทธิภาพเพียงพอ และการปฏิบัติไม่ได้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ดำเนินการไว้ แม้ว่าจะมีแผนการบริหารจัดการมาแล้วกว่า 5 ปี ความไม่เข้าใจของคนในพื้นที่ ปัญหาน้ำท่วมซ้ำซาก ความไม่เชื่อมั่นในโครงการของรัฐมีผลต่อความร่วมมือระหว่างประชาชนกับรัฐ เพราะที่ผ่านมา โครงการโขง ชี มูล ทำให้ชีวิตประชาชนบริเวณลุ่มน้ำมูลเปลี่ยนแปลงและประสบปัญหาผลผลิตการเกษตรไม่เหมือนเดิม ผนวกกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นในปัจจุบัน

ปัญหาที่ 3 การให้อำนาจเจ้าหน้าที่ในภาวะฉุกเฉิน ตามพรบ.น้ำ 2561 มาตรา 66 ถึง 70 ซึ่งระบุเกี่ยวกับอำนาจของพนักงานเจ้าหน้าที่ในการป้องกันแก้ไขภาวะน้ำแล้งและภาวะน้ำท่วมว่า เจ้าหน้าที่มีสิทธิในการที่จะเข้าไปปฏิบัติการในยามฉุกเฉินโดยไม่ต้องแจ้งให้ทราบล่วงหน้า แต่ต้องแจ้งเจ้าของหรือผู้

ครอบครองในโอกาสแรก เช่น การรื้อกล้า หรือ เข้าใช้พื้นที่โดยพลการ เพื่อแก้ไขปัญหา แม้ว่าตามพรบ. นั้น เปิดโอกาสให้สามารถทำการร้องเรียน ในกรณีที่มีความเสียหาย หรือ เสียสิทธิ เจ้าของที่ดินสามารถทำเรื่องเพื่อขอรับค่าชดเชยได้ภายใน 1 ปี แต่ในพรบ. ไม่ได้ระบุว่า การเสียสิทธิในพื้นที่นั้น ๆ เมื่อร้องเรียนค่าเสียหายไปแล้ว จะได้รับการชดเชยหรือไม่และภายในกี่วันหลังจากมีการร้องเรียน ซึ่งถือเป็นช่องว่างทางกฎหมาย แสดงถึงความที่ไม่ชัดเจนของระเบียบ ทำให้ผู้เสียโอกาสขาดประโยชน์ อีกทั้งในพรบ. นำยั้งให้สิทธิกับเจ้าหน้าที่รัฐไม่ต้องรับผิดชอบหากเป็นการกระทำกรณีฉุกเฉิน ประเด็นนี้ถือเป็นดาบสองคม และเป็นช่องว่างทางกฎหมาย ที่จะให้ตีความเพื่อหลบเลี่ยงการกระทำผิดได้เช่นกัน

อย่างไรก็ตาม แผนการจัดการน้ำ 20 ปี ก็มีผลกระทบทั้งด้านบวก และ ลบ ซึ่งจะอธิบายดังต่อไปนี้

- ผลกระทบเชิงบวก

ความพยายามของรัฐบาลที่จะบริหารจัดการน้ำเพื่อให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ซึ่งมีความจำเป็นต้องมีการบูรณาการนโยบายต่าง ๆ ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ อีกทั้งมีกระบวนการวัดผล เพื่อตอบโจทย์การดำเนินการเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนเป้าที่ 6 เรื่อง การสร้างหลักประกันว่า จะมีการจัดให้มีน้ำและสุขอนามัยสำหรับทุกคนและมีการบริหารจัดการที่ยั่งยืน (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2561b)

การได้รับค่าชดเชยจากการสร้างเขื่อนที่ผ่านมา ทำให้ชาวบ้านบางส่วนสามารถนำเงินไปชำระหนี้ที่มีอยู่ได้ นอกจากนี้ ผลประโยชน์ด้านชลประทานทำให้มีการทำนาปรัง และ ปลากระชังเพิ่มขึ้น ในลุ่มน้ำมูล มีจำนวนปลาเพิ่มมากขึ้นในบางพื้นที่ หลังมีการสร้างเขื่อน นำมาซึ่งรายได้เพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตามการมีรายได้จากอาชีพเหล่านี้ ชาวบ้านก็ยังคงมีความเสี่ยงหรือการรับภาระเรื่องต้นทุนที่เพิ่มมากขึ้นเช่นค่าสูบน้ำ เป็นต้น รวมถึงชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้นเช่น ยูคาลิปตัส เพื่อเป็นสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนหลังจากการประกอบอาชีพและหารายได้จาพื้นที่ป่าบุงป่าทามไม่เหมือนเดิม (สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2564)

- ผลกระทบเชิงลบ

การบริหารจัดการน้ำที่ขาดการมีส่วนร่วม ส่งผลให้เกิดการจ่ายค่าชดเชยที่ได้ต้องรอเป็นระยะเวลานาน การประเมินผลกระทบที่เกิดขึ้นใช้เวลาพิสูจน์นาน ซึ่งถือว่าเป็นค่าเสียโอกาสในการประกอบอาชีพ และการส่งต่อความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่อาจสูญหายไป อย่างกลุ่มคนเปราะบาง เช่น เด็ก สตรี และ คนชรา เพิ่มขึ้นเพราะแต่ก่อนกลุ่มคนเหล่านี้สามารถหาอาหารเลี้ยงชีพในพื้นที่บุงป่าทาม และมีการถ่ายทอดความรู้ให้กับสมาชิกในครอบครัวเกี่ยวกับพืชพันธุ์ต่างๆ ว่าชนิดใดรับประทานได้-ไม่ได้ เมื่อเข้าไป

ใช้พื้นที่บึงทามไม่ได้เหมือนเก่า ทำให้ต้องการพึ่งพิงรายได้จากฝ่ายชาย หรือ หัวหน้าครอบครัวสูงขึ้น ขณะที่หัวหน้าครอบครัว เช่น ฝ่ายสามีมีแรงกดดันภายในครอบครัวเรื่องการหารายได้เพื่อเลี้ยงดูครอบครัว เช่นเดียวกัน อาชีพบางอาชีพเช่น การต้มเกลือ การเก็บสมุนไพร การปลูกปอ การเลี้ยงวัวควายในพื้นที่ลุ่มน้ำมูล(สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2564)

6) ปัญหาที่ถูกนำเสนอขึ้นที่ไหนอย่างไร

มีการกระจายหรือมีการป้องกันปัญหาเหล่านั้นที่ไหนอย่างไร มันควรมีการตั้งคำถามต่อปัญหา นั้น ๆ อย่างไม่ หรือ พิจารณาถึงความท้าทายที่มีตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันว่า ปัญหามันอาจเกิดขึ้นอีก ไหมอย่างไร พิจารณาถึงความซับซ้อนของทรัพยากรที่มีอยู่ที่อาจจะสร้างปัญหาให้เกิดซ้ำ

แม้ว่าทางการหรือรัฐพยายามระบุแนวทางการป้องกันผ่านแผนยุทธศาสตร์ต่างๆ เช่น มีการจัดทำ โครงการศึกษาการประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์หรือ SEA ลุ่มน้ำมูล ขณะที่รายงานผลการประเมิน ยุทธศาสตร์ชาติประเด็นที่ 19 ที่ผ่านมา แสดงให้เห็นถึงความท้าทายที่สำคัญในเรื่องการบริหารจัดการ น้ำทั้งระบบให้มีประสิทธิภาพ ซึ่งเกี่ยวข้องกับความสามารถในการรับมือกับอุทกภัยเนื่องจากที่ผ่านมาการ เยียวยาแก้ไขยังไม่เพียงพอ อีกทั้งการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลระหว่างหน่วยงาน การบูรณาการข้อมูลเพื่อ เผยแพร่สู่สาธารณะอันเป็นปัจจุบันระหว่างหน่วยงาน เอกชน ภาคประชาสังคมและประชาชนยังไม่เป็น ระบบเท่าที่ควร ซึ่งมีความสำคัญมากในการลดผลกระทบที่เกิดขึ้น นอกจากนี้การรับมือกับความ ต้องการ ใช้น้ำทั้งภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมมีมากขึ้นจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ก็มีความท้าทายที่ จะต้องบริหารจัดการให้เพียงพอและให้เกิดการใช้ประโยชน์จากน้ำที่คุ้มค่า โดยไม่ส่งผลกระทบต่อความ ต้องการของประชาชนได้ (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2561b) อย่างไรก็ตามปัญหาเกี่ยวกับน้ำท่วมก็ ยังเกิดขึ้นในหลายจังหวัดในลุ่มน้ำมูล เช่น อำเภอนาทาย จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งระดับน้ำท่วมสูงที่สุดในรอบ 50 ปี รวมถึง (ไทยพีบีเอส, 2565) และ 22 อำเภอในจังหวัดศรีสะเกษ พื้นที่นาและที่อยู่อาศัยเสียหายกว่า 289,025 ไร่ 53,545 ครัวเรือนและมีผู้เสียชีวิต 11 ราย ในช่วงอุทกภัยเดือนตุลาคม 2565 ที่ผ่านมา (กรุงเทพธุรกิจ, 2565)

การมีเขื่อนเพื่อส่งน้ำในช่วงหน้าแล้ง ทำให้มีการใช้น้ำในปริมาณมากในฤดูแล้งเพื่อสนับสนุนการ ทำนาปรัง ซึ่งอาจก่อให้เกิดปัญหาน้ำไม่เพียงพอต่ออาชีพผู้เลี้ยงปลากระชัง เพราะวิถีชีวิตและการใช้น้ำใน แม่น้ำมูลเปลี่ยนแปลงไปตั้งปัญหาแม่น้ำมูลแห่งนี้ปี 2563 ทำให้ผู้เลี้ยงปลากระชังบริเวณลุ่มน้ำมูลขาดทุน (โพสทูเดย์, 2563) ซึ่งเป็นความท้าทายในการจัดการน้ำทั้งปีของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ด้วยบริเวณลุ่มน้ำมูลในอดีต มีพื้นที่ชุ่มน้ำที่เรียกว่าป่าบุ่งป่าทามกระจายอยู่หลายอำเภอบริเวณ จังหวัดร้อยเอ็ด สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี ซึ่งพื้นที่ดังกล่าว เป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพและช่วยเอื้อหนุนเศรษฐกิจครัวเรือนและชุมชน ปัจจุบันมีสภาพเสื่อมโทรมลง เพราะนโยบายการพัฒนาจากส่วนกลางที่ขาดความเข้าใจในบริบทการใช้ประโยชน์ที่ดินที่มีความหลากหลายในพื้นที่ดังกล่าว ก็เป็นเรื่องที่น่าเสียดายอย่างยิ่งเพราะพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์นั้นมีเฉพาะถิ่น และหากถูกทำลายแล้วการฟื้นฟูสภาพแวดล้อม ต้องใช้เวลานานและงบประมาณอย่างมาก อีกทั้งทำให้ประชาชนที่ได้รับผลกระทบขาดโอกาสต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นการเพิ่มความยากในการแก้ไขปัญหา ขณะที่ปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศก็ทวีความรุนแรงและกำลังส่งผลกระทบต่อประชาชนทุกภาคส่วนทั่วโลก ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความซับซ้อนของปัญหาจากแผนการจัดการน้ำด้วย

จากรายงานการประเมินแผนการบริหารจัดการน้ำ 20 ปีพบว่า ระดับธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการน้ำยังต่ำกว่าเป้าหมาย ดังนั้นหากแผนการบริหารจัดการน้ำเปิดโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วมในแต่ละระดับส่วนภูมิภาค โดยสนับสนุนเครื่องมือการบริหารจัดการ โดยให้อำนาจและงบประมาณสู่ส่วนภูมิภาค ให้สามารถบริหารจัดการให้เหมาะสมตามบริบทท้องถิ่น พร้อมกับเพิ่มตัวแทนในส่วนของภาคประชาชนในกลุ่มน้ำต่างๆที่ไม่ใช่จากหน่วยงานของรัฐ ในการวางแผนการบริหารจัดการน้ำในกนช. ก็อาจเป็นส่วนช่วยให้ลดปัญหาซ้ำซากที่เกิดขึ้นได้ เนื่องจากระเบียบในแผนและพรบ.นั้นยังไม่สะท้อนให้เห็นประเด็นการมีส่วนร่วมจากภาคประชาสังคมอย่างแท้จริง

สรุปท้ายบท

พรบ.น้ำ 2561 และ แผนการจัดการน้ำ 20ปี ซึ่งเป็นนโยบายของรัฐ มีวัตถุประสงค์เพื่อการบูรณาการ บริหารจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ โดยสนับสนุนให้การดำเนินการป้องกันหรือบรรเทาปัญหาตามลุ่มน้ำต่างๆเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ แต่จากการศึกษาพบว่า รายละเอียดในนโยบายยังขาดการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนอย่างแท้จริง ด้วยระเบียบที่วางไว้ เช่นการคัดเลือกตัวแทนภาคประชาชน ช่องว่างในการจำกัดสิทธิตามรัฐธรรมนูญ การไม่ระบุเวลาสำหรับการจ่ายค่าชดเชยแก่ผู้ได้รับผลกระทบ การไม่มีการคำนวณผลกระทบและแผนการป้องกันทรัพยากรธรรมชาติในระยะยาวให้กับประชาชนทั่วไปและผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนา ซึ่งเชื่อมโยงกับการดำเนินการด้านธรรมาภิบาล และการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ รวมถึงความท้าทายต่อการปรับแผนที่จะให้เกิดความเหมาะสมในช่วงระยะเวลาต่างๆ เนื่องจากอำนาจของการบังคับใช้แผนถูกรวมศูนย์อยู่ส่วนกลาง

บทที่ 5

การใช้พื้นที่บึงทาม และ สถานการณ์การจัดการน้ำในพื้นที่

ในบทนี้จะนำเสนอผลการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภาพรวมพื้นที่บึง-ทามและการใช้พื้นที่บึง-ทามในปัจจุบัน (พ.ศ. 2566-2567 หรือ ค.ศ. 2023- 2024) รวมถึงสถานการณ์การจัดการน้ำในพื้นที่ศึกษา

ภาพรวมพื้นที่บึงทาม หรือ พื้นที่ชุ่มน้ำในภาคอีสาน

พื้นที่ชุ่มน้ำในภาคอีสานหรือที่เรียกว่า ทาม หรือ ป่าบึงป่าทาม หรือพื้นที่บึงทาม พบมากบริเวณริมแม่น้ำสายหลัก เช่น แม่น้ำมูลและแม่น้ำชี ที่มีลำห้วยสาขาต่าง ๆ ยาวจรดไหลลงสู่แม่น้ำโขง จากการศึกษา ในพื้นที่บึงป่าทามมีสัตว์มากมายอาศัยอยู่ จึงเป็นห้องเรียนธรรมชาติเพื่อการศึกษาและมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาการหาเลี้ยงชีพให้กับคนรุ่นสู่รุ่น ดังนั้นการอนุรักษ์ทรัพยากรและการปกป้องความหลากหลายทางชีวภาพจึงเป็นสิ่งจำเป็น

จากการศึกษาระบบนิเวศทามมีลักษณะสูงต่ำ ประกอบกับทิศทางการน้ำจะเป็นตัวกำหนดชนิดพันธุ์พืชและนิเวศน์ โดยแบ่งได้เป็น 3 ระบบ ดังนี้

- 4) นิเวศ บึง/กุด/หนอง ซึ่งเป็นพื้นที่น้ำท่วมขัง เป็นแหล่งพันธุ์พืช เช่น แหน สาหร่าย กก ผักน้ำ ซึ่งพืชเหล่านี้จะขยายตัวในระยะ 1 ปี และเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำต่าง ๆ ในฤดูแล้ง
- 5) นิเวศเลิงทาม เป็นพื้นที่น้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลาก 1-4 เดือน แล้วแต่ความสูงของระดับพื้นที่ เป็นที่วางไข่ของสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ ซึ่งประกอบไปด้วยที่โล่ง ที่เลิง ทุงหญ้าสลับป่าร่องน้ำไหล/โนนเตี้ย มีไม้กอ ไม้พุ่ม เช่นต้นเหมือดแอ่ ต้นहुลิง ต้นเสียว ต้นไผ่ ซึ่งมักทนน้ำท่วมขังได้นาน สามารถฟื้นตัวได้ภายใน 1 ปี
- 6) นิเวศโนนทาม เป็นที่ป่าโคกอยู่ในบริเวณทาม เป็นพื้นที่สูงมีไม้หลักเป็นไม้ยืนต้นในป่าโปร่ง ไม้มีความหลากหลายเท่า สองแห่งแรก แต่เป็นที่อยู่อาศัยและที่หลบภัยของสัตว์บก สัตว์เลื้อยคลาน และสัตว์ปีกบางชนิดในฤดูน้ำหลาก เป็นแหล่งอาหารของสัตว์นานาชนิด มีการฟื้นตัว 3-5 ปี

ด้วยเหตุนี้ การจัดการน้ำในท้องถิ่นจึงมีความจำเป็น เนื่องจากน้ำเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการดำรงชีวิต และเชื่อมโยงกับฐานทรัพยากรอื่น ๆ เช่น ป่าบึงป่าทาม ซึ่งถือได้ว่าเป็นแหล่งอาหารและรายได้ของชาวบ้านในบริเวณลุ่มน้ำมูล ชาวบ้านมีการใช้พื้นที่และได้รับประโยชน์จากป่าบึงป่าทามในหลากหลายด้าน ซึ่งสัมพันธ์กับแนวทางการจัดการน้ำในชุมชน ในขณะที่การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศทวีความรุนแรง

มากขึ้นและถี่ขึ้นในปัจจุบัน เพราะเมื่อมีการสร้างเขื่อนราศีไศล ทำให้พื้นที่ชุ่มน้ำป่าบุงป่าทามมีการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศน์ลุ่มน้ำ ซึ่งส่งผลกระทบต่อทั้งทางบวกและลบ ผลจากการสร้างเขื่อนทำให้การบริหารจัดการน้ำที่มีอยู่เดิมและวิถีของผู้คนริมน้ำมีการเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งเชื่อมโยงกับการดำรงชีวิตและเศรษฐกิจในระดับชุมชนและครัวเรือน

จากการสัมภาษณ์ พื้นที่บุง-ทาม เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งอาหารของครัวเรือน เช่น การปลูกข้าว มีอาหารหลากหลาย เช่น เห็ด หน่อไม้ ไข่มดแดง มันแขง ซึ่งถือได้ว่าเป็นอาหารอร่อยน่ากิน และสามารถขายเป็นเงินเพื่อสนับสนุนเศรษฐกิจของครอบครัวได้ การทำฟาร์มปศุสัตว์ในพื้นที่บุง-ทามยังสร้างรายได้ และช่วยสนับสนุนการทำนาของชาวบ้าน พื้นที่บุงทามเป็นแหล่งอาหาร จนมีคำกล่าวที่ว่า บุง-ทามเปรียบเหมือนซูเปอร์มาร์เก็ตหรือร้านขายอาหารของชาวชนบท เพราะมีทรัพยากรมากมายสำหรับชาวบ้านเพราะสามารถทำการเกษตรได้ ตัวอย่างเช่นการปลูกข้าวโดยไม่ต้องใส่ปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลงใด ๆ ปลาหาได้ง่ายที่บุง-ทาม (A 15, A17, A18, A19, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กันยายน 2566; A20, A2, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 กันยายน 2566, A30, A31, A32, การสื่อสารส่วนบุคคล, 3 ตุลาคม 2566). เพราะมีหนองน้ำหลายแห่งอยู่รอบ ๆ และเป็นแหล่งปลา แหล่งสัตว์น้ำ และทำปศุสัตว์ ที่เหมาะสำหรับคนทุกเพศและทุกวัยอย่างที่หลายคนพูดว่า

“ได้ประโยชน์คือไปอยู่มูล หาบปลาน้อยมาขาย มาทำปลาร้าขาย นั่นละประโยชน์ หกทุ่มเราต้องลุกหนีพอเช้ามาก็เข้ามามันมาส่งตลาด คนมารออยู่บ้านก็มี” (A15, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กันยายน 2566)

“เข้าไปหาปลาในบุงทามแล้วก็มีความสุขในเรื่องของอาหารป่า ภูมิใจในถิ่นเกิดด้วย บรรพบุรุษของเราเป็นผู้ฉลาดมากคือมาจับที่ได้ดี มีทั้งฝนมี่ น้ำก็มีเยอะ ทำนาก็ได้หลายครั้งก็ สมัยผมเป็นเด็กแม่มีลูก 10 กว่าคน...ได้ปลาจากนี้แหละไปแลกเปลี่ยนข้าว หาบไปนะ มันไม่มีอะไร” (A20, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 กันยายน 2566)

“บุงทาม ก็มันมีความผูกพันนั่นแหละ ถ้าเข้าไปในทามมันจะไม่มีความรู้สึกกลัว ขนาดกลางคืนยังไม่กลัว มันเป็นที่เลี้ยงวัวเลี้ยงควาย เป็นที่เอาผักหาพื้นและเป็นทุกอย่างนั่นแหละ ว่าเป็นซูเปอร์มาร์เก็ตก็ยังดี มีหมด บุง-ทามนี่...ถ้าแต่ก่อนมีอียังในบุง-ทามให้ 10 ตอนนี่เหลือ 1-2 นี่แหละ” (A 25, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กันยายน 2566)

“สมัยเด็กไปมูลไปเล่น บนต้นไม้ก็เล่นได้ ปีนไปเหมือนลิงนี่แหละ เล่นควายเล่นวัวสมัยแต่ก่อน ทำนาช่วยคนเก่าคนแก่ โดดน้ำมูลเล่น หาปลาน้ำไม่คอยเยอะสมัยแต่ก่อน หาหอย ...

เวลาไปเลี้ยงควายเลี้ยงวัวก็ไปเล่นกันไปอาบน้ำมูล” (A26, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กันยายน 2566)

“บุง-ทามเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์มาก ผมกับคนละแวกบ้านพกแต่จอบไปหาอะไรกินที่นั่น ในเวลา
เพียงไม่กี่นาที ผมก็ได้ปลาผักและทุกอย่างที่กินได้ ทั้งเห็ด หน่อไม้ ข้าวยังปลูกที่นั่น วัวและควายก็มี
ด้วย” (A30, การสื่อสารส่วนบุคคล, 3 ตุลาคม 2566)

ปัจจุบันคนในท้องถิ่นจำนวนมากให้ข้อมูลว่ามีเอเลียนสปีชีส์ หรือ สิ่งมีชีวิตพันธุ์ต่างถิ่นที่รุกรานเพิ่ม
มากขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่บุง-ทาม ซึ่งไม่มั่นใจว่า เป็นเพราะการสร้างเขื่อนหรือไม่ แต่จากการ
สังเกตของคนรุ่นเก่าก่อนมีการสร้างเขื่อนให้ข้อมูลว่า ไม่เคยเห็นสัตว์หรือพืชเหล่านี้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีจำนวน
เพิ่มขึ้น และพบเห็นมากขึ้นหลังจากมีการสร้างเขื่อนแล้ว ตัวอย่างเช่น ปลาซักเกอร์ หรือ ปลาดูดฝุ่น
(Hypostomus Plecostomus) ซึ่งเป็นสัตว์น้ำที่กินปลาตัวเล็ก ๆ เป็นอาหารและทำลายสัตว์อื่น ๆ ด้วย
นอกจากนี้ ต้นไมยราบ (Mimosa pudica) ซึ่งลักษณะลำต้นและกิ่งก้านต่าง ๆ จะมีหนามจำนวนมาก ต้น
ไมยราบเกิดมากขึ้นริมตลิ่งริมแม่น้ำมูลเพิ่มมากขึ้น ทำให้ปิดกั้นทางเดินเลียบบแม่น้ำทำให้ผู้คนที่เข้าไปหา
อาหารในพื้นที่บุง-ทาม เกิดความไม่สะดวก และเกิดบาดแผลได้ง่ายจากการหาอาหารประทังชีพในบุงทาม
สิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อความเสื่อมโทรมของแหล่งอาหารและระบบนิเวศ นอกจากนี้ สภาพอากาศที่ร้อนจัด
ยังทำทนายให้พวกเขาหาอาหารในพื้นที่ชุ่มน้ำ (A25, A26; การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กันยายน 2566, A34;
การสื่อสารส่วนบุคคล, 9 พฤศจิกายน 2566)

“ตั้งแต่มีเขื่อนสร้างมานะเท่าที่ผมเห็น ปลาลดลงกว่าแต่ก่อนเยอะ ผมทำประมง แต่ก่อนไปกับเพื่อนก็
ไปหว่านแห มอง พวกนี้แหละก็ได้ปลามากิน มาขาย เดี่ยวนี้มันมีปลาแปลกๆมาเยอะอยู่ เขาเรียกว่าปลา
ซักเกอร์ หรือ ปลาดูดฝุ่นอะไรเนี่ยแหละ ปากกว้างๆดูดฝุ่น ... มันกินลูกปลา มันกินไข่ปลา มันทำลาย
ระบบนิเวศไป ปลาบางอย่างแต่ก่อนมี แต่พอมีเขื่อนก็ไม่ค่อยเห็น อย่างปลาหมู ปลาหลด หายไปเลย แต่
ก่อนมันอยู่ในเลนข้างๆลำน้ำมูลเดี๋ยวนี้ไม่เห็นแล้ว” (A 26; การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กันยายน 2566)

“แต่ก่อนตอนผมเด็กๆที่ตามพ่อ ตามแม่ไปบุงทามไม่เห็นปลาซักเกอร์นะครับ แต่ตอนนี้มันมีเยอะเลย
ครับ ปลาซักเกอร์เนี่ย เห็นพ่อๆแม่ๆที่เค้าไปบุงทามบ่อยๆ เค้าว่ามันกินลูกปลาครับ เท่าที่ผมไปบุง-ทามกับ
แม่ ผมก็เห็นนะ และก็มีต้นไมยราบเยอะเลยครับ” (A34; การสื่อสารส่วนบุคคล, 9 พฤศจิกายน 2566)

“เมื่อคืนยังบ่ทันมีเขื่อน ก็หาอยู่หากินหยั่งง่าย พอมีเขื่อน ต้นอึหยั่งนะ มีหนามๆ มันเยอะอิหลี
ไมยราบบ่ มันเยอะ จะย่างข้ามบุงไปหาพวก ก็บ่ได้ มันยากอิหลีมันตำเอา” (A 25, การสื่อสารส่วนบุคคล,
28 กันยายน 2566)

ภาพที่ 6 ต้นไมยราบ ริมตลิ่งลำน้ำมูล และ ปลาชุกเกอร์ที่เป็นสิ่งมีชีวิตพันธุ์ต่างถิ่นที่รุกราน

จากการศึกษาสะท้อนให้เห็นว่า หลังจากมีการสร้างเขื่อน ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ บริเวณลุ่มน้ำมูลเปลี่ยนแปลงไป พื้นที่ป่า-ทาม ซึ่งเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านมีจำนวนลดลง ส่งผลให้ จำนวนอาหารสำหรับคนในชุมชนชนบทลดลงด้วยเช่นกัน นอกจากนี้เมื่อมีเขื่อนสร้างขึ้น สภาพการจัดการ น้ำมีผลต่อการผลิต โดยเฉพาะผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรซึ่งปัจจัยสำคัญในการผลิตคือน้ำ ดังนั้นการบริหาร จัดการน้ำในพื้นที่จึงมีความสำคัญอย่างมากเช่นกัน

สภาพการณ์ของการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ ลุ่มน้ำมูลตอนกลางบริเวณเขื่อนราษีไศล

จากการศึกษา บริเวณลุ่มน้ำมูลตอนกลางลำน้ำมีลักษณะภูมิประเทศที่คดเคี้ยว ซึ่งก่อให้เกิดความ หลากหลายทางชีวภาพ เป็นแหล่งกำเนิดและที่อยู่ของสัตว์น้ำมากมาย และบริเวณพื้นที่ริมน้ำตลอดลุ่มน้ำ มีความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งของพันธุ์พืชต่าง ๆ นานา เป็นแหล่งสมุนไพร ยารักษาโรค เป็นแหล่งอาหาร สร้างอาชีพที่หลากหลายให้กับผู้คนบริเวณจังหวัดร้อยเอ็ด สุรินทร์ และศรีสะเกษ ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวเรียกว่า ป่าบุ่ง ป่าทาม หรือพื้นที่ชุ่มน้ำจืด ที่เป็นทั้งแหล่งน้ำอุปโภคและบริโภคสำหรับผู้คนริมน้ำ โดยในอดีตมีการ บริหารจัดการน้ำในท้องถิ่น โดยฤดูกาลเป็นกลไกสำคัญในการตกลงการใช้น้ำระหว่างชุมชนต่าง ๆ ในลุ่ม น้ำ ทั้งนี้เมื่อมีการสร้างเขื่อนราษีไศลขึ้นส่งผลให้ระบบนิเวศลุ่มน้ำเปลี่ยนแปลงไป และส่งผลกระทบต่อใน หลากหลายมิติต่อผู้ที่อยู่อาศัยในบริเวณลุ่มน้ำมูล ทำให้ปัญหาการบริหารจัดการน้ำในบริเวณลุ่มน้ำมูลมี ความซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งสามารถวิเคราะห์ภาพรวมของพื้นที่ทั้ง 3 แห่งได้ดังนี้

การวิเคราะห์ SWOT

ตารางที่ 4 แสดงภาพรวมของSWOT พื้นที่ทั้งสามแห่ง

S (Strengths) - มีพื้นที่ชุ่มน้ำ แหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำและพืชหลากหลาย - มีผู้นำเข้มแข็ง มีการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชน - แกนนำหมู่บ้านมีเครือข่ายกับหน่วยงานภายนอกที่มาสนับสนุนชุมชน	W (Weakness) - ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำร่วมกับกรมชลประทานฯ (เขื่อนราษีไศล) - เขตการปกครองติดกับหลายจังหวัดยากต่อการแก้ไขปัญหาและการจัดการ - คนวัยทำงานในพื้นที่มีจำนวนน้อย - กลุ่มคนเปราะบางไม่สามารถเข้าใช้พื้นที่ได้ - ค่าใช้จ่ายในการหาอาหารในท้องถิ่นเพิ่ม
O (Opportunities) - กำลังมีการจัดสรรงบประมาณฟื้นฟูพื้นที่บึง-ทามจากรัฐบาล หรือมีงบประมาณจากบริษัทป่อทราย - อาจเกิดการกระจายรายได้ เมื่อมีบึงฟื้นฟูมาลงในพื้นที่	T (Threats) - งบในการฟื้นฟู จากรัฐหรือบริษัทป่อทรายไม่มีความยั่งยืนและอาจส่งผลกระทบต่อความขัดแย้งระหว่างชุมชน - การเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ ทำให้พื้นที่วังปลายหายและปลาลดลงจากป่อทราย

จุดแข็ง (Strengths)

ด้านกายภาพ

พื้นที่บึงทามในบริเวณทั้ง 3 ตำบล เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ ระบบนิเวศที่หลากหลายและละเอียดอ่อน มีแหล่งทรัพยากรป่าบึงป่าทาม กระจายตามพื้นที่ริมแม่น้ำมูล เป็นต้นกำเนิดและขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำนานาชนิด ซึ่งเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร ยารักษาโรคให้กับคนในชุมชนในพื้นที่ สร้างความมั่นคงด้านอาหาร ลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน

ด้านสังคม

ในพื้นที่ลุ่มน้ำมูนตอนกลางมีกลุ่มสมาคมคนทามในเขตลุ่มน้ำมูนตอนกลาง มีแกนนำเข้มแข็งในการประสานงานเครือข่ายต่าง ๆ มีพยายามสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งสถาบันการศึกษา หน่วยงานภาครัฐระดับท้องถิ่นและระดับประเทศในการหาทางออกเรื่องการบริหารจัดการน้ำ ผ่านการ

ขับเคลื่อนนโยบายเพื่อหาแนวทางแก้ไขอย่างเป็นรูปธรรมและเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน แกนนำ ชุมชนและสมาชิกสมาคมคนทามมีเครือข่ายกับหน่วยงานต่างๆ เช่น สถาบันการศึกษา และ องค์กรพัฒนา เอกชน ที่ให้การสนับสนุนในการทำงานวิจัยในพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ชาวบ้านมีการ พยายามปรับตัวในการเพาะปลูกข้าว และปรับเปลี่ยนพันธุ์ให้เหมาะสมกับฤดูกาลที่เปลี่ยนแปลงและไม่สามารถคาดการณ์การปล่อยน้ำจากเขื่อน โดยมีการแลกเปลี่ยนกันเองภายในชุมชนถึงปัญหา และหา แนวทางในการป้องกันน้ำท่วมข้าวเพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหาร

จุดอ่อน (Weaknesses)

ด้านนโยบาย

การบริหารจัดการน้ำที่เชื่อมโยงกับเขื่อนราษีไศล ชาวบ้านบริเวณเขื่อนไม่มีสิทธิ และไม่มีส่วนได้เข้าร่วม ตัดสินใจ ซึ่งโดยมากเป็นฝ่ายปกครอง ทำให้การบริหารน้ำจัดการภายในท้องถิ่นเกิดปัญหา เกิดความ ขัดแย้งระหว่างชุมชนในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนกลาง อีกทั้งนโยบายระดับประเทศในเรื่องการบริหารจัดการ น้ำ คณะกรรมการนโยบายที่มาจากส่วนท้องถิ่นมีเพียง 1 คนจาก 22 ลุ่มน้ำทั่วประเทศทำให้ผู้มีอำนาจ ตัดสินใจไม่สามารถทราบรายละเอียดของปัญหาแต่ละลุ่มน้ำได้

ด้านงบประมาณ

ชาวบ้านมีความเสี่ยงด้านค่าใช้จ่ายที่เพิ่มมากขึ้น จากการที่จะต้องลงทุนเพิ่มเพื่อซื้อ หรือหา อุปกรณ์ในการทำประมงและการเกษตรมากกว่าเดิม และต้องหาซื้อเชื้อเพลิงพลังงานเพิ่ม เพราะจำนวน พื้นที่เก็บได้ลดลง 80% อีกทั้งภาวะค่าใช้จ่ายเพื่อสูบน้ำในพื้นที่คลองไส้ไก่ (คลองชอย) เพราะน้ำเขื่อนส่งไปไม่ถึง

ด้านกายภาพ

พื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล มีความซับซ้อน เชื่อมโยงกับเขตการปกครองของหลาย อำเภอ หลายจังหวัด เช่น ร้อยเอ็ด สุรินทร์ และศรีสะเกษทำให้การบริหารจัดการในภาพรวมด้านการ ประสานงาน และนโยบายท้องถิ่นทำได้ไม่คล่องตัว

ด้านสังคม

กลุ่มคนวัยทำงานในพื้นที่มีน้อยลง เนื่องจากไปทำงานในเมืองเพราะพื้นที่แหล่งอาหารลดลง ทำให้ ไม่สามารถประกอบอาชีพเพื่อหาเลี้ยงครอบครัวได้เพียงพอ กลุ่มเปราะบาง เด็ก สตรี คนชรา ไม่สามารถ เข้าถึงป่าบุ่ง ป่าทาม ซึ่งแหล่งทรัพยากรอาหาร เพื่อหาวัตถุดิบมาประกอบอาหารใกล้บ้านได้ ทำให้ต้อง พึ่งพิงฝ่ายผู้ชาย หรือหัวหน้าครอบครัวมากขึ้น ขณะที่หัวหน้าครอบครัวก็มีความกดดันมากขึ้นเพราะต้อง หาเลี้ยงสมาชิกในครอบครัวเพิ่มมากขึ้น

โอกาส (Opportunities)

ด้านงบประมาณ

มีโครงการฟื้นฟูที่กรมชลประทาน ร่วมกับสมาคมคนทาม พยายามสรุปทเรียนและหาแนวทางการแก้ไขร่วมกัน ซึ่งมีทำการวิจัยผลกระทบ และความพยายามในการสนับสนุนการฟื้นฟูพื้นที่บึงทาม บางพื้นที่อาจได้รับเงินจากบริษัทที่ทำบ่อทราย ที่มาเปิดพื้นที่ในตำบล ซึ่งจะได้รับเงินสนับสนุน สำหรับการพัฒนาในตำบลต่าง ๆ

ด้านกายภาพ

หากมีงบประมาณฟื้นฟูในพื้นที่เขื่อนห้วยนา และมีความพยายามผลักดันให้เกิดในพื้นที่เขื่อนราษีไศลบางส่วน ซึ่งอาจทำให้เกิดการกระจายรายได้และกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นและเป็นโอกาสที่ระบบนิเวศจะฟื้นฟูกลับมาได้มีการใช้ประโยชน์ในพื้นที่เพื่อเป็นแหล่งอาหารให้กับคนในชนบท เช่น พื้นที่ป่าชุมชน ระบบนิเวศในพื้นที่ป่าบึงป่าทามฟื้นฟูเพิ่มขึ้น แหล่งอาหารกลับมา อาจมีแหล่งท่องเที่ยวท้องถิ่น หรือแหล่งดูนก เพิ่มขึ้น เป็นต้น

ด้านสังคม

หน่วยงานภายนอกเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนกับพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อน

ความเสี่ยง ปัญหา อุปสรรค (Threats)

ด้านงบประมาณ

งบประมาณด้านการฟื้นฟูที่มีการอนุมัติก่อนหน้านี้อาจไม่ยั่งยืน เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลมาหลายครั้ง และนโยบายรัฐบาลปัจจุบัน (พ.ศ. 2566) ยังไม่มีความชัดเจนในเรื่องการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล หรือ โครงการการฟื้นฟู รวมถึงการจ่ายค่าชดเชยรายได้ตามหลักการ ในรายงานผลการวิจัยที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้

ข้อตกลงกับบริษัทบ่อทรายยังไม่ชัดเจนถึงสัญญาว่าจะได้รับค่าตอบแทนนานเท่าไรเมื่อมีการขุดบ่อทราย และ รถขนทรายผ่านในตำบล

ด้านกายภาพ

หลังมีการสร้างเขื่อนสัตว์น้ำในพื้นที่ป่าบึงป่าทามหายไปหลายชนิดไม่ว่าจะเป็นกุ่ม หอย บู่ ปลา เพราะพื้นที่วังปลาธรรมชาติที่เหมาะสมแก่การอยู่อาศัยของปลาหลากหลายชนิดหายไป อีกทั้งการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศที่มีความรุนแรงมากขึ้น ส่งผลให้ผู้ทำการเกษตรและการประมงต้องปรับตัวตลอดเวลา เพราะสภาพอากาศไม่สามารถคาดการณ์ได้ นอกจากนี้การขุดลอกและการสร้างสิ่งปลูกสร้างริมตลิ่งในบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนกลาง ทำให้ระบบนิเวศมีความเสี่ยงที่จะเปลี่ยนแปลงไปจากธรรมชาติที่เคยเป็น และทางไหลของน้ำก็เปลี่ยนแปลง ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อการเพาะปลูก และพันธุ์ปลาในลุ่มน้ำลดลง

รวมถึงปัญหาการทำประมงในท้องถิ่นได้ มีพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์น้ำต่างถิ่น (Alien Species) เช่น ต้นไมยราบ และ ผักตบชวาเพิ่มมากขึ้น ปกคลุมพื้นที่ทำให้พืชท้องถิ่นไม่สามารถเติบโตได้ อีกทั้งปลาเทศบาลหรือปลาซีกเกอร์เกิดในบริเวณบึงทาม ซึ่งจะกินไข่ปลา ทำให้พันธุ์ปลาท้องถิ่นลดจำนวนลง และอาจส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของป่าบึงป่าทามในอนาคต

หากไม่มีการอนุรักษ์ปกป้องหรือฟื้นฟูพื้นที่ป่าบึงป่าทาม และการสร้างกรรมมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำร่วมกับชุมชนโดยเร่งด่วน ปริมาณปลาที่หาได้จะลดลงกว่า 50 % แหล่งน้ำดื่มตามธรรมชาติหายไปกว่า 40 แห่ง สิ่งเหล่านี้เกี่ยวข้องกับรายได้ที่จะลดลงด้วย อาชีพบางอาชีพหายไป เช่น อาชีพต้มเกลือ

การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศทำให้การเพาะปลูกประเภทยากกว่าเดิม ทำให้วางแผนการผลิตยาก เพราะไม่มั่นใจว่าจะได้ผลผลิตเพียงพอต่อการลงทุน และต้นทุนที่มีฝนตกหนักหรือน้ำท่วมหรือไม่

ด้านสังคม

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนลดลง เพราะลูกหลานย้ายไปทำงานในเมืองมากขึ้น เพราะไม่มีทรัพยากรในท้องถิ่นที่เพียงพอต่อการยังชีพ ภูมิปัญญาบางอย่างที่ถ่ายทอดหายไป เช่น การเก็บเห็ดชนิดที่กินได้และกินไม่ได้เป็นต้น

นอกจากนี้เจ้าหน้าที่และหน่วยงานของรัฐบางคนยังมีภาพจำที่เป็นลบต่อสมาชิกสมาคมคนทาม เนื่องจากกลุ่มดังกล่าวเคยรวมตัวประท้วงเรียกร้องที่สันเขื่อนราษีไศล และเรียกร้องให้มีการเปิดเขื่อนร่วมกับเครือข่ายสมัชชาคนจนทั่วประเทศที่ได้รับความเดือดร้อนจากโครงการพัฒนารัฐ ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐหลายหน่วยงาน ไม่ค่อยประสงค์ที่จะให้ความร่วมมือด้วยเกรงว่า จะถูกกล่าวหาว่าเข้าข้างผู้ประท้วง อีกทั้งคนทั่วไปที่วิถีชีวิตไม่ได้เกี่ยวข้องกับพื้นที่ลุ่มน้ำ จะไม่เข้าใจถึงสาเหตุของการเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้เสียประโยชน์จากการสร้างเขื่อน ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อการใช้การสนับสนุนหรือช่วยเหลือในการแก้ไขปัญหาต่อผู้ที่ได้รับผลกระทบมาอย่างยาวนาน

จากการศึกษาพื้นที่ 3 แห่ง ได้แก่บ้านกุดชาติคม อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ บ้านยางคำ ต.ยางคำ อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด บ้านหาญฮี ต.ดอนแรด อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์ ซึ่งมีภูมิประเทศแตกต่างกัน แต่มีการใช้น้ำจากลุ่มน้ำมูลเหมือนกัน เพื่อทำการวิเคราะห์การบริหารจัดการน้ำในชุมชนที่เชื่อมโยงกับการใช้น้ำบริเวณเขื่อนราษีไศลพบว่า ทั้ง 3 แห่งให้ความสำคัญกับผู้นำชุมชนในการที่จะเป็นผู้ประสานงานให้เกิดการแก้ไขต่อรอง กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและภายในชุมชนเอง เพื่อให้เกิดการกระจายน้ำได้อย่างทั่วถึง ซึ่งผู้นำแต่ละหมู่บ้านมีศักยภาพและบุคลิกภาพในการทำงานที่แตกต่างกันไป ทำให้ผลลัพธ์ของการกระจายน้ำในแต่ละหมู่บ้านไม่เหมือนกัน อย่างไรก็ตามแต่ละหมู่บ้าน มีจุดแข็งและจุดอ่อน ซึ่งสรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 5 แสดงผลสรุป SWOT พื้นที่ศึกษาแต่ละแห่งดังนี้

	บ้านกุดขาคิม อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์	บ้านยางคำ ต.ยางคำ อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด	บ้านหาญฮี ต.ดอนแรด อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์
จุดแข็ง (Strengths)	มีแม่น้ำมูลไหลผ่าน มีคณะกรรมการลุ่มน้ำกุดขาคิม เพื่อทำการจัดการน้ำในชุมชน ชาวบ้านบริหารจัดการน้ำเองได้และมีข้อตกลงการใช้น้ำร่วมกัน ชุมชนสามารถช่วยเหลือตนเอง และมีความร่วมมือกับหลายหน่วยงาน มีฝายดินเพื่อกักเก็บน้ำ มีการทำวังปลาชุมชน และป่าริมตลิ่ง เพื่อเป็นแหล่งอาหาร มีคลองส่งน้ำขนาดเล็กส่งน้ำไปยังคลองเล็ก ๆ ไม่กินพื้นที่ และสามารถทำนาปรังได้ มีความสามัคคีในชุมชน ทั้ง 2 ตำบล (กุดขาคิมและทับใหญ่) คณะกรรมการชุมชนมีความรู้ มีประสบการณ์ การบริหารจัดการน้ำและการจัดการทรัพยากร มีคนรุ่นใหม่ที่จะมาสืบทอดแนวคิดและกระบวนการวิธีการ การอนุรักษ์ต่อไป	อบต.ยางคำ ได้ทำหลักเขตแดนไว้สำหรับชุดคลองไส้ไก่แล้ว เพื่อใช้เป็นทางน้ำเข้านาได้ เจ้าหน้าที่ด้านการเกษตรบางคน มีความเข้าใจผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อน เนื่องจากอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบเช่นกัน	มีกลุ่มสมาชิกที่ร่วมกันจดทะเบียนเป็น องค์กรผู้ใช้น้ำตามพรบ.น้ำ สามารถประสานงานกับหน่วยงานกรมชลประทานได้อย่างเป็นระบบ มีแกนนำหลายกลุ่มที่สามารถรวมกลุ่มคนในชุมชนได้ หากแกนนำเหล่านี้ ได้พูดคุยกันอย่างจริงจัง โดยมีเจ้าหน้าที่ของรัฐร่วมด้วยจะยิ่งช่วยให้มีการหาแนวทางการจัดการน้ำได้อย่างทั่วถึง

	บ้านกุดขาคิม อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์	บ้านยางคำ ต.ยางคำ อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด	บ้านหาญฮี ต.ดอนแสด อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์
จุดอ่อน (Weakness)	รายจ่ายเพิ่มขึ้นจากการลงทุนในพื้นที่การเกษตร คนในชุมชนขาดความเข้าใจที่ถูกต้องในการอนุรักษ์และการบริหารจัดการทรัพยากรร่วมกัน / มีความขัดแย้งในชุมชนบ้าง	น้ำท่วมซ้ำวนาปี การวางแผนเพื่อดำเนินงานจัดการน้ำในท้องถิ่นยังไม่ชัดเจน ผู้นำชุมชนยังไม่สามารถทำความเข้าใจและเกลี้ยกล่อมให้เจ้าของที่ดินยินยอมให้มีการขุดคลองผ่านพื้นที่ตนเอง ทำให้การกระจายน้ำในชุมชนยังไม่ทั่วถึง มีปลาเทศบาลเพิ่มขึ้นในพื้นที่บึงทาม ซึ่งกินไขปลาท้องถิ่นทำให้ปลาท้องถิ่นลดจำนวนลง	หากมีการลงทุนเรื่องสถานีสูบน้ำจะไม่คุ้มทุนเพราะ 1) ต้องมีการตัดต้นไม้ใหญ่ในป่าบึงป่าทาม ทำให้คนไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ 2) ภูมิประเทศเป็นคลองจม ทำให้ต้องสูบน้ำสองครั้ง ซึ่งทำให้เสียค่าใช้จ่ายสูง 3) งบประมาณมีไม่เพียงพอสำหรับการจ่ายค่าไฟฟ้าเพื่อสูบน้ำ 4) น้ำขุ่น จากตะกอนที่ไหลมาตามน้ำ ซึ่งอาจทำให้เครื่องสูบน้ำเสียบ่อย คนวัยทำงานในท้องถิ่นลดลง เพราะไปทำงานในเมือง คลองตัวยูแม้ว่าจะเก็บน้ำได้มาก แต่ก่อให้เกิดอุบัติเหตุ เช่นวัวควาย และรถยนต์ตกลงคลอง เพราะไม่มีรั้วกัน ปริมาณน้ำที่ใช้เพื่อการเกษตรในหน้าแล้งยังไม่เพียงพอใช้
โอกาส	พื้นที่เนินหรือพื้นที่เนินต่ำ	มีการพูดคุยระหว่างผู้นำชุมชน	โครงการพัฒนาการจัดการน้ำ

	บ้านกุดขาคิม อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์	บ้านยางคำ ต.ยางคำ อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด	บ้านหาญฮี ต.ดอนแสด อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์
(Opportunities)	เปลี่ยนไปเป็นพื้นที่ราบลุ่ม ทำให้สามารถปลูกข้าวหอมมะลิได้ ซึ่งมีราคาดี พื้นที่ที่สามารถทำนาปรังได้เพิ่มมากขึ้น การพัฒนาระบบสูบน้ำจากแม่น้ำมูลเข้ามาสู่กุดขาคิม และระบบคลองส่งน้ำขนาดเล็ก (คลองซอย) ด้วยพลังงานทางเลือก ทั้งพลังงานลม และแสงอาทิตย์ (โซลาร์เซลล์) มีหน่วยงานเข้ามาสนับสนุน เช่น อบต.กุดขาคิม / พัฒนาชุมชน ส่งเสริมอาชีพ / มูลนิธิกริด และ สกว. สนับสนุนการวิจัยท้องถิ่น ให้ความรู้ / สสน. ช่วงปี 2554 สนับสนุนงบประมาณการขุดลอก และพัฒนาแหล่งน้ำกุดขาคิม / UNDP สนับสนุนการศึกษาดูงาน ชุมชนมีรายได้จากป่าบุงป่าทามเพิ่มขึ้น เพราะมีทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน และมีโครงการส่งเสริม	กับชาวบ้านเรื่องการขุดคลองได้ไถ่เพื่อส่งน้ำเข้านา ชาวบ้านพยายามช่วยกันคิดค้นพัฒนาแหล่งน้ำของตนเอง สมาชิกในหมู่บ้านมีการทำวิจัยเรื่องพันธุ์ข้าวเพื่อการปรับตัวเพื่อหนีน้ำท่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนและมหาวิทยาลัย มีกลุ่มที่ร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐในอำเภอโพธิ์ทรายที่พยายามพัฒนาแหล่งน้ำและการสูบน้ำผ่านพลังงานโซลาร์เซลล์ ซึ่งยินดีให้การแลกเปลี่ยนกับสมาชิกเกษตรกรที่สนใจ	ขนาดกลาง และขนาดเล็ก ในชุมชน จะเป็นโอกาสให้คนในชุมชนได้มีน้ำใช้เพียงพอ การฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำป่าบุง ป่าทาม จะช่วยให้เกิดการฟื้นตัวของทรัพยากรธรรมชาติ และช่วยลดปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การเลี้ยงควายทามถือเป็นโอกาสทางเศรษฐกิจของคนในชุมชน และเป็นเงินออมให้กับครัวเรือนต่าง ๆ ในท้องถิ่น

	บ้านกุดชาคิม อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์	บ้านยางคำ ต.ยางคำ อ.โพธิ์ทราย จ.ร้อยเอ็ด	บ้านหาญฮี ต.ดอนแรด อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์
	สนับสนุนด้านการเกษตรจากหลายหน่วยงาน การถ่ายทอดความรู้ อุดมการณ์ด้านการจัดการทรัพยากร สู่เยาวชนคนรุ่นใหม่ และมีคนที่เคยทำงานในเมืองกลับมาชุมชนเป็นโอกาสที่จะสานต่อและส่งเสริมหนุนการเกษตรในชุมชนได้ดีขึ้น มีโอกาสดำเนินงานสนับสนุนจากบริษัทบ่อทรายเพื่อใช้ในการพัฒนาชุมชน		
ความเสี่ยง/ ปัญหา / อุปสรรค (Threats)	พันธุ์ข้าวดั้งเดิม ที่สามารถปลูกในพื้นที่โนน มีความเสี่ยงที่จะหายไปจากพื้นที่ ตั้งแต่มีเขื่อน การจัดการน้ำไม่ชัดเจน ทำให้เกิดปัญหาระหว่างชุมชนเพราะชาวบ้านไม่มีสิทธิและไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการน้ำในเขื่อนราชสีห์ได้ ซึ่งในอดีตการจัดการน้ำจะใช้การไหลของน้ำตามฤดูกาลเพื่อแก้ไขปัญหาระหว่างชุมชน	น้ำมีไม่เพียงพอ มีตะกอนแม่น้ำ มีสิ่งปฏิกูลและวัชพืช อย่างผักตบชวาไหลมา ทำให้แหล่งน้ำตื้นเขิน หากไม่มีน้ำตลอดปี จะก่อให้เกิดปัญหาอาหารของสัตว์เลี้ยงเช่น วัว ควาย ที่พึ่งพาอาหารบริเวณริมน้ำ โครงสร้างห้วยบ่อเกลือที่ทำร่วมกับกรมชลประทาน ไม่สำเร็จตรงตามเป้าการขุดลอก เพราะผู้รับเหมาไม่ได้ขุดลงข้างล่าง เพื่อกักเก็บน้ำตาม	มีความต้องการใช้แรงงานเพิ่มขึ้นในวิถีการเกษตรและประมงตลอดทั้งปี เช่นการดูแลปลุสัตว์ ทำให้เสี่ยงที่จะมีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น ขณะที่ปริมาณอาหาร จากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติลดน้อยลง การปิดเขื่อนทำให้อาหารของวัวควาย บริเวณป่าบุงป่าทามลดลง ส่งผลให้คนทำปลุสัตว์มีค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้น

	บ้านกุดขาคิม อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์	บ้านยางคำ ต.ยางคำ อ.โพพทราย จ.ร้อยเอ็ด	บ้านหาญฮี ต.ดอนแสด อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์
	ขาดงบประมาณในการขุดลอกพื้นที่ต้นเขิน พื้นที่บางส่วนของหมู่บ้านกุกน้ำเซาะตลิ่งพังเพราะเป็นส่วนโค้งทางไหลของน้ำ ทำให้ตลิ่งพังได้ คนนอกพื้นที่เข้ามาเก็บอาหารของป่าหากิน และมีการละเมิดกฎหมายชุมชนอยู่เป็นประจำ เช่น การเปื้อปลา การเข้ามาขุดมันแซงแล้วไม่ถมคืนกลับ เป็นต้น ขาดงบประมาณในการบริหารจัดการด้านอนุรักษ์ทรัพยากร และจัดทำพื้นที่อนุรักษ์ขยายเพิ่มเติม มีรถขนทรายผ่าน อาจส่งผลให้ถนนเสียหาย ซึ่งต้องใช้งบประมาณในการซ่อมบำรุง อาจทำให้เงินไม่เพียงพอที่มาจัดสรรเรื่องน้ำ	วัตถุประสงค์ มีการทำบ่อทรายและคูทรายในพื้นที่ใกล้เคียง อนาคตเกรงว่าตลิ่งจะพังลงและพื้นที่ทำกินบางส่วนหายไป อีกทั้งมีรถขนทรายผ่าน ทำให้ถนนเสียหาย ต้องทำการซ่อมแซมบ่อย มีพันธุ์พืชและสัตว์ต่างถิ่นเพิ่มมากขึ้นในพื้นที่บึงทาม เช่น ไมยราบและปลาเทศบาล ซึ่งเป็นอันตรายระบบนิเวศดั้งเดิม พันธุ์พืชพื้นเมืองจะหรือปลาพื้นเมืองจะลดน้อยลง และอาจสูญหายไปในอนาคต	มีรถขนทรายผ่าน อาจส่งผลให้ถนนเสียหาย ซึ่งต้องใช้งบประมาณในการซ่อมบำรุง อาจทำให้ไม่เพียงพอเงินมาจัดสรรเรื่องน้ำ

การวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์ โดยใช้วิธี TOWS Metrix

กระบวนการวิเคราะห์ด้านงานพัฒนาชุมชนในเชิงกลยุทธ์ เป็นอีกเครื่องมือหนึ่งที่ช่วยให้ชุมชนได้วิเคราะห์หากกลยุทธ์ในภาพรวมของพื้นที่ทั้ง 3 หลังจากที่ได้ทำการ SWOT แล้ว ทั้งนี้จะมีส่วนช่วยให้คณะทำงานที่ทำงานร่วมกันในพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง ได้ทราบแนวทางการจัดการน้ำในชุมชนเชิงกลยุทธ์ที่เสริมหนุนความเข้มแข็งให้กับภาคประชาสังคมต่อไป

ภาพรวมการวิเคราะห์ TOWS Metrix 3 ในพื้นที่

ตารางที่ 6 สรุป การวิเคราะห์ TOWS Metrix 3 ในพื้นที่

การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงรุก (SO) (Strength and Opportunity) - ความหลากหลายทางชีวภาพ นำมาซึ่งแหล่งทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ - มีงบประมาณสนับสนุนการฟื้นฟูบึง - มีแกนนำที่เข้มแข็งเปิดโอกาสในการสร้างเครือข่ายในการอนุรักษ์พื้นที่บึง-ทาม และการสร้างความมั่นคงด้านอาหาร - มีสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ อาจนำมาซึ่งพื้นที่ท่องเที่ยวและเป็นโอกาสสร้างรายได้	การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงป้องกัน (ST) (Strengths and Threats) - การอนุรักษ์พื้นที่บึง-ทามในระยะยาว - กลุ่มคนเปราะบาง มีหนทางในการหาอาหารเอง ลดการพึ่งพิง - ความหลากหลายทางชีวภาพในท้องถิ่น มีแนวทางที่จะเสริมหนุนให้เกิดการปกป้องทรัพยากรและแบ่งปันในสังคม - ความเข้มแข็งของผู้นำ มีส่วนช่วยป้องกันความขัดแย้งในการจัดการน้ำ
กลยุทธ์เชิงรับ (WT) (Weakness and Threats) - ให้อัตนชนจากภาคประชาชนที่มีจำนวนน้อย พยายามเสนอปัญหาจากฐานรากของชุมชนให้ได้มากที่สุด - แม้คนหนุ่มสาวในชุมชนจะน้อย ก็ต้องพยายามให้คนชราที่มีอยู่ ถ่ายทอดภูมิปัญญา ความรู้ในพื้นที่บึง-ทามกับคนที่อยู่	กลยุทธ์เชิงแก้ไข (WO) (Weakness and Opportunities) - พื้นที่เชื่อมโยงกัน 3 จังหวัดทำให้ยากต่อการบริหารจัดการ เป็นโอกาสที่จะทำให้เกิดการต่อรอง และ การบูรณาการการจัดการน้ำในท้องถิ่นร่วมกับภาครัฐ ภายใต้โครงการฟื้นฟูพื้นที่ผลกระทบจากเขื่อน - การมีโอกาสในการต่อรองในโครงการฟื้นฟู สร้างความโปร่งใสในการบวนการ

	บริหารจัดการน้ำในพื้นที่ เป็นการแก้ไข ปัญหา ความไม่เท่าเทียมในการบริหาร จัดการน้ำ

การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงรุก (SO หรือ Strength and Opportunity)

พื้นที่ทั้ง 3 ยังคงมีพื้นที่บุง ทาม หลงเหลืออยู่ ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญ ทั้งนี้แนวโน้มในพื้นที่ได้รับผลกระทบ จะได้รับโอกาสและการสนับสนุนงบประมาณจากรัฐ ซึ่งจะทำให้มีงบประมาณในการดำเนินการฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำ บุง ทามที่เสื่อมโทรม และมีการฟื้นฟูแหล่งอาหาร แหล่งทรัพยากร ซึ่งมีศักยภาพพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ได้ เช่นแหล่งดูนก เนื่องจากบุงทามมีจุดแข็งคือ เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ มีนกและสัตว์ต่าง ๆ มากมาย ที่เหมาะสมให้กับผู้คนในเรียนรู้และพักผ่อนหย่อนใจ รวมถึงสร้างเสริมให้เกิดรายได้ช่องทางหนึ่งด้วย นอกจากนี้การที่มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งถือเป็นโอกาสในการสร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับหลายๆหน่วยงาน ทำให้เกิดการปรับตัวจากปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น เช่น กรณีการหาพันธุ์ปลุกข้าว การใช้น้ำในนาข้าวอย่างเหมาะสมเพื่อการสร้างความมั่นคงทางอาหาร

การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงป้องกัน (ST หรือ Strengths and Threats)

หากพื้นที่ทั้ง 3 แห่ง มีความพยายามในการป้องกันพื้นที่บุง-ทามซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ จะทำให้เกิดแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นแหล่งอาหาร แหล่งรายได้ เพราะหากคงสภาพพื้นที่บุง-ทามไว้ได้อย่างยั่งยืน ชาวบ้านท้องถิ่นก็จะมีแหล่งอาหารและทรัพยากรธรรมชาติใช้ได้ตลอดไป แม้ว่างบประมาณในการฟื้นฟูจะลดลง หรือไม่มีงบประมาณมาสนับสนุนเพื่อฟื้นฟูพื้นที่ ในขณะที่กลุ่มคนเปราะบางก็มีพื้นที่สำหรับการหาอาหารและรายได้จากการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำนี้ด้วย โดยไม่ต้องไปพึ่งพาสมาชิกในครอบครัวให้เป็นภาระในการส่งค่าใช้จ่ายมาเลี้ยงดู แม้ว่าอุปสรรคในการจัดการน้ำจะเกิดจากต้นทุนการก่อสร้าง เช่น คลองขอย หรือ ที่เก็บน้ำในชุมชนจะเพิ่มขึ้น แต่ถ้ามีการอนุรักษ์และฟื้นฟูพื้นที่บุงทามให้มีความคงอยู่อย่างยั่งยืน ประชาชนในชนบทก็สามารถที่จะอาศัยอยู่และมีอาหารรับประทานตลอดทั้งปี อีกทั้งระบบการสนับสนุนแบ่งปันให้กับคนในท้องถิ่นกันเองก็จะกลับคืนมาด้วย ผวนกับการมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งในการเจรจาและการสื่อสารให้เกิดการปกป้อง แบ่งปันทรัพยากร ลดความขัดแย้งจากการจัดสรรน้ำ เนื่องจากการแบ่งปันเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมของคนภาคอีสานอยู่แล้ว

กลยุทธ์เชิงรับ (WT หรือ Weakness and Threats)

ในปัจจุบัน (2567) ระดับนโยบายขณะที่ยังไม่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากภาครัฐ และมีตัวแทนจากภาคประชาชนเพียง 1 คนในคณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ ทางผู้นำชุมชนก็ต้องพยายาม

ใช้ช่องทางจากตัวแทนเพียง 1 คนนี้ เป็นช่องทางในการติดต่อประสานงาน เพื่อนำเสนอปัญหาต่าง ๆ ของพื้นที่รอบ ๆ เขื่อนที่กำลังเผชิญอยู่ให้มากที่สุด นอกจากนี้แม้ว่าคนหนุ่มสาวในชุมชนจะมีน้อย แต่คนชราที่ยังอยู่ ก็สามารถเป็นตัวแทนในการถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ในพื้นที่บึง-ทามให้กับคนหนุ่มสาวที่อยู่ในชุมชน หรือ คนหนุ่มสาวที่กลับมาอยู่บ้านเกิดหลังจากถูกเลิกจ้างในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ COVID 19 เช่นความรู้เรื่องการเก็บเห็ดชนิดต่าง ๆ ในพื้นที่ บึง-ทาม ว่าชนิดใดทานได้ ชนิดใดทานไม่ได้ ซึ่งเหล่านี้เมื่อมีผู้รู้แล้ว อาจนำมาซึ่งอาชีพและรายได้ให้กับคนหนุ่มสาวในการลงไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ บึง-ทามด้วย

กลยุทธ์เชิงแก้ไข (WO หรือ Weakness and Opportunities)

จุดอ่อนของการจัดการน้ำทางกายภาพบริเวณเขื่อนราษีไศลมีความสัมพันธ์กับพื้นที่ทั้ง 3 แห่ง และทั้ง 3 แห่งนี้มีบริบทในการใช้น้ำแตกต่างกัน ทำให้ยากต่อการบริหารจัดการในแง่มุมมองของการสั่งการผ่านหน่วยราชการ และการจัดการเชิงการบริหารผ่านหน่วยงานต่างๆที่ต้องประสานผ่านหน่วยงานที่เกี่ยวข้องใน 3 จังหวัด แต่สิ่งนี้ก็ถือได้ว่าเป็นโอกาสในการบูรณาการการบริหารจัดการน้ำกรณีผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลใน 3 จังหวัดตามวัตถุประสงค์ของแผนการจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี โดยทำการต่อรองผ่านโครงการฟื้นฟู พื้นที่บึง-ทามในบริเวณเขื่อนราษีไศล เช่น จัดตั้งคณะทำงานเพื่อการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำใน 3 จังหวัดเพื่อหาข้อสรุปและการทำงานร่วมกัน ภายใต้โครงการฟื้นฟูผลกระทบจากเขื่อนที่อยู่ในระหว่างการเจรจาเพื่อจัดสรรงบประมาณนี้ อีกทั้งโอกาสของโครงการฟื้นฟูผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนนี้ ยังเป็นโอกาสให้เกิดการต่อรองในการบริหารจัดการน้ำในท้องถิ่นให้เกิดความโปร่งใส ตรวจสอบได้ เช่น การแจ้งเปิด-ปิดประตูเขื่อนและการปล่อยน้ำจากเขื่อนต้องมีการแจ้งอย่างเป็นระบบตามความจริงและต้องประกาศล่วงหน้าให้ทราบโดยทั่วกันทั้งช่องทางออนไลน์ หรือ เสียงตามสายในหมู่บ้าน เป็นต้น

การวิเคราะห์กลยุทธ์แบบ TOWS Matrix พื้นที่ตำบลภูคาซิม

ตารางที่ 7 สรุปการวิเคราะห์กลยุทธ์แบบ TOWS Matrix พื้นที่ตำบลภูคาซิม

การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงรุก (SO) (Strength and Opportunity) - การใช้พลังงานแสงอาทิตย์ในการผลิตไฟฟ้า ช่วยลดค่าใช้จ่ายด้านพลังงานที่เกิดจากการทำนาในพื้นที่ - ความร่วมมือด้านต่าง ๆ ที่ดีในชุมชน ทำให้ผลผลิตดี ซึ่งทำให้เกิดรายได้ และ สร้างโอกาส การมีงานทำและอาชีพให้กับคนหนุ่มสาวในท้องถิ่น	การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงป้องกัน (ST) (Strengths and Threats) - มีคณะกรรมการน้ำในชุมชน ช่วยให้เกิดการต่อรองกับกรมชลประทานในเรื่องการมีส่วนร่วมด้านการบริหารจัดการน้ำ และคลองซอย อีกทั้งผลักดันเรื่องฝายดิน กับการป้องกันน้ำกัดเซาะตลิ่ง - มีคนรุ่นใหม่ สนใจสืบทอดภูมิปัญญา อาจจะช่วยในเรื่องของการอนุรักษ์ ปกป้องพันธุ์ข้าวพื้นบ้านได้ - ผู้นำเข้มแข็งสามารถช่วยให้เกิดความร่วมมือ การสื่อสารกับคนภายในและภายนอกชุมชน ให้เข้าใจระเบียบ กฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์พื้นที่บึง-ทาม อย่างยั่งยืนเป็นการป้องกันการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ
กลยุทธ์เชิงรับ (WT) Weakness and Threats - ความเสี่ยงต่อการสูญหายของพันธุ์ข้าวพื้นเมือง แต่พันธุ์ข้าวพันธุ์หลักที่ใช้ก็ยังเป็นแหล่งสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนได้ - แม้ว่าจะมีรายจ่ายเพิ่มจากการผลิตและงบประมาณการจัดการน้ำจำกัด แต่มีคณะกรรมการที่เข้มแข็งของชุมชนก็สามารถสื่อสาร ตอรอง พูดคุยกับคนในชุมชน เพื่อลดปัญหาการจัดการน้ำในชุมชนได้ โดยไม่ต้องรอคณะกรรมการการจัดการน้ำของเขื่อนราศีไศลที่ยังไม่ชัดเจน	กลยุทธ์เชิงแก้ไข (WO) Weakness and Opportunities - โอกาสของคนในชุมชนที่เคยทำงานร่วมกับหน่วยงานระดับชาติและนานาชาติ ทำให้มีองค์ความรู้เรื่องพื้นที่และเครือข่ายการทำงานด้านสิ่งแวดล้อม การสืบถามจากเครือข่ายที่มีอาจมีส่วนช่วยในหาทางอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองที่มีความเสี่ยงจะสูญหายไป - การถ่ายทอดภูมิปัญญาจากคนรุ่นก่อนสู่หนุ่มสาวที่กลับบ้านและมีความสนใจด้านเกษตร อาจเป็นแนวทางแก้ไขปัญหา เกิดการฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นเมืองและอาจมีการผสมผสานการใช้เทคโนโลยีที่คล่องแคล่วของคนหนุ่มสาวมาใช้และลดต้นทุนการผลิต งบประมาณที่ได้จากบ่อทรายอาจนำมาซ่อมแซมถนน หรือคลองหรือพื้นที่ตลิ่งที่ถูกกัดเซาะได้

การวิเคราะห์กลยุทธ์แบบ TOWS Matrix พื้นที่ตำบลยางคำ

ตารางที่ 8 การวิเคราะห์กลยุทธ์แบบ TOWS Matrix พื้นที่ตำบลยางคำ

การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงรุก (SO) (Strength and Opportunity) - การมีหลักเขต เจ้าหน้าที่รัฐอาจช่วยในการพูดคุยกับผู้นำ และประนีประนอมหาทางช่วยพัฒนาแหล่งน้ำในชุมชน - สมาชิกที่เข้าร่วมโครงการปรับปรุงพันธุ์ข้าวเหนียวหอม อาจใช้องค์ความรู้ใหม่ที่ทำกรทดลองมาได้เข้ามามีส่วนเสริมหนุน แลกเปลี่ยนความรู้ให้กับผู้อื่น ๆ ในชุมชน - อาจมีการทำกรอบรมในพื้นที่เกี่ยวกับการใช้พลังงานแสงอาทิตย์เข้ามาช่วยแนะนำเกี่ยวกับการลดต้นทุนค่าพลังงานในการทำกรเกษตร	การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงป้องกัน (ST) (Strengths and Threats) - ในชุมชนมีหลักเขตชัดเรื่องพื้นที่แบ่งปัน อย่างน้อยก็ช่วยให้เกิดการวางแผนและหาทางป้องกันวัชพืชที่ถูกล้ำเข้ามาในเขต เพื่อเป็นการอนุรักษ์พื้นที่บุงทาม - ในพื้นที่มีเจ้าหน้าที่ที่เข้าใจปัญหาผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนและวัชพืชในบุงทามเพิ่ม อาจช่วยในการแนะนำและหาทางป้องกัน ร่วมกับผู้นำและทำการกำจัด เพื่อเพิ่มพื้นที่บุงทาม - กรณีน้ไม่เพียงพอ เจ้าหน้าที่เกษตรอาจช่วยประสานงานกับชาวนาที่มีประสบการณ์เรื่องการใช้พลังงานแสงอาทิตย์ในการจัดการน้ำในนา มาแลกเปลี่ยนได้ เพื่อลดต้นทุนการผลิต
กลยุทธ์เชิงรับ (WT) (Weakness and Threats) - การทำประมงในปัจจุบันอาจช่วยให้เห็นพันธุ์ปลาแปลกๆ ที่เป็นพันธุ์ต่างถิ่นรุกรานเพิ่มมากขึ้น และนำมาแจ้งทางการเกษตรหรือประมง และให้มีการหาแนวทางการร่วมกันในการรับมือกับปัญหาในประเด็นสิ่งมีชีวิตต่างถิ่นที่รุกราน เช่น ปลาซักเกอร์ ที่กินลูกปลาท้องถิ่น ทำให้จำนวนปลาลดลง และเป็นการอนุรักษ์พื้นที่บุงทามด้วย	กลยุทธ์เชิงแก้ไข (WO) (Weakness and Opportunities) - ปัญหาน้ำท่วมนาปี อาจต้องมีการหารือร่วมกับผู้ผลิต และทำการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าว หรือ หาพื้นที่กรทำประมงเพื่อช่วยเสริมรายได้ ในส่วนครอบครัวที่ไม่สามารถวางแผนกรทำนาได้ - ชาวบ้านที่ประสบปัญหาเรื่องน้ำ อาจร่วมมือกันเพื่อไปพูดคุยกับผู้นำในการแก้ไขปัญหาคะกอนน้ำ และพันธุ์ปลาต่างที่กำลังคุกคามในพื้นที่

การวิเคราะห์กลยุทธ์แบบ TOWS Matrix พื้นที่ตำบลดอนแรด

ตารางที่ 9 สรุป กลยุทธ์แบบ TOWS Matrix พื้นที่ตำบลดอนแรด

การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงรุก (SO) (Strength and Opportunity) - มีองค์กรผู้ใช้น้ำและมีแนวทางการจัดการน้ำในท้องถิ่น มีส่วนช่วยให้เกิดการร่วมมือในการจัดการน้ำในชุมชนได้ - แกนนำหลายกลุ่ม ทำให้เกิดโอกาสในการจัดกิจกรรมที่หลากหลายเหมาะสมตามความถนัดของแกนนำ เช่น การฟื้นฟูอนุรักษ์พื้นที่บึง-ทาม การอนุรักษ์การเลี้ยงควายทาม ซึ่งเป้าหมายของการดำเนินการก่อให้เกิดการดูแลพื้นที่ที่เป็นแหล่งอาหารและรายได้ให้กับชุมชน	การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงป้องกัน ST (Strengths and Threats) - มีความพยายามในการฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำ และมีการจดทะเบียนผู้ใช้น้ำ อาจใช้สมาชิกกลุ่มนี้ ร่วมด้วยช่วยกันป้องกัน ฟันฟูและอนุรักษ์บึงทาม ซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำและมีส่วนในการกรองน้ำให้สะอาด - แกนนำที่มีความสามารถหลายหลายกลุ่มในตำบลจะมีส่วนช่วยในการประสานงานในประเด็นที่กลุ่มเหล่านั้นถนัด เช่น การดูแลปศุสัตว์ และความต้องการแรงงานในพื้นที่ นอกจากนี้แกนนำที่หลากหลายสามารถรวมตัว หรือ หากจัดรวมเพื่อต่อรองให้เกิดการป้องกันการขนทรายผ่านและทำถนนเสียหายชั่วคราว ซึ่งถือเป็นปัญหาร่วมของคนทุกกลุ่มในชุมชน
กลยุทธ์เชิงรับ WT Weakness and Threats - การลดปริมาณจำนวนสัตว์ในการทำปศุสัตว์จะช่วยให้การลดงบประมาณในการผลิต - การให้ความรู้เรื่องประโยชน์ของบึงทามและการตัดไม้ทำลายป่า จะมีส่วนเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ในเขตบึง-ทามด้วย	กลยุทธ์เชิงแก้ไข WO Weakness and Opportunities - การฟื้นฟูสามารถเกิดจากกลุ่มแกนนำที่หลากหลายที่มีความถนัดคนละด้าน แต่ก็สามารถเน้นเพื่อการฟื้นฟูพื้นที่บึง-ทามได้ - องค์กรผู้ใช้น้ำสามารถช่วยให้เกิดการต่อรอง เพื่อแก้ไขปัญหาการจัดการน้ำร่วมกับคณะกรรมการเขื่อนราชสีห์ตลอดไปในอนาคต

สรุปท้ายบท

ในพื้นที่บ้านกุดขาคึม ต.กุดขาคึม จ.สุรินทร์จะเป็นพื้นที่ที่รับผลกระทบเชิงบวกจากการสร้างเขื่อนมากที่สุด ขณะที่พื้นที่บ้านหาญฮี ต.ดอนแรด จ.สุรินทร์ และบ้านยางคำ ต.ยางคำ จ.ร้อยเอ็ด ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนในแง่ลบมากกว่า ด้านการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าทาม โดยมากทุกตำบล มีความเห็นตรงกันว่าพื้นที่ดังกล่าว เป็นพื้นที่แหล่งอาหารที่ใช้บริโภคในครัวเรือน และอาหารเหล่านั้นมีบางส่วนที่นำไปขาย นำมาซึ่งรายได้ให้กับครอบครัว ทั้งนี้การจัดการน้ำในท้องถิ่นแต่ละตำบลมีข้อจำกัดที่ต่างกัน และมีปัญหาที่แตกต่างกัน ทำให้วิธีการแก้ไขปัญหาต้องอาศัยผู้นำท้องถิ่นที่มีเข้มแข็งในการต่อรอง และพยายามไกล่เกลี่ยปัญหาในชุมชน ขณะเดียวกันผู้นำแต่ละชุมชนก็ต้องร่วมกันต่อรองในการดำเนินการเรื่องการจัดการน้ำกับ กรมชลประทาน เพื่อทำการฟื้นฟูและอนุรักษ์พื้นที่ป่าทาม ในบริเวณที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนร่วมกัน

บทที่ 6

ประชาสังคมและการจัดการน้ำ

ภาคประชาสังคมในท้องถิ่น

ในบทนี้จะทำการนำเสนอเกี่ยวกับภาคประชาสังคมในท้องถิ่นทั้ง 3 แห่ง โดยจะนำเสนอภายใต้เนื้อหาแนวคิดประชาสังคม ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปแนวคิดประชาสังคมว่า มีความเชื่อมโยงใน 6 ประเด็นนี้กล่าวคือ

- 1) การมีเป้าหมายเดียวกันทำให้เกิดการรวมคนที่มาร่วมเป็นกลุ่มประชาสังคม ซึ่งคนที่มาร่วมกันไม่จำเป็นต้องรู้จักกันมาก่อน แต่มาร่วมกันเพราะอุดมการณ์ หรือ ความมุ่งหวังเดียวกัน ซึ่งแสดงออกในรูปแบบเป็นภาคประชาสังคม
- 2) ภาคประชาสังคม เกิดจากกลุ่มคนที่มาจากหลากหลายอาชีพ ซึ่งไม่ใช่กลุ่มของรัฐที่จัดตั้งขึ้น ทั้งนี้หน่วยงานของรัฐสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ แต่รัฐไม่ใช่แกนหลักในการขับเคลื่อนภาคประชาสังคม
- 3) การเข้าใจด้านสิทธิของตนเอง ทำให้ผู้คนที่มาร่วมกับภาคประชาสังคม จะมีความเป็นพลเมืองรับผิดชอบต่อสังคม มีความพยายามในการผลักดันสังคมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี ทั้งนี้ผู้คนที่ร่วมจะต้องเคารพสิทธิของกันและกัน
- 4) ความต้องการแก้ไขปัญหา เป็นสิ่งที่ภาคประชาสังคมต้องการเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีให้กับคนในสังคม โดยสร้างพื้นที่ให้มีการพูดคุยกัน มีการหาความรู้ สร้างเครือข่าย และ หรือขับเคลื่อนประเด็นงานสาธารณะ เชื่อมโยงกับการเคลื่อนไหวทางสังคม
- 5) ความไว้วางใจและความเอื้ออาทร ระหว่างคนในครอบครัวและสมาชิกในชุมชน ช่วยให้ภาคประชาสังคมมีความไว้วางใจ มีความเอื้ออาทรกัน สร้างวัฒนธรรม และมีความเสียสละเข้าใจความหลากหลายของคนที่มาาร่วม
- 6) การสร้างอำนาจการต่อรอง มีความเชื่อมโยงและมีความสัมพันธ์กับอำนาจเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

การมีเป้าหมายเดียวกันทำให้มารวมกัน

การก่อเกิดของภาคประชาสังคม เกิดจากการที่ผู้คนประสบปัญหาเหมือนกัน และมีเป้าหมายบางอย่างเหมือนกัน จึงได้มีการรวมตัวกันขึ้น จากการลงพื้นที่ศึกษาพบว่า กระบวนการเกิดภาคประชาสังคมในพื้นที่เป้าหมายมีความคล้ายคลึงกัน ซึ่งเกิดจากผู้ที่ได้รับผลกระทบด้านต่าง ๆ หลังมีการสร้างเขื่อนราศีไศล แม้ว่าผู้ให้ข้อมูลจะอยู่คนละตำบล แต่เกือบทุกคนต่างพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า ที่มาาร่วมกันเป็นภาคประชาสังคมในนามสมาคมคนทาม เพราะได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราศีไศล ที่ส่งผลต่อการทำเกษตร อาทิพื้นที่น้ำท่วมเนื่องจากกรณีที่โครงการของรัฐเข้ามามีส่วนในการจัดการน้ำในพื้นที่ขนาด

ใหญ่ ส่งผลให้ระบบนิเวศและสภาพพื้นที่เปลี่ยนแปลงไปไม่สามารถประกอบอาชีพได้เหมือนเก่าดังเช่นผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า

“ที่มาร่วมก็เพราะผลผลิตก่อนมีเขื่อนกับหลังมีเขื่อนไม่เหมือนกัน ตอนที่ไม่มีเขื่อนได้ผลผลิตเยอะ ไม่ต้องลงทุนมาก ไม่ต้องใส่ปุ๋ย หาปุ๋ย ปลา หอย ผัก หาได้ทุกอย่าง เดียวนี้หาได้น้อย แต่ก่อนเดินหาได้ เดียวนี้ต้องหารถหาเรือ มีต้นทุนในการออกหาปลา แต่ก่อนมีตาข่าย 2 ผืนได้กินปลา เดียวนี้ต้อง 7 ผืน มีเครื่องยนต์เรือถึงจะไปได้...ไปร่วมกับสมาคม พ่อไปประชุมวางแผนกับรัฐบาล เพื่อต่อรองเอาค่าชดเชย ค่าสูญเสียอาชีพ” (A3, การสื่อสารส่วนบุคคล, 5 กันยายน 2566)

“เข้ามาร่วมกับสมาคมตั้งแต่ปี 2551-2552 เพราะเสียสิทธิ์ป่าบุ่งป่าทาม เสียพื้นที่ทำมาหากิน ซึ่งเป็นพื้นสาธารณะประมาณ 40-50 ไร่ พอสร้างเขื่อนก็ไปทำนายาก...หลังสร้างเขื่อนก็ไม่มีพื้นที่ใช้เลี้ยงวัวควาย จึงขายใช้หนี้ ขายให้ลูกไปโรงเรียน เพราะไม่มีแรงไปหาหญ้าให้วัวควายกิน” (A8, การสื่อสารส่วนบุคคล, 5 กันยายน 2566)

“ที่มาร่วมก็เพราะนาทามแม่ได้รับผลกระทบก็เลยเข้ากลุ่มกับเขา” A12, การสื่อสารส่วนบุคคล, 22 กันยายน 2566)

“ผลกระทบเขื่อนคือหากินไม่ได้เลย ไปหาหน่อไม้ยาก ไปหาหอยยากก็คือธรรมชาติก็หายไปแล้ว ธรรมชาติที่เราเคยมีตอนเด็กก็หายไปด้วย แต่ก่อนมีหอยโข่ง เดียวนี้ก็หายมีหอยเชอร์รี่มาแทน แต่ก่อนเคยมีหอยโข่งหอยนา”(A16, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กันยายน 2566)

ภาคประชาสังคมในการศึกษาคั้งนี้แสดงให้เห็นถึงการรวมตัวที่เกิดจาก ผลกระทบของการสร้างเขื่อนราษฎรไศลเป็นส่วนมาก ซึ่งผู้คนที่มาร่วมก็มีมาจากหลากหลายอาชีพ หลากหลายตำบล

คนหลากหลายมารวมตัวกัน

ภาคประชาสังคมที่ก่อเกิดขึ้นในนามสมาคมคนทาม สมาชิกโดยมากมักได้รับผลกระทบเรื่องที่ดินและปัญหาจากการจัดการน้ำที่เกิดจากการสร้างเขื่อนเช่น น้ำท่วมนา หรือ การทำปุ๋ยสัตว์ได้รับผลกระทบไม่มีพื้นที่เลี้ยงสัตว์ ประมงได้รับผลกระทบคือขอบเขตการหาปลาเปลี่ยนแปลงไปทำให้ต้นทุนการหาปลามากขึ้น ทั้งนี้มีการรวมตัวกันเพื่อต้องการหาทางออกจากกรณีที่ได้รับผลกระทบ จึงมีข้อเรียกร้องต่อรัฐเพื่อต้องการค่าชดเชย ดังที่ผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวไว้ดังนี้

“แม่เข้ามาร่วมกลุ่มเพราะได้รับผลกระทบจากน้ำท่วม มีนา 1 ไร่ 1 งาน แต่แม่เลี้ยงสัตว์เยอะมากในตอนนั้น เลี้ยงควาย เลี้ยงวัวในพื้นที่ป่าบุ่งป่าทาม ปี พ.ศ. 2553 แม่มีควาย 57 ตัว เพราะในป่าทามจะมีทำเลเลี้ยงสัตว์ ในหมู่บ้านแม่มีทำเลเลี้ยงสัตว์อยู่ที่ป่ากุดเบ่ง พอมีเขื่อนไม่มีที่ให้ควายไป ก็ต้อง

ทยอยขาย ไม่มีที่ให้ค้าอยู่ค้ากิน นี่แหละปัญหา” (A1, การสื่อสารส่วนบุคคล, 5 กันยายน 2566)

“จากที่ป่าทามเคยมีของกิน อาหารเยอะ เลี้ยงวัวเลี้ยงควายได้ ทรัพยากรของธรรมชาติมีเยอะ ตอนนั้นก็ไม่มี วัวควายก็หดหายไปตามเวลา เพราะขาย แต่ก่อนเลี้ยงควาย 18 ตัว ตัวละ 15 ร้อย (หรือ 1,500 บาท ในสมัยนั้น) ขายไปหมด เพราะไม่มีที่เลี้ยง หาหญ้าให้กินก็ไม่มี (A15 การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กันยายน 2566)”

“แม่เป็นสมาชิกคนทาม มาตั้งแต่พูน 2550 ก็เพราะเขาสร้างเขื่อนเนอะ จริงๆรวมกันตั้งแต่สร้างเขื่อนเสร็จ 2535-36 พื้นที่แม่ นามี 20ไร่ ท่วม 15 ไร่ แต่ได้ค่าชดเชยแค่ 5ไร่ ที่มาร่วมเพราะต่างคนต่างเดือดร้อน ไม่ได้ค่าชดเชย ได้เป็นส่วนน้อย...เราก็รวมกัน ก็มีพวกกลุ่มสมัชชาคนจนรุ่น 1 ช่วงปี 2540 ด้วย แต่ก่อนคนเสียหายเค้าไม่ได้มาวัดนะเค้าจะๆกันประมาณกัน...ต่างคนก็ต่างเดือดร้อน ชาวบ้านหลายคนที่ไม่ได้ค่าชดเชย ที่ได้ค่าชดเชยมานี้เป็นส่วนน้อยนะ แต่ส่วนมากไม่ได้” (A 23, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กันยายน 2566)

“ผมเริ่มเป็นสมาชิกสมาคมคนทามตั้งแต่ปี 2540 เพราะเขาเริ่มมีการสร้างเขื่อนและได้รับความเดือดร้อน เขาก็พาไปม็อบ ได้ไปที่กรุงเทพเพื่อทำม็อบ หน้าทำเนียบ...ปัจจุบันทำอาชีพเกษตรกรรม ทำนา ปัจจุบันตอนนี้ก็ยังคงเป็นสมาชิกสมาคมคนทาม เนื่องจากความเสียหายของการสร้างเขื่อน ซึ่งเสียที่ไป 8 ไร่ ทำให้ไม่สามารถเข้าไปทำนาได้อีก ตอนนี้ได้รับเงินค่าเยียวยาแล้วแต่ก็ยังมีปัญหา ...ถ้าให้เป็นคะแนนจากการที่เข้าป่าทามในสมัยก่อนจนปัจจุบัน (2566) ลดลงเหลือครึ่งหนึ่ง” (A 28 การสื่อสารส่วนบุคคล, 30 กันยายน 2566)

“พ่อเป็นคนกลุ่มแรก ๆ ในปี 2534-2535 ไปประท้วงกับสมัชชาคนจน 99 วัน ไปที่สันเขื่อน เข้าไปร่วมเพราะเดือดร้อน ไม่มีที่ดินในบึงทาม แต่ก่อนหากินในบึงทามได้ จับปลาใช้วนทำประมงในบึงทามได้เยอะ ไม่ต้องใช้เงินไร... พอสร้างเขื่อนยังทำประมงพอได้ แต่ต้นทุนเพิ่ม ทำเรือ ตาข่ายต้องลึกขึ้นกว่าเดิม... นี้เรียกร้องค่าสูญเสียรายได้หากินในป่าบึงป่าทามไม่เหมือนเก่า (A 34, การสื่อสารส่วนบุคคล, 9 พฤศจิกายน 2566)”

จากการให้สัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูล จะเห็นได้ว่าการก่อตัวกันของภาคประชาสังคมในพื้นที่ศึกษาเกิดจากกลุ่มคนหลากหลาย ในพื้นที่นี้แสดงให้เห็นกลุ่มหลายอาชีพ เช่น ผู้ที่ทำการเกษตรทำนา ผู้ที่มีการเลี้ยงปศุสัตว์ และผู้ที่มีอาชีพประมง ที่ใช้พื้นที่บึงทาม ในการประกอบอาชีพ และต่างก็ได้รับผลกระทบจากที่ดินที่สูญเสียไป หรือไม่สามารถใช้ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพเหมือนเดิม จึงเกิดการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม ในพื้นที่ภาคประชาสังคมที่ชัดเจนที่สุดที่ชาวบ้านรวมกันคือ รวมกันภายใต้ชื่อสมาคมคนทาม ซึ่งเป็นการรวมตัว

ของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล ครอบคลุมสมาชิกหลายตำบลในสามจังหวัด คือ ศรีสะเกษ สุรินทร์ และ ร้อยเอ็ด

สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดภาคประชาสังคม และที่คนมารวมตัวกันเพราะมีเป้าหมายเดียวกัน และมีคนหลากหลายอาชีพแล้ว ความพยายามของภาครัฐที่จะเข้ามามีส่วนร่วมและภาคประชาสังคมก็ไม่ได้ปฏิเสธการมีส่วนร่วมจากภาครัฐในการเข้ามามีส่วนร่วมเช่นกัน เห็นได้จากการเข้ามาของภาครัฐที่ร่วมกับภาคประชาสังคมในโครงการ โคก หนอง นา โมเดล ซึ่งในส่วนนี้แสดงให้เห็นถึง การทำการเกษตร และการจัดการน้ำในพื้นที่จำกัดและการพัฒนาที่ดินในพื้นที่ที่เคยประสบปัญหา ดังที่ผู้ให้ข้อมูลคนหนึ่งกล่าวว่า

“ทางสมาคมเราเองส่งสมาชิกส่งคนไปอบรมโคกหนองนากับศูนย์กสิกรรมธรรมชาติ ที่มาบเอื้อง 4-5 ชุด จนมีแปลงโคกหนองนามากพอสมควร ...พอยังทำอยู่จนถึงทุกวันนี้ ได้แปลงรุ่นแรกสมัยอ.ยักษ์เป็นรัฐมนตรีช่วยฯ สมาคมเราได้ชุดบ่อ 100 แปลงฟรี ได้พัฒนาที่ดินของตนเอง” (A5, การสื่อสารส่วนบุคคล, 5 กันยายน 2566)

อย่างไรก็ตามในพื้นที่ของกุดขาคิม มีสมาชิกบางส่วนไม่ได้เข้าร่วมกับสมาคมคนทามาแล้ว เนื่องจากสมาชิกบางคนได้รับค่าชดเชยแล้ว และในพื้นที่ของตนมีหน่วยงานอื่นสนับสนุนหรือได้รับการแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำในพื้นที่แล้ว ดังสมาชิกรายหนึ่งกล่าวว่า

“เมื่อก่อนเคยร่วมงานด้วยกัน (กับสมาคมคนทามา) แล้วก็ไปดูงานต่างๆที่เชียงใหม่ เชียงรายก็ไป (เคยเป็นกรรมการร่วม) หลังมาๆไม่ได้ค่อยได้ร่วมกิจกรรม ค่อยๆห่างไป เคยไปดูงานหลายที่ ที่อ่างทอง ด้วย... นี้ไม่ได้ไปร่วมแล้ว เพราะบ้านฝั่งเราไม่มีปัญหาไร่มากแล้ว แต่ถ้าเค้าขอความร่วมมือมา ก็ไปช่วย แต่ไม่ได้ไปกับกลุ่มแบบตรง ๆ เหมือนแต่ก่อน” (A18, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 กันยายน 2566)

อย่างไรก็ตามการดำเนินงานภาคประชาสังคมของสมาชิกยังคงดำเนินการอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าเขื่อนจะสร้างขึ้นมาตั้งแต่ปี 2536 แต่ผลกระทบก็ยังคงอยู่ ในการศึกษาครั้งนี้สมาชิกที่ยังขับเคลื่อนงานร่วมกับสมาคมแสดงให้เห็นว่ามีความเข้าใจเรื่องสิทธิของตนเอง

เข้าใจสิทธิของตนเอง

จากการดำเนินการเรียกร้องค่าชดเชยในการเรียกร้องสิทธิต่างๆมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่มีการสร้างเขื่อน ทำให้ชาวบ้านเข้าใจสิทธิตนเอง โดยพยายามเรียกร้องกับหน่วยงานรัฐแก้ไขปัญหา ทั้งนี้ภาคประชาสังคมอย่างสมาคมคนทามา มีส่วนผลักดันในการส่งเสริมให้สมาชิกได้เข้าใจสิทธิของตนเอง และมีส่วนในการให้ความรู้เกี่ยวกับสิทธิต่างๆมากมาย ดังตัวอย่างของผู้ให้ข้อมูล 5 คน กล่าวถึงความเข้าใจในสิทธิ

ของตนเอง และเข้าใจถึงสิทธิของผู้ที่มีความเห็นต่างจากผู้ที่ย้ำมาร่วม

“ก่อนหน้านี้นั้นคนบอกว่าเราโง่ แต่พอไปร่วมกับสมาคมก็เลยรู้ว่าตัวเองมีสิทธิ์ มีเสียง การเข้าร่วม ขบวนการต่อสู้ ทำให้ปี 2540 ได้เอกสารสิทธิ 6 ไร่ พร้อมเงินชดเชย ในหมู่บ้านได้เงินไม่เท่ากัน ไม่พร้อมกัน ถ้าพอได้แล้วหยุดคนอื่นก็จะสิ้นหวัง พอต้องดูแลคนอื่น และหนุนเขา ในหมู่บ้านมีสมาชิก 50 กว่าคน ได้ ครั้งละ 20 กว่าราย.. เพราะบางคนไม่อยู่ในช่วงเจรจา ก็เลยรวบรวมเฉพาะคนที่อยู่นำบัตรประชาชนไปลง ชื่อยื่นเรื่อง” (A3, การสื่อสารส่วนบุคคล, 5 กันยายน 2566)

“ผมรู้สึกที่ผมได้รับอะไรจากสมาคมเยอะมาก คือผมเข้ามาตั้งแต่ช่วงเป็นหนุ่ม เราไม่รู้ อะไรเลยเกี่ยวกับเรื่องสิทธิ เกี่ยวกับเรื่องกฎหมายต่าง ๆ เราเป็นคนที่ดี้อยู่พอสมควร พอได้มาขับเคลื่อน มาเคลื่อนไหว มาจัดตั้งเป็นสมาคมคนทาม เราได้ไปเรียนรู้อบรมเรื่องกฎหมาย เรื่องสิทธิ เรียนรู้เรื่องแนวทางการเคลื่อนไหว เรียนรู้การเกษตร เรียนรู้กับองค์กรต่าง ๆ ได้ไปศึกษาดูงานต่างๆ เกือบทั่วประเทศ... การที่ได้ไปแลกเปลี่ยนหลาย ๆ ประเทศ ก็ไปในเรื่องที่เราทำอยู่ อย่างเรื่องชานา สิทธิของชานา มันก็พูดถึงเรื่องพันธู์ เรื่องที่ดินเป็นส่วนใหญ่ คนที่จะเป็นเกษตรกร ถ้าไม่มีที่ดินแล้วมันจะอยู่อย่างไร ก็ต้องพูดถึงเรื่องสิทธิทำกิน พูดถึงเรื่องปากท้อง แลกเปลี่ยนว่าต่อไปในอนาคตจะอยู่”(A5, การสื่อสารส่วนบุคคล, 5 กันยายน 2566)

“...ก็ได้ผลกระทบ..เราก็ไปด้วยกัน...พูดง่าย ๆ ก็คือเขาก็บอกคนที่พาไปไม่มีใครเป็นหัวหน้าใครนะ ไปด้วยกันทุกคน ถ้าฉันไปคนเดียวก็ไม่ได้นะ เราต้องไป ปัญหาทุกคน ช่วยกันทุกคน สิทธิตัวเอง ก็ไปคุยด้วยกันกับนายอำเภอ” (A12, การสื่อสารส่วนบุคคล, 22 กันยายน 2566)

ทั้งนี้การเข้าร่วมกับภาคประชาสังคมในนามสมาคมคนทาม ผู้เข้าร่วมก็มีความเข้าใจและเคารพ ความเห็นซึ่งกันและกัน แม้ว่า จะมีความเห็นต่างกัน ดังมีผู้ให้ข้อมูลรายหนึ่งกล่าวว่า

“งานเรียกร้องสิทธิ เรื่องไหนคุยกันได้ก็มาคุยกัน พอเสนอขอใช้พื้นที่กับทางเขื่อน แต่เขา ยังไม่ให้คำตอบ จึงมาประชุมวิเคราะห์กันว่าหากใช้พื้นที่ร่วมกันตรงนั้น...สัจจะธรรมของคนก็มีความ อยากร ถ้าเขาจะได้ประโยชน์เขาจะเข้ามา ถ้าได้ประโยชน์น้อยลงก็ห่างออกไป แต่หากออกไปแล้วเขาจะทำ อย่างไร ทำอะไรก็เป็นเรื่องของเข สิทธิของสมาชิก เราไม่ว่ากัน” (A1, การสื่อสารส่วนบุคคล, 21 พฤศจิกายน 2566)

“เข้าไปร่วมเพราะเป็นผู้ได้รับผลกระทบ และเห็นด้วยกับแนวทางการต่อสู้ แต่ในช่วงแรก ๆ ก็ยังไม่ค่อยเข้าใจ เพราะผมทำงานอยู่กรุงเทพ มีครอบครัว ไม่ได้สนใจเท่าไร ในช่วงพอเคลื่อนไหวก่อนแรกๆ ก็ไม่ได้คลุกคลี พอเข้าศึกษาเราก็ได้เรียนรู้เรื่องสิทธิชุมชน ว่าเรามีสิทธิที่จะปกป้อง เรียกร้องความเป็นธรรมให้กับชุมชน “(A9, การสื่อสารส่วนบุคคล, 6 กันยายน 2566)

จากการให้ข้อมูลของสมาชิกและบุคคลในชุมชน จะเห็นได้ว่าผู้ที่เข้าร่วมได้รับความรู้และได้เรียนรู้เกี่ยวข้องกับสิทธิของตนเอง และการทำงานภาคประชาสังคมในการขับเคลื่อนงาน ซึ่งในที่นี้คือผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล และต่างต้องการให้เกิดการแก้ไขปัญหา

ต้องการแก้ไขปัญหาจึงสร้างเครือข่าย

เมื่อมีปัญหาและผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล ชาวบ้านมีการรวมตัวกันจากกลุ่มคนที่มาจากหลากหลาย มีการเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องสิทธิของตนเอง การรวมตัวกันเพื่อต้องการการแก้ไขปัญหาจึงเกิดขึ้น และการหาแนวทางการแก้ไขปัญหา จึงได้มีการปรึกษารื้อกับหน่วยงานอื่นๆ โดยมุ่งหวังให้เกิดการสร้างเครือข่ายการทำงาน เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

“เพราะใจมันรักแบบนี้ อยากให้บรรลุผลเป้าหมาย มันจะบรรลุหรือไม่บรรลุก็ไม่รู้ แต่มันสบายใจ สิ่งที่เราได้ทำงานให้สมาคม ให้ชาวบ้าน ให้สมาชิกนี้เราสบายใจ แม้จะมีการถกเถียง ต่อว่ากันบ้างก็เป็นเพียงเรื่องในวงพูดคุย หลังจากจบการพูดคุย ไม่ลำบากใจ พอมีมติ จบประชุมแล้วก็จบ” (A5, การสื่อสารส่วนบุคคล, 5 กันยายน 2566)

ทั้งนี้ A 5 ยังให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับการสร้างเครือข่าย เพื่อร่วมกันในการแก้ไขปัญหาและเสริมความรู้ให้กับสมาชิกดังนี้

“งานพวกเราไปเชื่อมกับหลายองค์กร อย่างเครือข่ายสิทธิมนุษยชน งานกลุ่มพี่น้องผู้เดือดร้อนทุกเครือข่าย ทั้งพวกป่าไม้ ที่ดิน เครือข่ายลุ่มน้ำโขงถ้าเขามีงาน เชิญมาเราก็ไปร่วม เกาะกลุ่มเครือข่ายทั้งประเทศ...เรามีเพื่อนบ้าน เราทำอยู่ทุกวัน เราไม่ได้ทำเฉพาะกลุ่มของเรา ไม่ได้ทำแค่ 2,000 คน ตอนนี้แผนใหญ่ของเราคือจะทำงานร่วมกับคนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล 168 หมู่บ้าน 27 ตำบล 9 อำเภอ 3 จังหวัด มีองค์กรเครือข่ายที่หนุนเสริมสมาคมคนทาม เป็นเรื่ององค์ความรู้ในการหาอยู่หากินทางการเกษตร” (A5, การสื่อสารส่วนบุคคล, 5 กันยายน 2566)

“เราได้องค์ความรู้จากการที่เราทำ ที่อื่นอยากให้เป็นวิทยากร ก็เป็นช่องที่เราได้ไปเผยแพร่ความรู้ และยังเป็นโอกาสได้ไปเรียนรู้กับเครือข่ายอื่น” (A6, การสื่อสารส่วนบุคคล, 6 กันยายน 2566)

“ในการร่วมกับสมาคมคนทาบที่ผลัดกันแก้ไข ก็คิดว่าเป็นไปได้ เพราะเป็นรูปธรรมชัดเจนกันมากแล้ว ก็คงจะมีต่อไป แต่ตอนนี้ยังไม่สุด เช่น การมารวมตัวกัน ก็คือส่วนหนึ่งในการผลัดกันในการทำท่อ และเคยเสนอกับชลประทานเรื่องคลองไส้ไก่ คำก็บอกว่าค่อยเป็น ค่อยไป ค่อย ๆ ทำในที่ละส่วน ตอนนี้มีการสร้างถนนลงไปชลประทาน”(A15, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กันยายน 2566)

จากข้อมูลแสดงให้เห็นว่า การขับเคลื่อนของภาคประชาสังคมส่วนมากจะที่เกี่ยวข้องกับความต้องการแก้ไขปัญหา ที่เชื่อมโยงกับเขื่อน และการไปร่วมกิจกรรมก็ทำให้รู้จักกันได้มีการแลกเปลี่ยนกับกลุ่มคนที่หลากหลาย มีความเชื่อมโยงกับภาควิชาการและมหาวิทยาลัยต่าง ๆ

“...เพราะพรรคพวกไปเจอกัน ก็เล่าเรื่องปัญหาต่าง ๆ ให้ฟัง...ก็ได้มีไปกับอาจารย์สนั่นบ้าง และได้มีร่วมกิจกรรมกับมหาวิทยาลัย เป็นวิทยากรเปิดเวทีอยู่ที่นั่น ส่วนมากก็ไปสัมมนาที่ จุฬาลงกรณ์ เคยไปที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต และ มหาวิทยาลัยในกรุงเทพ...การเข้าร่วมสมาคมคนทาบ สิ่งที่ได้คือ ได้ขึ้นบาน ได้ออกเงินช่วยเหลือ พอได้รู้จักเป็นพรรคพวก ไปไหนมาไหนก็จะรู้จักกัน ก็มีได้ไปเงินไปกับสมาคม ไปอุบลกับเครือข่าย” (A15, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กันยายน 2566)

“การไปร่วมกับแม่เพื่อน กับเครือข่าย ได้รับความรู้ต่าง ๆ แต่ก่อนไปไม่รู้อะไร ตอนนี้รู้ว่ามันสำคัญมากกับบ้านเรา การได้ไปลงพื้นที่เก็บข้อมูลวิจัยกับพวกอาจารย์ต่าง ๆ เลยเห็นความสำคัญ ได้เข้าร่วมโครงการโคกหนองนา ...การไปร่วมกับกลุ่มต่าง ๆ ก็ช่วยเสริมอาชีพ มีการกักเก็บน้ำ ได้รู้จักคนเยอะ แต่ก่อนไม่รู้จักใครเลย การที่ได้รู้จักคนเยอะ ได้เปรียบ เช่นการทำงาน การลงพื้นที่... ได้เรียนรู้เรื่องระบบนิเวศน์บึงทาม เป็นความรู้ ไม่รู้ถึงความซับซ้อนของระบบนิเวศน์ มีกุดหนอง เนิน ฮอง ป่ารอยต่อ ได้เรียนรู้ธรรมชาติ ไม่เคยไป ประชุมกับพวกรัฐมนตรี แต่ไปกับมหาวิทยาลัย เคยไปกระทรวงเกษตร กรมทรัพยากรน้ำกับพี่ๆ ที่ได้ไปก็ไปในฐานะสมาชิก” (A 32, การสื่อสารส่วนบุคคล, 9 พฤศจิกายน 2566)

จากข้อมูลนี้แสดงให้เห็นว่า การสร้างเครือข่าย การเข้าไปมีส่วนร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของการแก้ไขปัญหา ทั้งนี้เครือข่ายที่ภาคประชาสังคม สมาคมคนทาบได้เข้าไปมีส่วนร่วม มีทั้งเครือข่ายภาคประชาสังคม กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบที่คล้ายคลึงกัน เช่นเครือข่ายลุ่มน้ำโขง สมัชชาคนจนหรือเครือข่ายภาควิชาการ มีการเข้าร่วมกับมหาวิทยาลัยต่าง ๆ อีกทั้งการเข้ามามีส่วนร่วมของหน่วยงานของรัฐในการพยายามแก้ไขปัญหาให้กับผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ก็แสดงให้เห็นถึงการสร้างพลังของภาคประชาสังคมเพื่อแก้ไขปัญหา อย่างไรก็ตามการรวมตัวของภาคประชาสังคมก็มีปัจจัยด้านจิตใจ ความเอื้ออาทรระหว่างกันเข้ามาช่วยด้วยเช่นกัน

ความไว้วางใจ เอื้ออาทร

เมื่อทำการศึกษาภาคประชาสังคมในนามสมาคมคนทามนี้ ผู้ศึกษาได้พบว่า ความเอื้ออาทรระหว่างกันของสมาชิกในสมาคม มีความสำคัญในการที่จะสร้างให้เกิดความเหนียวแน่น และมีการรวมกลุ่มมาได้กว่าสามทศวรรษหลังมีการสร้างเขื่อน (พ.ศ. 2536 – 2566) ความเอื้ออาทร ความรัก ความผูกพันของสมาชิกที่ส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความร่วมมือกันเพื่อขับเคลื่อนภาคประชาสังคม เพื่อพยายามแก้ไขปัญหา และเพื่อต้องการบรรเทาทุกข์ให้กับสมาชิกของสมาคม ดังตัวอย่างของผู้ให้ข้อมูลกล่าวดังนี้

“ที่ยังเข้าร่วมกับสมาคมคนทามอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เพราะรักเพื่อน รักพี่น้องในสมาคม ซึ่งเรามีปัญหาแบบเดียวกัน มาร่วมแล้วได้ความรู้ ได้เพื่อน ได้เครือข่าย นำความรู้มาใช้ในการทำนา ทำเกษตรของตนเอง” (A8, การสื่อสารส่วนบุคคล, 6 กันยายน 2566)

“ก็เชื่อมั่นได้เป็นสมาชิกกลุ่มกับเขาแล้ว ก็เลยต้องไปกับกลุ่มตั้งแต่ปี 2540 ที่ยังไปอยู่ ก็คือไปกลับกลุ่มไปกับเพื่อน” (A12, การสื่อสารส่วนบุคคล, 22 กันยายน 2566)

ทั้งนี้ผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นระยะเวลานาน ผู้ที่เคยร่วมภาคประชาสังคม บางคนอายุมากแล้ว ก็ได้ส่งต่อให้ลูกหลานเข้าร่วมกับภาคประชาสังคมเพื่อให้งานยังคงดำเนินการ

“สิ่งที่ทำให้เข้ามามีส่วนร่วมร่วมกับสมาคม เพราะเคยเห็นลุงต้อง รวมถึงแม่ ไปต่อสู้เรียกร้องสิทธิ อยากให้เขาพักแล้ว จึงไปเป็นตัวแทนร่วมงานกับสมาคมคนทาม” (A4, การสื่อสารส่วนบุคคล, 5 กันยายน 2566)

นอกจากนี้บางท่านต้องการสืบทอดเจตนารมณ์ของผู้ที่ล่วงลับในรุ่นพ่อ-แม่ ซึ่งรุ่นตนต้องดำเนินการขับเคลื่อนภาคประชาสังคมต่อ ซึ่งแสดงให้เห็นว่ายังมี การสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชน ที่มียึดโยงกันดังที่สมาชิกบางคนกล่าวว่า

“แม่ของแม่ศรีเป็นสมาชิกสมัชชาคนจนตั้งแต่ปี 2535-2536 ไปเรียกร้องสิทธิที่เขากั้นน้ำจนน้ำท่วมนาทามหลายแห่ง รวมกันแล้วประมาณ 10 กว่าไร่ ปีนั้นได้รับค่าชดเชยเพียง 5 ไร่ เพราะรัฐบาลบอกว่าไม่มีเอกสารสิทธิ รัฐบาลไม่จ่ายค่าชดเชย เราก็เอาเท่านี้ เพราะกลัวจะไม่ได้เลย” (A6, การสื่อสารส่วนบุคคล, 6 กันยายน 2566)

“ที่ได้เป็นสมาชิกสมาคมคนทามคือเป็นมาตั้งแต่รุ่นพ่อหลังจากพ่อเสียก็เป็นสมาชิกต่อ ...ก็ได้ไป
บุงทามกับเค้า แต่ทำนาไม่ค่อยได้ทำมากเหมือนตอนที่พ่ออยู่...” (A 25, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28
กันยายน 2566)

“แม่เป็นสมาชิกเพราะเป็นสมาชิกต่อจากพ่อแม่ มาเป็นตั้งแต่พ่อแม่เสีย ไม่ได้เป็นสมาชิกตั้งแต่แรก
เพราะตอนช่วงสมัยสาว ๆ แม่ทำงานที่กรุงเทพฯ ก็ได้ส่งข้าวส่งน้ำให้พี่น้องที่หน้าทำเนียบ อยู่วัดเด่น จริงๆมี
นา 10-11 ไร่ แต่ได้ค่าชดเชยมาแค่ไร่เดียว” (A 26, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กันยายน 2566)

การเอื้ออาทรของคนในชุมชน มักเกิดขึ้นผ่านงานบุญประเพณีต่าง ๆ ตามแบบวัฒนธรรมท้องถิ่น
อีสานและการช่วยเหลือกันภายในชุมชน เช่น งานบุญกุ่มข้าวใหญ่

“เวลาในหมู่บ้านมีบุญกุ่มข้าวใหญ่ ก็ได้เอาข้าวในป่าบุงป่าทามที่เราทำ มาร่วมกับชุมชน การ
ทำบุญก็เป็นสิ่งที่ดี ได้ทำก็สบายใจ ถ้ามาได้ทำก็ไม่สบายใจ ซึ่งบุญประเพณีก็แล้วแต่จะจัดขึ้น ซึ่งได้ไปร่วม
บุญกุ่มข้าวใหญ่ กับสมาคม มียายเขียนไปร่วมทุกปี เพราะเป็นประธาน ก็มีการเก็บข้าวบ้านละ 10 กิโล
เพื่อไปร่วมบุญ” (A15, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กันยายน 2566)

นอกจากนี้ในกลุ่มสมาชิกมีการจัดสวัสดิการของสมาชิกเกี่ยวกับการเจ็บป่วย หรือเงินช่วยเหลือใน
การฌาปนกิจศพด้วย เพื่อเป็นการแสดงความเห็นอกเห็นใจกันนอกเหนือจากการแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำ

“พอเรามาสู้ด้วยกัน...ช่วงปี พ.ศ.2552 ที่สันเขื่อนราศีไศล เรามองเห็นว่าในองค์กรหรือขบวนการ
ต่อสู้ตรงนั้นว่ามีทั้งเกิด แก่ เจ็บ ตาย แล้วคิดว่าเราจะช่วยกันได้อย่างไร พอมีคนตาย ก็เลยมีการเก็บเงินไป
ช่วยเหลือครอบครัวผู้เสียชีวิต พอมีทั้งคนไปร่วมงานจำนวนมากและมีทุนไปมอบให้ เราสังเกตเห็นว่า
ลูกหลานผู้เสียชีวิตเขาดีใจและภูมิใจ ยกย่องเครือข่ายเราเป็นพิเศษ ให้เกียรติเรา ก็ทำให้เกิดการคิดต่อว่า
ถ้าเราสลายตัวกัน กระบวนการช่วยเหลือ เยียวยา ก็จะสลายไปด้วย...เราจึงมีการทำต่อเนื่องมา...” (A1,
การสื่อสารส่วนบุคคล, 5 กันยายน 2566)

“ที่สมาคมกลุ่มนี้เขาตั้งขึ้นมาเพื่อระดมเงินเงินอีกส่วนหนึ่งเคยมีการช่วยกันเรื่องการเจ็บการตาย
ไม่ได้มาเกี่ยวกับเรื่องน้ำ เก็บเอามาเป็นค่าฌาปนกิจศพเฉยๆ...เอาไว้ช่วยกัน” (A17, การสื่อสารส่วนบุคคล
, 23 กันยายน 2566)

จากที่กล่าวมาสมาชิกกลุ่มในสมาคมคนทาม ได้สร้างกลุ่มประชาสังคมที่เอื้ออาทรต่อกัน ซึ่งการเอื้ออาทรกันนี้ แสดงให้เห็นผ่านงานประเพณี บุญกุ่มข้าวใหญ่ และ การช่วยเหลือดูแลเครือญาติสมาชิกที่สูญเสียไป ซึ่งเมื่อสมาชิกมีความเอื้ออาทรต่อกันแล้ว สมาชิกมีความรักต่อกัน มีความเห็นอกเห็นใจกัน ทำให้กลุ่มมีความเหนียวแน่น การดำเนินงานขับเคลื่อนเพื่อต่อรองแก้ไขปัญหากับหน่วยงานรัฐก็มีความเข้มแข็งขึ้น

สร้างอำนาจต่อรอง

เมื่อสมาชิกที่มารวมตัวกันในนามสมาคมมีความเดือดร้อนจากปัญหาการสร้างเขื่อน การสร้างอำนาจต่อรองของภาคประชาสังคม เพื่อให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาก็มีความสำคัญ การต่อรองต่าง ๆ ของภาคประชาสังคมเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชาวบ้านที่พยายามแก้ไขปัญหามา และแสดงให้เห็นถึงการใช้สิทธิพลเมืองของตนเองด้วย และมีการจัดตั้งเป็นสมาคมให้เป็นนิติบุคคล เพื่อให้มีอำนาจการต่อรองและการขับเคลื่อนงานในเชิงนโยบาย และข้อเรียกร้องต่าง ๆ ของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อน ทั้งนี้ มีผู้ให้คำปรึกษา ซึ่งมีผู้ให้ข้อมูลกล่าวไว้ดังนี้

“ตอนนั้นเราไปที่ไหน คนก็ว่าเราเป็นมือบ เราไม่ได้เป็นนิติบุคคล เราไม่มีองค์กร เราก็เลยรวมตัวกันที่สันเขื่อนร่วมกันจัดตั้งสมาคมคนทามขึ้น เราเป็นกลุ่มที่จัดตั้งสมาคมขึ้น แม่เป็นกรรมการชุดแรกของสมาคมคนทาม จะจัดตั้งมูลนิธิเราก็ไม่มีทุน สุดท้ายเราเลือกจัดตั้งเป็นสมาคมก่อน เพื่อให้เรามีอำนาจการต่อรอง ก็มีอาจารย์หลายท่านมาให้คำปรึกษา..สุดท้ายเราก็มาคิดว่าเราจะทำอย่างไรให้เรามีอำนาจไปต่อรองกับภาครัฐได้ ทำอย่างไรให้เรามีตัวตน เราก็เลยจัดตั้งสมาคมท่ามกลางโครงการต่าง ๆ ที่เราเริ่มต้นขึ้นมาแล้ว แม้คิดว่าถ้าไม่มีสมาคมทามเราก็จะไม่มืองค์กรขับเคลื่อน สังคมก็เลยไม่มีการรับรู้ถึงกลุ่มต่าง ๆ ที่เราขับเคลื่อนกันอยู่ .... จากที่เราอยู่บ้าน ไม่ใช่เข้าไปมือนมันไม่ดี เราได้รู้จักเครือข่ายพี่น้องที่เคลื่อนไหวในพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศไทย เพราะเรามีองค์กรนี้แหละ เช่น พี่น้อง 3 จังหวัดชายแดนใต้ เราได้พี่ได้น้อง เหมือนเป็นญาติกันเลย นี่เป็นจุดแข็งของการชุมนุม ถ้าเราไม่มีสมาคมเราจะไม่สามารถอยู่ในจุดนี้ได้ เราไม่มีอำนาจต่อรอง” (A6, การสื่อสารส่วนบุคคล, 6 กันยายน 2566)

“การไปประท้วงเรียกร้อง ก็ถือว่าเป็นส่วนที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย ตัวอย่างที่เห็น เช่น เรื่องปัญหาผลกระทบที่ทำกิน การจ่ายค่าชดเชย แก้ปัญหาผลกระทบแล้วค่ามีโคกหนองนามาแทน แต่มันไม่ได้ทั่วถึง เพราะไม่ได้มีเป็นโฉนด เช่นมาขุดบ่อให้ฟรี ที่เงินผ่านกรมชลประทานชัดเจน” (A32, การสื่อสารส่วนบุคคล, 9 พฤศจิกายน 2566)

นอกจากนี้เมื่อได้ร่วมกิจกรรมกับทางสมาคมอย่างต่อเนื่อง สมาชิกยังได้รับความรู้ต่าง ๆ และเป็นส่วนหนึ่งที่จะแสดงให้เห็นผลของการรวมกลุ่มต่อรองกับหน่วยงานรัฐ และส่งผลประโยชน์ให้กับคนรุ่นใหม่ด้วย ดังที่ A 3 ได้กล่าวไว้ว่า

“พวกเรารวมกลุ่มเพื่อต่อรองเอาค่าชดเชย ค่าสูญเสียอาชีพ ได้เงินมาปี 2540 ใช้นั้นนี้หมดเงินแสน แต่ไปร่วมกิจกรรมสมาคมคนทาม เราได้ให้ความรู้กับเด็ก ๆ กับคนรุ่นใหม่ พ่อภูมิใจ มีกองทุนให้เด็ก ๆ ได้เรียนคอมฯ ถ้าเราไม่ไปเด็ก ๆ มันก็ไม่ได้ไป” (A3, การสื่อสารส่วนบุคคล, 5 กันยายน 2566)

ความผูกพัน ความเอื้ออาทรระหว่างสมาชิกทำให้สมาชิกรวมตัวกันเป็นระยะเวลาอันยาวนานแล้ว การรวมกลุ่มภาคประชาสังคมนอกจากเป็นการสร้างอำนาจการต่อรองแล้ว การต่อรองผ่านข้อเสนอต่าง ๆ มีผลสำเร็จอย่างเห็นได้ชัดเช่นกรณีค่าชดเชยดังที่กล่าวไปแล้ว นอกจากนี้การรวมกลุ่มของสมาชิกเพื่อทำการต่อรองกับหน่วยงานของรัฐ กรณีสร้างพื้นที่ตลาดเขียว หน้าอำเภอราษีไศล เพื่อให้เป็นพื้นที่ขายสินค้าทางการเกษตรอินทรีย์ของชุมชน และเป็นพื้นที่ที่ให้สมาชิกได้มีรายได้เพิ่มจากการขายสินค้าด้วย

“มีความผูกพันกับสมาคมเพราะก่อตั้งสมาคมมา ...แม่ไปร่วมประชุมทุกครั้ง เคยยื่นขอเสนอไป แต่เขาก็ไม่ทำตามที่รับปากกับเรา ในระดับประเทศ / เรียกร้องในระดับอำเภอ ตำบล ก็ไม่ได้ ถ้าไม่ทำเองก็ไม่ได้...กลุ่มเราแข็งแรงขึ้น ไปต่อรองขอพื้นที่ทำตลาดสีเขียวก็ทำได้แล้ว...” (A8, การสื่อสารส่วนบุคคล, 6 กันยายน 2566)

จากผลการศึกษาภาคประชาสังคมกลุ่มนี้สามารถแสดงให้เห็นการต่อรองของชาวบ้านในการที่จะสร้างพื้นที่ตลาดเขียว ให้เป็นพื้นที่ขายสินค้าเพิ่มรายได้แล้ว การรวมตัวของสมาชิกยังแสดงให้เห็นถึงการต่อรองเพื่อขับเคลื่อนนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำด้วย

“ได้มีการเข้าร่วมผลักดันนโยบายเรื่องของการชดเชย เรื่องของการสูญเสียรายได้ ซึ่งจะทำอย่างไร ให้งานวิจัยได้ผ่านกับคณะรัฐมนตรี ซึ่งงานที่ผ่านมาจะเป็นในรูปแบบนี้ เป็นนโยบายที่เกี่ยวกับการจัดการน้ำในพื้นที่ป่าบุ่งป่าทาม บางทีก็ไปกรมชล เพื่อไปสอบถามในเรื่องของค่าเสียหาย ค่าชดเชย...การไปขับเคลื่อนไม่ใช่แค่เรื่องการไปนโยบาย การไปทวงถามไม่ใช่แค่เรื่องของค่าชดเชย แต่ก็อยากให้เป็นการฟื้นฟูป่าบุ่งป่าทามด้วย” (A10, การสื่อสารส่วนบุคคล, 22 กันยายน 2566)

แม้ว่านโยบายการจัดการน้ำที่ภาคประชาสังคม สมาคมคนทาม ที่พยายามผลักดันยังไม่เห็นเป็นรูปธรรมอย่างพื้นที่ตลาดเขียว เนื่องจากพื้นที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่ ครอบคลุมหลายตำบลและเกี่ยวโยงกับพื้นที่หลายจังหวัด ดังนั้นการต่อรองเชิงนโยบายในการแก้ไขปัญหา

การจัดการน้ำในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ มีความซับซ้อนมากกว่าการสำรองเรื่องอื่น ๆ รวมถึงภูมิภาคที่ได้ผลกระทบจากเขื่อน มีทั้งพื้นที่ลุ่ม พื้นที่ดอน ที่สูงต่ำแตกต่างกันไป ทำให้การบริหารจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาแบบเดียวกันในพื้นที่อำเภอเดียวกัน ก็ไม่สามารถจัดการให้ปัญหาที่แตกต่างกันในแต่ละตำบลได้เช่นกัน

อย่างไรก็ตามบทนี้แสดงให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของกระบวนการประชาสังคมในพื้นที่ การดำเนินการสร้างเครือข่าย และความเอื้ออาทรต่อกัน ทำให้สมาชิกยังมีการรวมกลุ่ม และมีการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างอำนาจการสำรอง ทั้งในระดับท้องถิ่นเช่นการสร้างพื้นที่ตลาดเขียวเพื่อขายสินค้าสร้างรายได้ และในระดับนโยบายเกี่ยวกับค่าชดเชย ค่าเสียโอกาสในการประกอบอาชีพและการจัดการน้ำที่ท้องถิ่นควรมีส่วนร่วมด้วย

สรุปท้ายบท

ภาคประชาสังคมในพื้นที่ศึกษาเกิดจากการได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ภาคประชาสังคมของกลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนด้านลบ ยังมีการขับเคลื่อนและรวมตัวกันของภาคประชาสังคมมากกว่า 30 ปี (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536) ซึ่งบุคคลที่มาร่วมมักประสบปัญหาเหมือนกัน เช่น ปัญหาการสูญเสียที่ดิน ที่นา และอาชีพ ทั้งนี้กลุ่มคนที่มาจากหลากหลายอาชีพ อาทิ อาชีพทำนากการเกษตร และประมง และกลุ่มคนที่มาร่วมกับขับเคลื่อนเมื่อได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ต่างเข้าใจสิทธิของตนเอง มีความเป็นพลเมืองที่จะต้องการแก้ไขปัญหา ทั้งนี้บทบาทของผู้นำที่เข้มแข็งสามารถสร้างโอกาสในการเชื่อมโยงกับเครือข่ายอื่น ๆ ในการแก้ไขปัญหา เช่น เครือข่ายภาคประชาชนอย่างสมัชชาคนจน เครือข่ายวิชาการจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เพื่อเรียกร้องให้หน่วยงานของรัฐมีส่วนรับผิดชอบในปัญหา แม้ว่าสมาชิกบางคนได้รับค่าชดเชยแล้ว แต่ค่าชดเชยที่ได้ไม่เต็มจำนวนกับพื้นที่ที่สูญเสียไป ทำให้เสียโอกาสในการประกอบอาชีพ ดังนั้นการขับเคลื่อนของภาคประชาสังคมในนามสมาคมคนทามยังเชื่อมโยงกับ ค่าชดเชยและค่าเสียโอกาสในการประกอบอาชีพ เพื่อต้องการให้เกิดการแก้ไขปัญหาอย่างแท้จริง นอกจากนี้ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ภาคประชาสังคมนี้มีเครือข่ายที่มีความเห็นอกเห็นใจกัน มีความเอื้อเพื่อทำให้การดำเนินการขับเคลื่อนแก้ไขปัญหาที่มีความต่อเนื่อง ซึ่งการขับเคลื่อนที่มีการเกาะเกี่ยวสมาชิกที่เหนียวแน่น และมีการให้ความรู้เรื่องสิทธิต่าง ๆ ให้กับคนในชุมชน ก็เป็นการสร้างอำนาจการสำรอง ตามข้อเรียกร้องต่าง ๆ กับหน่วยของรัฐได้ด้วยเช่นกัน

บทที่ 7

บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

การศึกษานี้พบว่าแผนงานและนโยบายที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการน้ำ ยังคงถูกรวมศูนย์การตัดสินใจไว้ที่ส่วนกลาง การมีส่วนร่วมในเชิงโครงสร้างการบริหารจัดการนั้น ชุมชนแทบไม่สามารถเข้ามีส่วนร่วมได้ หรือเข้าร่วมก็จะเป็นเพียงเสียงส่วนน้อยของคณะกรรมการที่รัฐบาลจัดตั้งขึ้น

จากการวิเคราะห์ SWOT และ TOWS metric แสดงให้เห็นจุดแข็งของพื้นที่ ในเรื่องผู้นำและการสร้างเครือข่าย ข้อจำกัดโดยมากจะเกี่ยวข้องกับคนวัยทำงานในพื้นที่มีจำนวนน้อย ชาวบ้านกลุ่มเปราะบางที่ไม่สามารถเข้าถึงแหล่งอาหารอย่างพื้นที่บึงทามได้เหมือนก่อน อย่างไรก็ตาม พื้นที่ที่ได้รับผลกระทบด้านลบจากการสร้างเขื่อน ต่างก็มีโอกาสจากการได้รับการจัดสรรงบประมาณเรื่องการพัฒนาพื้นที่ ทั้งนี้พื้นที่ทั้ง 3 ต่างก็มีความเสี่ยงจากผลกระทบจากสัมปทานบ่อทรายและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่เกิดขึ้นในพื้นที่ท้องถิ่น

ด้านภาคประชาสังคมในพื้นที่ทั้ง 3 ถือว่ามีความเข้มแข็ง เนื่องจากมีผู้นำที่สร้างเครือข่าย และสามารถนำความรู้และโครงการต่าง ๆ จากหน่วยงานทั้งจากภาครัฐและเอกชนมาร่วมกับชุมชนได้ โดยเฉพาะภาคประชาสังคมในนามสมาคมคนทาม ที่สามารถเชื่อมร้อยสมาชิกผ่านความเชื่ออาทร การจัดสวัสดิการ และการเห็นการถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ จากรุ่นสู่รุ่น ทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างอำนาจต่อรองและเคลื่อนไหวด้านนโยบายกับรัฐบาลเกี่ยวกับการจัดการน้ำเพื่อชุมชนได้อย่างต่อเนื่องและยาวนานกว่าสามทศวรรษ

อภิปรายผล

จากการศึกษาแผนการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี พระราชบัญญัติ พ.ศ. 2561 และเอกสารที่เกี่ยวข้องพบว่า การศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการบริหารจัดการหน่วยงานราชการในปี 2545 การดูแลเขื่อนต่าง ๆ และอ่างเก็บน้ำต่าง ๆ ถูกโอนย้ายไปขึ้นอยู่กับหลายกระทรวง ทบวงกรม ส่งผลให้การรับผิดชอบในเรื่องการจัดการเป็นแบบแยกส่วน การดำเนินการแก้ไขปัญหาเป็นไปอย่างไม่เป็นระบบ จึงเกิดแผนการจัดการน้ำ 20 ปีเกิดขึ้นเพื่อการบูรณาการจัดการแก้ไขปัญหา อย่างไรก็ตามกระบวนการแก้ไขปัญหาและการบริหารจัดการยังมีความท้าทายอยู่มากตลอด สองทศวรรษที่มีการปฏิรูประบบราชการจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2567)

พ.ร.บ.น้ำ 2561 และ แผนการจัดการน้ำ 20 ปีนี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2561 ซึ่งเป็นช่วงของรัฐบาลที่มาจากการรัฐประหาร และตามพ.ร.บ.ให้อำนาจผู้มีสิทธิตัดสินใจ อยู่ที่คณะกรรมการทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (กนช.) โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน แสดงให้เห็นถึงการรวมศูนย์อำนาจในการบริหารจัดการจากส่วนกลาง การรวมศูนย์อำนาจนี้สะท้อนแนวคิดการครองอำนาจ (Bates, 1975; วิชพรพล พุทธิรักษา, 2557) ผ่านแผนการครอบงำทางความคิดเรื่องการแก้ไขปัญหาทั่วมน้ำแล้ง ด้วยอำนาจที่ชอบธรรมของรัฐ เช่น โครงการ โขง ชี มูล ใน ภาคอีสาน ตลอดสามทศวรรษที่ผ่านมา แผนการจัดการน้ำ 20 ปี ขณะที่กลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนภายใต้โครงการ โขง ชี มูล ก็มีความพยายามต่อรอง ผ่านการสร้างพื้นที่ทางความคิดด้านวิชาการ ร่วมกับนักวิชาการ และการเคลื่อนไหวทางสังคมของภาคประชาสังคม เพื่อเป็นอำนาจต่อรองที่ชอบธรรมเช่นกัน (Cascão & Zeitoun, 2013; ธนพัฒน์ เฉลิมรัตน์, 2563) นอกจากนี้กลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบก็ได้พยายามสร้างการต่อรองเพิ่มในช่วงที่ประสบอุทกภัยเมื่อนักการเมืองหรือหน่วยงานของรัฐได้ลงพื้นที่ โดยเฉพาะช่วงใกล้เลือกตั้ง แสดงให้เห็นว่า การบริหารจัดการน้ำนั้นมีความเชื่อมโยงกับการเมืองอย่างชัดเจน (Kirchherr, 2017; วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์, 2554)

หากวิเคราะห์ในเชิงการดำเนินงานเรื่องบริหารจัดการน้ำจะเห็นได้ว่า มีการก่อตั้งหน่วยงานสำนักทรัพยากรน้ำแห่งชาติ (สนช.) ให้เป็นหน่วยประสานงาน แต่สำนักนี้ไม่มีอำนาจบังคับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมากนัก คล้ายคลึงกับ สำนักงานออีชีซึ่งทำหน้าที่ประสานงาน แต่อำนาจทั้งหมดในการบริหารก็ขึ้นอยู่กับคณะกรรมการกำกับนโยบายและนายกรัฐมนตรี (Cheevapattananuwong, 2021) จากแผนการจัดการน้ำสะท้อนถึงการรวมศูนย์อำนาจในการบริหารจัดการ ข้อดีคือ มีความเด็ดขาดรวดเร็ว หากมีข้อติดขัดที่ต้องแก้ไขอย่างท่วงที ข้อเสียกรณีเกิดปัญหาหรือข้อพิพาท กล่าวคือ กนช.อาจไม่ได้รับข้อมูลที่เพียงพอในการบริหารจัดการน้ำในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่มีความหลากหลายของแต่ละภูมิภาค เพราะตัวแทนของกนช.ฝั่งภาคประชาชน มีเพียง 1 คน (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2561a) และตัวแทนนั้นไม่สามารถเป็นตัวแทนที่จะทราบถึงผลกระทบและความหลากหลายทางภูมิประเทศในท้องถิ่นได้ทั้งหมดทุกพื้นที่ แม้ว่าตัวแทนคนดังกล่าวจะถูกคัดเลือกมาจากภาคประชาชนภายในคณะกรรมการลุ่มน้ำก็ตาม

แผนการจัดการน้ำที่เป็นโครงการระยะยาว อาจไม่สามารถทำให้เกิดประสิทธิภาพได้ เพราะการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และการรวมศูนย์อำนาจที่ขาดการมีส่วนร่วม ตัวอย่างเช่น โครงการ โขง ชี มูล ดำเนินการมา 35 ปี ปัญหาระยะแล้ง และ น้ำท่วมในภาคอีสานควรจะหมดไปหรือเบาบางลง แต่ปัญหายังคงเกิดขึ้นซ้ำซาก จากการศึกษาพบว่ามี การสูญเสียค่าใช้จ่ายในการขุดเซยผลผลิตทางการเกษตรที่เสียหายเกือบทุกปี (สำนักงานเศรษฐกิจเกษตร, 2564) นอกจากนี้แม้ว่าจะมีแผนการจัดการน้ำ 20 ปี เพื่อบูรณา

การจัดการน้ำเพื่อการจัดการอย่างเป็นระบบหลังจากมีการปฏิรูปการบริหารจัดการแก้ไขปัญหาน้ำท่วม น้ำแล้งในภาคอีสานมาตลอดสามทศวรรษ ผู้เขียนก็ยังไม่มีความเชื่อมั่นว่าแผนระยะยาว 20 ปีนี้จะช่วยแก้ไขปัญหานี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากประเทศไทยมีการรัฐประหารบ่อยครั้ง การมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมต่อการกำหนดนโยบายถูกจำกัด จากในพรบ.น้ำ 2561 เอง และรัฐธรรมนูญปี 2560 มาตราที่ 26 ก็ยังเปิดโอกาสให้มีการจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลตามเงื่อนไขที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ (คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ, 2560; สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2561b) ซึ่งมาตรานี้ส่งผลให้การตรากฎหมาย หรือ พระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่ตามมา สามารถกระทำการจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคล โดยต้องระบุเหตุผล ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า รัฐธรรมนูญปี 2560 นี้ เกิดขึ้นในยุครัฐประหารอันสะท้อนให้เห็นถึงการต้องการควบคุมอำนาจไว้ที่ส่วนกลางอย่างชัดเจน ทั้งนี้การบริหารจัดการน้ำผู้เขียนมีความเห็นสอดคล้องกับผลงานวิจัยเรื่องการบริหารจัดการน้ำควรจะมีการกระจายอำนาจในการบริหารจัดการมากกว่าการรวมศูนย์การตัดสินใจไว้ที่ส่วนกลาง (นิพนธ์ พัวพงศกร & มัทนา นันตา, 2558) เนื่องจากพื้นที่แต่ละแห่งมีความแตกต่างกันในวิถีชีวิตที่เกี่ยวกับการใช้น้ำและพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำ ดังนั้นกชน.ควรมีตัวแทนจากภาคประชาชนและประชาสังคมเพิ่มมากขึ้นให้มีความเหมาะสมกับพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำต่างๆในประเทศไทย หรือตามจำนวนลุ่มน้ำที่ระบุไว้ในพระราชกฤษฎีกาลุ่มน้ำ พ.ศ. 2564 อย่างน้อย 22 คน โดยควรมีให้มีการสนับสนุน กลไกเชิงสถาบัน สร้างการมีส่วนร่วม สนับสนุนเครื่องมือการบริหารจัดการน้ำที่เหมาะสมและงบประมาณกับท้องถิ่นในแต่ละลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการน้ำด้วย

ด้านการใช้พื้นที่บึง-ทามในพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 หมู่บ้าน ใน 3 ตำบล พบว่ามีความสอดคล้องกับการใช้พื้นที่บึงทามในที่อื่น ๆ อาทิ เป็นพื้นที่แหล่งอาหาร ดังเช่นงานของ ลีสา ศรีไพลและคณะ (2550) ได้ศึกษาไว้ และบึงทามถือว่าเป็นฐานทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพด้วย (สมหมายและกาญจนา ชินนาค, 2564) มีความหลากหลายทางชีวภาพ(ขวัญใจ คำมุงคลและคณะ, 2556) เป็นพื้นที่การทำเกษตรแบบยังชีพ มีความอุดมสมบูรณ์ (พื้นที่ชุ่มน้ำอีสาน, 2566; วงศ์ นัยวินิจ & ผ่องศรี จันทรเทศ, 2557; สมัย หงษ์คำและคณะ, 2547) และเมื่อมีการสร้างเขื่อน การใช้พื้นที่ดินบริเวณบึงทามเปลี่ยนแปลงไป ทั้งเรื่องการใช้ทรัพยากร การหาอาหาร และก่อให้เกิดความขัดแย้งในชุมชน และระหว่างรัฐ (ครรชิต พิระภาค, 2549)

ในด้านภาคประชาสังคม ผู้ให้ข้อมูลได้รับทั้งผลกระทบจากเขื่อนทั้งทางบวกและลบ แต่ผู้ที่ยึดโยงกับภาคประชาสังคมมักเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบเชิงลบเป็นส่วนมาก จึงทำให้เกิดการรวมตัวกันในนามสมาคมคนคนทาม แสดงให้เห็นถึงการรวมตัวและความร่วมมือของคนที่มีเป้าหมายเดียวกัน คล้ายคลึงกับการศึกษาของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2541) และ นิธิ เนื่องจำนง (2561) ซึ่งในการศึกษานี้เป้าหมายของสมาชิก

คือ เรื่องค่าชดเชยและค่าเสียโอกาสจากการประกอบอาชีพ

ผู้เข้าร่วมเป็นสมาชิกภาคประชาสังคมนี้มุ่งหวังให้เกิดการแก้ไขปัญหา โดยเฉพาะแกนนำ สมาคมคนทามได้พยายามสร้างเครือข่าย ปฏิสัมพันธ์ สร้างพื้นที่ให้สมาชิกได้เรียนรู้ ผ่านงานบุญ งานวัฒนธรรม (บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา 2558) เช่น งานบุญกุ่มข้าวใหญ่ ที่ทางแกนนำสมาคมคนทาม จัดพื้นที่ให้สมาชิกได้มีส่วนร่วมในการทำบุญ และเป็นภาระระดมทุนด้วย อีกทั้งมีการสร้างเครือข่ายทางวิชาการกับมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ได้เชิญมาให้ความรู้ด้านสิทธิต่าง ๆ เพื่อให้สมาชิกเข้าใจสิทธิตนเอง (รุ่งนภา ยรรยงเกษม, 2560) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้นำของกลุ่มสมาคมคนทามเข้าใจและตระหนักถึงสิทธิเสรีภาพความเป็นพลเมือง

การเรียกร้องของภาคประชาสังคม สมาคมคนทาม ยังแสดงให้เห็นขบวนการการต่อต้านโครงการของรัฐและการสร้างอำนาจให้ตนเอง เพื่อปกป้องทรัพยากร ดังเช่น กรณีศึกษาโครงการของรัฐ วิกฤตหรือโอกาสด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ดังเช่นที่ เบญจวรรณ อุบัติญา (2563) ได้เคยศึกษาไว้

นอกจากนี้ภาคประชาสังคมของสมาคม แสดงให้เห็นการเชื่อมโยงในการเรียกร้องสิทธิให้รัฐบาลกำหนดนโยบายแผนการพัฒนา เช่น การฟื้นฟูพื้นที่ป่าที่สูญเสียไปหลังจากสร้างเขื่อน ซึ่งแสดงให้เห็นพลังอำนาจการต่อรองในเรื่องการใช้สิทธิเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบาย (ธนพัฒน์ เฉลิมรัตน์, 2563) และเรื่องการใช้ที่ดิน (นิภาวรรณ แก้วแสนทิพย์ & สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล, 2566) และเรื่องของการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำร่วมกับกรมชลประทาน

การให้ความสำคัญเรื่องความเอื้ออาทรผ่านการช่วยเงินค่าทำศพ การดูแลผู้เจ็บป่วย และการถ่ายทอดการทำงานหรือแนวคิดที่เชื่อมโยงระหว่างรุ่นสู่รุ่นแสดงให้เห็นชัดเจนว่า สมาคมคนทามให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิต สวัสดิการกับสมาชิก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ภาคประชาสังคมได้ปรับการทำงาน โดยให้ความสำคัญในมิติของคุณภาพชีวิต และ สวัสดิการของสมาชิก ดังเช่นการศึกษาของ ณรงค์ บุญสายขวัญ (2550) อย่างไรก็ตาม การแสดงความเอื้ออาทรระหว่างสมาชิกผ่านสวัสดิการ ยังไม่ได้เชื่อมโยงอย่างชัดเจนกับการสร้างความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมเท่าใดนัก

ในการศึกษาชิ้นนี้การสร้างความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมของภาคประชาสังคมกลุ่มนี้ จะเกิดขึ้นกับเฉพาะกลุ่มที่ใกล้ชิดกับผู้นำ เช่น การได้โอกาสเข้าร่วมโครงการ โคก หนอง นา โมเดล และการเข้าร่วมเอาสินค้าไปขายในตลาดเขียว ซึ่งนอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความเหนียวแน่นของเครือข่าย และมีการทำงานอย่างต่อเนื่อง ยังแสดงให้เห็นถึงความตระหนักด้าน ความยั่งยืนของสภาพแวดล้อม และการแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมในเรื่องมีรายได้จากการขายสินค้าเกษตรอินทรีย์ในตลาดเขียว และแสดงออกถึงการเปิดรับการทำงานร่วมกับหน่วยงานของรัฐเช่นเดียวกัน

งานศึกษาครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า การรวมกลุ่มของประชาสังคมในนามสมาคมคนทาม ที่มีความพยายามในการขับเคลื่อนเป้าหมายให้มีการบริหารจัดการน้ำร่วมกับภาครัฐอย่างกรมชลประทานและกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ แม้ว่าความสำเร็จด้านการจัดการน้ำที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมยังไม่ชัดเจน

เท่าที่ควร แต่ภาคประชาสังคมมีความพยายามเปิดกว้างที่จะทำงานร่วมกับหลายๆภาคส่วน โดยร่วมกับหน่วยงานของรัฐในโครงการที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อชุมชนและสมาชิก งานศึกษาชิ้นนี้มีความโดดเด่นในกรณีการจัดโครงการสร้างสวัสดิการระหว่างสมาชิก เช่นเงินช่วยเหลืองานศพ การเจ็บป่วย สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มประชาสังคมสมาคมคนทามที่ยังมีความเข้มแข็งและร่วมกันต่อสู้ต่อรองกับรัฐบาล เพื่อเรียกร้องสิทธิของชุมชนในการบริหารจัดการน้ำที่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะต่อการบริหารจัดการน้ำในท้องถิ่น

- 1) ด้านนโยบายและการวางแผน ควรมีการจัดตั้งคณะกรรมการลุ่มน้ำ ซึ่งมีตัวแทนจากภาคประชาชน ตัวแทนจากผู้นำชุมชนให้สามารถเข้ามีส่วนร่วมในการบริหารงานร่วมกับองค์กรบริหารส่วนตำบล และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งสัดส่วนเท่า ๆ กัน ซึ่งหน่วยงานของรัฐและภาคประชาสังคมต้องร่วมกันบริหารจัดการ มิใช่เพียงสมาชิกขององค์กรผู้ใช้น้ำเท่านั้นที่มีสิทธิ์มีเสียงในการเสนอแนะต่อหน่วยงานรัฐ
- 2) ด้านพื้นที่ ผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญในการไกล่เกลี่ยปัญหาความขัดแย้งในการใช้น้ำ ทั้งนี้ควรรับฟังความคิดเห็นให้รอบด้านและมีการกระจายน้ำอย่างไร้อคติ
- 3) ด้านงบประมาณ หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องควรเป็นผู้ลงทุนเป็นหลัก โดยหางบประมาณร่วมกับหน่วยงานท้องถิ่น ซึ่งควรมีการตกลงร่วมกันและภาคประชาสังคมควรมีส่วนร่วมบริหารจัดการ
- 4) ด้านการบังคับใช้กฎหมายและการควบคุมการดำเนินการให้เป็นไปตามแผน ควรมีการสร้างสมดุลระหว่างหน่วยงานรัฐและภาคประชาสังคม ในการร่วมตรวจสอบการดำเนินการให้เป็นไปตามระเบียบและแผนการดำเนินงานในท้องถิ่นที่ทำร่วมกัน ไม่ให้เกิดความลำเอียงและเป็นการสร้างธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการน้ำร่วมกัน
- 5) ด้านการสนับสนุน หน่วยงานของรัฐและผู้นำชุมชนควรคิดหรือหาแนวทางให้มีการสนับสนุนผู้ที่ไร้ที่ดินทำกินหรือมีที่ดินทำกินน้อยก่อน เพื่อให้เกิดความเสมอภาคและลดความเหลื่อมล้ำ รวมถึงเป็นการแบ่งปันทรัพยากรที่มีอยู่ให้ได้อย่างทั่วถึงและเป็นธรรมตามที่ระบุในแผนการบริหารจัดการน้ำ 20 ปี

ดังนั้นแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนโดยชุมชนบริเวณลุ่มน้ำมูล ผู้มีอำนาจบริหารจัดการโดยเฉพาะหน่วยงานของรัฐอย่างกรมชลประทาน ควรเป็นเจ้าของในการประสานงานให้ทุกฝ่าย โดยมีคณะทำงานจากส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ 3 จังหวัดที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล ร่วมกับภาคประชาสังคมในพื้นที่อย่างสมาคมคนทาม ผู้ใช้น้ำทั้งด้านการเกษตร และอื่น ๆ รวมถึงผู้ประกอบการอาชีพที่

สัมพันธ์กับแม่น้ำมูล เช่นชาวประมงน้ำจืดในท้องถิ่น และผู้ประกอบการปลาทะเลซั้งทั้งหลาย เข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง โดยจัดเป็นคณะกรรมการและหาแนวทางการแก้ไขปัญหาพร้อมกันอย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน

บรรณานุกรม

- Bacchi, C. (2009). *Analysing policy*. Pearson Australia.
- Bates, T. R. (1975). Gramsci and the Theory of Hegemony. *Journal of the History of Ideas*, 36(2), 351-366.
- Carlson, M. C. (2012). *Why Water Management Starts at the Local Level*. United Nations.
<https://www.un.org/en/chronicle/article/why-water-management-starts-local-level>
- Cascão, A. E., & Zeitoun, M. (2013). Power, hegemony and critical hydropolitics. In *Transboundary Water Management* (pp. 40-55). Routledge.
- Cheevapattananuwong, P. (2021). *A Positive Transition for Local People in an Area of Rapid Economic Development: A Case Study of the Ban Pho and Bangkhla Districts, Chachoengsao Province, Thailand* [University of the Sunshine Coast, Queensland].
- Environmental Justice Atlas. (2019). *Kedung Ombo dam, Indonesia*. Retrieved 12 June from <https://ejatlas.org/conflict/kedung-ombo-dam-indonesia>
- Institution of Civil Engineers. (2011). *Managing Water Locally: An essential dimension of community water development*. Oxfam GB and Water Aid.
- International Commission on Large Dams. (2000). *Dams and the Environment: A viewpoint from the International Commission on Large Dams*. International Commission on Large Dams. <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.usstdams.org/wp-content/uploads/2016/05/Dams-and-the-Environment.pdf>
- Kiguchi, Y. (2020). *Learning about Fish in the Mun River Basin*. Mekong Watch.
<http://www.mekongwatch.org/PDF/FishofMun2020-Eng-s.pdf>
- Kirchherr, J. (2017). Strategies of Successful Anti-Dam Movements: Evidence from Myanmar and Thailand. *Society & Natural Resources*, 31(2), 1-18.
- McIlwain, L., Baldwin, C., Manathunga, C., Baird, J., & Pickering, G. (2022). Climate change mitigation discourses in the institutional instruments that shape catchment governance in Queensland, Australia. *Australasian Journal of Environmental Management*, 29(3), 258-274.
- Policy and Plan Department. (n.d.). *SWOT Analysis*. Faculty of Medicine Srinakharinwirot University. Retrieved 12 June from <chrome->

extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://med.swu.ac.th/plan/images/km/prs
wot.pdf

Teoli D, Sanvictores T, & An J. (2020, 5 September 2022). *SWOT Analysis*. National Institutes of Health Retrieved 12 June from

[https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK537302/#:~:text=SWOT%20Analysis%20\(short%20for%20strengths,is%20no%20universally%20accepted%20creator.](https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK537302/#:~:text=SWOT%20Analysis%20(short%20for%20strengths,is%20no%20universally%20accepted%20creator.)

Thirasirikul, J. (2017). Participatory Water Resources Management in Phraek Nam Daeng Community, Samut Songkhram, Thailand. *PSAKU International Journal of Interdisciplinary Research*, 6(1).

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3042128

UNDP. (2012). *UNDP Strategy on Civil Society and Civic Engagement*. UNDP. chrome-

extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/es/2012_UNDP_Strategy-on-Civil-Society-and-Civic-Engagement_EN_final.pdf

กนกวรรณ มะโนรมย์. (2548). วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาและฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนลุ่มน้ำที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างเขื่อนปากมูล. ใน ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ (บ.ก), *ความรู้กับการเมืองเรื่องทรัพยากร* (พิมพ์ครั้งที่ 1)(น.121-150). สำนักพิมพ์เคล็ดไทย.

<https://db.sac.or.th/siamrarebooks/books/1376/SRB-1368>

กรมชลประทาน. (2562). กรมชลประทานแจ้งการจัดการน้ำในพื้นที่อีสาน ลุ่มน้ำชี มูล ลดกระทบพื้นที่น้ำท่วม. กรมชลประทาน. เข้าถึงเมื่อ 26 ตุลาคม 2566 จากเว็บไซต์

<https://www1.rid.go.th/index.php/th/2019-04-26-19-42-45/233-2019-09-11-07-38-39>

กรมชลประทาน. (2564). พลเอกประยุทธ์ติดตามสถานการณ์ของโขง ชี มูล และ กรมชลประทาน เพื่อพัฒนาแผนแก้ไขปัญหาน้ำท่วมในอุบลราชธานี. กรมชลประทาน. เข้าถึงเมื่อ 31 ตุลาคม 2566

จากเว็บไซต์ <https://www1.rid.go.th/index.php/th/2019-04-26-19-42-45/902-15-10-2564-2>

กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน. (2538). โครงการ โขง ชี มูล. กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี: กรุงเทพมหานคร.

กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น. (2563). สรุปข้อมูล อปท ทั่วประเทศ. กระทรวงมหาดไทย. เข้าถึงเมื่อ 20 ธันวาคม 2566 จากเว็บไซต์ <https://www.dla.go.th/work/abt/index.jsp>

กรุงเทพธุรกิจ. (2565). สถานการณ์น้ำท่วม ศรีสะเกษ สูญเสียหนัก เสียชีวิต 11 ศพ. สำนักข่าวกรุงเทพธุรกิจ. เข้าถึงเมื่อ 20 ธันวาคม 2566 จากเว็บไซต์

<https://www.bangkokbiznews.com/news/news-update/1033203>

- กิตชัยกุลย์ อินทร์แก้ว, สุชาติ ศรียารัตน์, ประภาส ปิ่นตอกแต่ง, & พินิจ ลาภธนานนท์. (2563). พลวัตของ
 ขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมในการเมืองภาคประชาชน วารสารดุชะฎิบัณฑิตทาง
 สังคมศาสตร์, 10(3).
- กุลขนิษฐ อติรุจโชติศิริ, สุรพงษ์ พันชะโก, & ผการัตน์ พินิจวัฒน์. (2562). ประชาธิปไตยในมิติบทบาทภาค
 ประชาสังคมที่มีต่อยุคไทยแลนด์ 4.0 วารสารวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, 14(47), 1-
 12.
- เกษม จันทร์แก้ว. (2547). การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและหลักการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน (พิมพ์ครั้งที่
 2.). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- ขวัญใจ คำมงคลและคณะ. (2556). การศึกษาโครงสร้างสังคมพืชป่าบุงป่าทามในกลุ่มน้ำมูล. วารสาร
 าสตร์, 32(ฉบับพิเศษ), 97-109.
- คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ. (2560). รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560.
 กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร เข้าถึงเมื่อ 2 กันยายน 2566 จากเว็บ
 ไซด์
https://www.parliament.go.th/ewtcommittee/ewt/draftconstitution2/ewt_dl_link.php?nid=1038&filename=index
- คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยรังสิต. (มปป.). *TOWS Matrix* กลยุทธ์ที่ต่อยอดจาก SWOT. มหาวิทยาลัย
 รังสิต.
- ครรชิต พิระภาค. (2549). พลวัตของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและที่ดินในเขตป่าบุงป่า
 ทามในกลุ่มน้ำมูลตอนกลาง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่.
- ชมภู เหนือศรี, & นกุล กุดแถลง. (2559). การจัดการและการใช้ประโยชน์จากป่าบุงป่าทาม บุงชีหลง ตำบล
 โพนงาม อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม. วารสารวิจัยเพื่อพัฒนาสังคมและชุมชน
 มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, 3(2(6)).
- ฐากร สรวงศิริ, & มณีมัย ทองอยู่. (2553). ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมคัดค้านเหมืองแร่โพแทชจังหวัด
 อุดรธานี. วารสารวิจัย มข., 10(4), 135-150.
- ณรงค์ บุญสวขวัณ. (2550). ปฏิบัติการของกลุ่ม องค์กร ขบวนการประชาสังคม ชนบทไทย กับนัยะของ
 การเมืองภาคพลเมือง. ใต้ฟ้าเดียวกัน.
- ณัฐฐา อายุวัฒน์ชัย. (2563). บางปะกงบนทางสองแพร่ง: เมื่อการพัฒนาเศรษฐกิจไม่เป็นมิตรกับความ
 มั่นคงทางอาหาร. ทีมข่าวสิ่งแวดล้อมสำนักข่าวกรีนนิวส์. เข้าถึงเมื่อ 4 พฤศจิกายน 2566 จากเว็บ
 ไซด์ <https://greennews.agency/?p=21413>
- ไทยพีบีเอส. (2565, 21 ตุลาคม). "โพทราย" น้ำท่วมข้าวสูงกว่า 3 เมตร. เข้าถึงเมื่อ 4 พฤศจิกายน 2566
 จากเว็บไซต์ https://www.youtube.com/watch?v=Eu_ucwEZyM4

- ไทยรัฐออนไลน์. (2565). รองปลัดเกษตรฯ จับเข้าคุกกลุ่มเกษตรกรภาคอีสานเยียวยาสร้างเขื่อนราษฎร์ไศล. สำนักข่าวไทยรัฐ. เข้าถึงเมื่อ 20 พฤศจิกายน 2566 จากเว็บไซต์ <https://workpointtoday.com/politics-pra12102565/>
- ธนพัฒน์ เฉลิมรัตน์. (2563). กระบวนการภาคประชาสังคมกับประชาธิปไตยแบบไทยๆ วารสาร มจร. เลขปริทัศน์, 1(3), 78-84.
- ธีรพงศ์ โพธิ์มัน. (2564). พัฒนาการของการเคลื่อนไหวภาคประชาสังคมไทย ต่อปัญหาเขื่อนแม่น้ำโขง วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 17(2), 31-64.
- ธีรยุทธ บุญมี. (2547). ประชาสังคม. สายธาร.
- นิธิ เนื่องจำนงค์. (2561). เหลือवल้ง แลหน้าการศึกษาประชาสังคม. วารสารวิจัยสังคม, 41(2), 1-40.
- นิพนธ์ พัวพงศกร, & มัทนา นันตา. (2558). กระจายอำนาจ คำตอบสุดท้ายของการแก้วิกฤตน้ำ. เข้าถึงเมื่อ 20 ธันวาคม 2566 จากเว็บไซต์ <https://tdri.or.th/2015/07/decentralization-the-must-for-water-resource-management-in-thailand/>
- นิภาวรรณ แก้วแสนทิพย์, & สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล. (2566). พลวัตแนวคิดและปฏิบัติการของประชาสังคมไทยด้านการจัดการทรัพยากรหลังปี พ.ศ.2549. วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 49(2), 99-116.
- บงกช สุทัศน์ ณ อยุธยา. (2553). สำนักพลเมือง หัวใจสำคัญของประชาสังคมไทย ศรีนครินทร์วิโรฒ วิจัยและพัฒนา, 2(3), 95-109.
- เบญจวรรณ อุทัยฉาย. (2563). ขบวนการต่อต้านโครงการรัฐในภาคใต้: วิกฤติหรือโอกาสด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน วารสารพัฒนาสังคมและยุทธศาสตร์การบริหาร, 22(1), 123-141.
- ประชาไท. (2565). ไทยสร้างไทย ประกาศเดินหน้า โครงการโขง ชี มูล เพื่อไทย เตือนรัฐบาลพายุยังไม่หมดง่าย. สำนักข่าวประชาไท. เข้าถึงเมื่อ 20 มกราคม 2566 จากเว็บไซต์ <https://prachatai.com/journal/2022/10/100789>
- ประเวศ วสี และคณะ. (2541). ประชาสังคม ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย. มติชน.
- ปรีชา บุตรรัตน์. (2562). การล่มสลายของนิเวศป่าบุงป่าทาม: จริยธรรมศาสตร์สภาวะแวดล้อม มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น.
- ปิยภรณ์ วุฒิสเลา และคณะ. (2558). การดูดซับตะกั่วด้วยดินป่าบุงป่าทาม จังหวัดมหาสารคาม วารสารเกษตรพระจอมเกล้า, 33(2), 93-101.
- ปิยะกาญจน์ เทียธิทรัพย์, & อนาวิน สุวรรณะ. (2558). การอนุรักษ์นกกระเรียนพันธุไทยโดยชุมชน เพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำ เขตห้ามล่าสัตว์ป่า อ่างเก็บน้ำห้วยจรเข้มาก อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์. วารสารการพัฒนาชุมชนและคุณภาพชีวิต, 3(1), 17-28.

- พงศธร ภูการุณย์. (2560). การส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าบุ่งป่าทาม สำหรับนิสิตปริญญาตรีชั้นปีที่ 2 สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยมหาวิทาลัยมหาสารคาม. วารสารอนามัยสิ่งแวดล้อมและสุขภาพชุมชน, 2(2), 41-50.
- พรทวิ ยอดมงคล. (2547). กุดชาคีม การจัดการน้ำฉบับไต้หวัน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค.
- พรศิริ ชีวาพัฒนานนวงษ์. (2557). โรงไฟฟ้าเพื่อชุมชนผู้คนเป็นสุข กรณีศึกษาความร่วมมือระหว่าง IBEKA และชุมชนท้องถิ่น ชินตามาคา ชูบั้ง จาวาตะวันตก อินโดนีเซีย. อินทนิล.
- พระวีรพงษ์ อธิจิตโตและคณะ. (2560). การอนุรักษ์และพัฒนารูปแบบการจัดการระบบนิเวศทางวัฒนธรรมพุทธสถานภาคอีสานตอนล่าง. วารสาร มจร.สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 6(2-02), 705-713.
- พื้นที่ชุ่มน้ำอีสาน. (2566). กลุ่มเปราะบางทางสังคม. เข้าถึงเมื่อ 15 กันยายน 2566 จากเว็บไซต์ <https://www.facebook.com/wetlandlsan/videos/598497802096472/>
- พุดม บุญเต็ม และคณะ(2010). โครงการวิจัย การฟื้นตัวระบบนิเวศป่าบุ่งป่าทามเพื่อการฟื้นฟูป่าทามชุมชน ตำบลยางคำ อำเภอโพธิ์ทราย จังหวัดร้อยเอ็ด: รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม. เข้าถึงเมื่อ 15 กันยายน 2566 จากเว็บไซต์ https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:59635
- โพสทูเดย์. (2563). แม่น้ำมูลแห้ง แล้งที่สุดในรอบ 50 ปี ผู้เลี้ยงปลาในกระชังขาดทุนนับล้านบาท. สำนักข่าวโพสทูเดย์ออนไลน์. เข้าถึงเมื่อ 20 ธันวาคม 2566 จากเว็บไซต์ <https://www.posttoday.com/politics/613739>
- ฟารีดา ปันจอร์. (2560). ภาคประชาสังคมกับรัฐในความขัดแย้งและกระบวนการสันติภาพบังซาโมโร เอเซียปริทัศน์, 38(2), 123-138.
- ภูวดล โกมณเทียร. (2555). การกักเก็บคาร์บอนในดินและลักษณะของป่าบุ่งป่าทามในที่ราบน้ำท่วมถึงของแม่น้ำชี จังหวัดมหาสารคาม. เข้าถึงเมื่อ 15 กันยายน 2566 จากเว็บไซต์ https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:72589
- มนตรี เจริญกิจการ. (2555). ระบอบประชาธิปไตยจะ何去何ตน: อนาคตประชาธิปไตยเสรีนิยมท่ามกลางกระแสครอบงำของอำนาจนิยม. วารสารสถาบันพระปกเกล้า, 10(1).
- มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2563). ข้อมูลพื้นฐานแม่น้ำมูล. กลุ่มงานบริหารจัดการลุ่มน้ำ. เข้าถึงเมื่อ 15 กันยายน 2566 จากเว็บไซต์ <http://rbmd.onwr.go.th/?p=6350>
- ยศ สันตสมบัติ. (2540). มนุษย์กับวัฒนธรรม. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. เข้าถึงเมื่อ 15 กันยายน 2566 จากเว็บไซต์ https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:89360
- รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข. (2560). ความเป็นพลเมืองของผู้ปกครอง ภาคประชาสังคม. วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา 5(2), 1-26.

- ลิสสา ศรีไพล และคณะ. (2550). หลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง การจัดการกระบวนการเรียนรู้การทำมาหากินของชุมชนในพื้นที่ป่าบุ่ง ป่าทาม กรณีศึกษา โรงเรียนเพ็ญมาต ตำบลหนองแค อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- วรงค์ นัยวินิจ, & ผ่องศรี จันทร์เทศ. (2557). โครงการการวิเคราะห์ความเสี่ยงด้วยกระบวนการสร้างแบบจำลองร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย: กรณีความสัมพันธ์ระหว่างการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ป่าบุ่ง ป่าทาม กับความมั่นคงด้านอาหาร. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม
- วัชรพล พุทธิรักษา. (2557). บทสำรวจความคิดทางการเมืองของ อันโตนิโอ กรัมสกี (1 ed.). สมมติ.
- วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์. (2554). การเมืองเรื่องน้ำท่วม. สารคดี. เข้าถึงเมื่อ 1 พฤศจิกายน 2566 จากเว็บไซต์ <https://www.sarakadee.com/blog/oneton/?p=1036>
- วันเผด็จ วีระเลิศตระกูล, วินัย วีระพัฒนานนท์, & บุญเลิศ วงษ์โพธิ์. (2565). บริบท ความหลากหลายและแนวทางการอนุรักษ์ พรรณพืชกินได้ไม่เป็นยาของป่าชุมชนทรายมูล อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น, 16(3), 57-78.
- วันเผด็จ วีระเลิศตระกูลและคณะ. (2565). บริบทความหลากหลายและแนวทางการอนุรักษ์พรรณพืชกินได้ไม่เป็นยาของป่าชุมชนทรายมูล อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น, 16(3), 57-78.
- วิจิตร วิชัยสาร, กริธา ไชแสง, ประภัสสร ทองยินดี, นันทวุฒิ จำปางาม, เกียรติชัย เวชฎาพันธุ์, & รัฐพล สืบสน. (2564). ปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการน้ำ การอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำและการมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำและอนุรักษ์ของชุมชนคลองส่งน้ำดิบในบริเวณพื้นที่อนุรักษ์และจุดรับน้ำดิบสำแล. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยอีสเทิร์นเอเซีย ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 11(3), 42-55.
- เวิร์กพอยท์ทูเดย์. (2565). ประวัติน ลงพื้นที่ตรวจน้ำท่วม อุบล-ศรีสะเกษ สังกาครรัฐระดมช่วยเหลือผู้ประสบภัย พร้อมเยียวยาทุกครัวเรือนอย่างทั่วถึง. ทีมข่าวการเมืองเวิร์กพอยท์ทูเดย์. เข้าถึงเมื่อ 22 กันยายน 2566 จากเว็บไซต์ <https://workpointtoday.com/politics-pra12102565/>
- ศรัณยู หมั่นทรัพย์. (2558). การเมืองภาคประชาชนของเครือข่ายประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วารสารสถาบันพระปกเกล้า, 13(3).
- ศิริพร โคตะวินนท. (2543). ผู้หญิงในขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนชายขอบ: กรณีศึกษาฝ่ายราชไศล หมู่บ้านแม่มนม่นยืน 2 และ 3 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพมหานคร. เข้าถึงเมื่อ 15 กันยายน 2566 จากเว็บไซต์ https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:117177
- ศิริพร ศรีสิทธิธูโร. (2542). ปฏิบัติการทางวาทกรรมของชาวบ้าน: กรณีศึกษา ป่าทามกุดเป่ง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ.

- ศิวาพร เจียสกุล. (2566). ความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มการเมืองสีเขียว วารสารวิชาการไทยวิจัยและการจัดการ, 4(3), 18-23.
- สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2564). รายงานฉบับสุดท้าย แผนงานเพื่อค่าชดเชยและการสูญเสียรายได้และอาชีพ และการใช้ประโยชน์ป่าบุ่ง ป่าทาม กรณีศึกษาเขื่อนราษีไศล. กรมชลประทาน.
- สมชาย เลี้ยงพรพรรณ. (2559). คุณค่าและความสำคัญของพื้นที่ชุ่มน้ำที่คนไทยควรรู้. วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยทักษิณ, 11(3), 117-134.
- สมหมาย ชินนาค, & กาญจนา ชินนาค. (2560). การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำสำหรับโรงเรียนในเขตพื้นที่ชุ่มน้ำอำเภอ วารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี. วารสารศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยแม่โจ้, 5(2), 57-70.
- สมัย หงษ์คำและคณะ. (2547). การทำการเกษตรที่เหมาะสมกับระบบนิเวศป่าบุ่ง-ป่าทาม. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และ นวัตกรรม. เข้าถึงเมื่อ 15 กันยายน 2566 จากเว็บไซต์ https://elibrary.tsri.or.th/project_contentTRFN.asp?PJID=RDG47E0004
- สาโรช พระวงศ์. (2562, 6 พฤศจิกายน). โอซาก้า พิพิธภัณฑ์ชิยามาเกะ: ศึกษาภูมิปัญญา ชาวญี่ปุ่น ผ่านสถาปัตยกรรมเขื่อนที่เก่าแก่ที่สุดในโอซาก้า. Kijilife เข้าถึงเมื่อ 28 กันยายน 2566 จากเว็บไซต์ <https://kiji.life/osaka-prefectural-sayamaike-museum/>
- สำนักข่าวชายขอบ. (2565). สามทศวรรษ โขง สี มูล บทเรียนการจัดการน้ำขนาดใหญ่ของรัฐที่ล้มเหลว. เข้าถึงเมื่อ 20 พฤศจิกายน 2566 จากเว็บไซต์ <https://transbordernews.in.th/home/?p=32356>
- สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2561a). แผนแม่บทการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 20 ปี (พ.ศ.2561-2580). กรุงเทพมหานคร: สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ เข้าถึงเมื่อ 15 กันยายน 2566 จากเว็บไซต์ http://www.onwr.go.th/?page_id=4174
- สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2561b). พระราชบัญญัติน้ำ พ.ศ. 2561. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ เข้าถึงเมื่อ 15 กันยายน 2566 จากเว็บไซต์ <http://www.onwr.go.th/>
- สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2564). โครงการศึกษาการประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ พื้นที่ลุ่มน้ำมูล. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ เข้าถึงเมื่อ 15 กันยายน 2566 จากเว็บไซต์ <http://sea.nesdc.go.th/report5/>
- สำนักงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย. (2565). รายงานสถานการณ์สาธารณภัย วันที่ 16 ตุลาคม 2565. กระทรวงมหาดไทย. เข้าถึงเมื่อ 16 ตุลาคม 2566 จากเว็บไซต์ <http://portal.disaster.go.th/portal/ext/nirapai/2022101607.pdf>
- สำนักงานเศรษฐกิจเกษตร. (2564). สศก พัฒนาระบบประกันภัยเกษตร ลุยต่อยอดงานวิจัย พันธุ์เครื่องมือเทคโนโลยีตรวจสอบความเสียหายที่แม่นยำ. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. เข้าถึงเมื่อ 20 ธันวาคม

2566 จากเว็บไซต์

<https://www.oae.go.th/view/1/%E0%B8%A3%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B8%A5%E0%B8%B0%E0%B9%80%E0%B8%AD%E0%B8%B5%E0%B8%A2%E0%B8%94%E0%B8%82%E0%B9%88%E0%B8%B2%E0%B8%A7%E0%B8%82%E0%B9%88%E0%B8%B2%E0%B8%A7%20%E0%B8%AA%E0%B8%A8%E0%B8%81./36316/TH-TH>

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). พระราชบัญญัติการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2560 สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2566). รายงานสรุปผลการดำเนินงานยุทธศาสตร์ชาติ ประจำปี 2566. สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. (2545). พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรม พ.ศ. 2545.

กรุงเทพมหานคร

สุทธวรรณ อินทรพาณิชย์, & แก้วตา จันทรานุสรณ์. (2557). การช่วงชิงความหมายในการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำกรณีศึกษา กุดทิง จังหวัดบึงกาฬ. วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง, 10(1), 163-185.

สุมณฑา ก่อแก้ว. (2551). การศึกษาสังคมพืชสมุนไพรรและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้พืชสมุนไพรรในระบบนิเวศป่าบ่งป่าทามป่าอาลอโดนแบน ตำบลนาดี อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์. กรุงเทพมหานคร.

เสกสรร ไชยชาติ พระประภาส ดอกไม้ และ ณรงค์ ต้าวคำ. (2565). ขบวนการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมต่อการเรียกร้องทวงคืนผืนป่า ดอยสุเทพที่ป่าแหวง. วารสารภูมินิเวศพัฒนาอย่างยั่งยืน, 3(2).

อภิญา ดิสะมาณ. (2555). สองทศวรรษ ปัญหากรณีเขื่อนปากมูล จ. อุบลราชธานี : ถอดบทเรียนการต่อสู้ภาคประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ วารสารศรีปทุมปริทัศน์ ฉบับมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 12(2), 187-195.

อัปดุลรอนิง สือเต. (2556). บทบาทประชาสังคมและอนาคตประชาสังคมในสังคมอิสลามในการแก้ปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้ เอเชียปริทัศน์, 34(2), 93-137.